İSMET ZEKİ
EYÜBOĞLU

TARİHİN İLKELERİ

say

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

TARİHİN İLKELERİ

say

ISBN 975 - 468 - 032 -9

TARİHİN İLKELERİ / İsmet Zeki Eyuboğlu / Yayınlayan: Say Yayınları / Birinci basım Şubat 1991 / Dizgi: Ekran Dizgi / Baskı: Teknografik Matbaacılık.

Genel Dağıtım: SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Ankara Caddesi No: 54 Sirkeci/İSTANBUL
Tel: 528 17 54 - 512 21 58

İÇİNDEKİLER

I - Tarihin İlkeleri 5

II - Dil Tarih Bağlamı 47

III - Felsefenin Odağı 85

IV - Tarihin Türleri 125

V - Düşünsel Yapı 145

VI - İçeriklerin Oluşması 159

I

TARİHİN İLKELERİ

Tarih bir bilinç varlığıdır. Bu özelliği yüzünden boyuna gelişen, geçmişin üzerine yeniyi kuran, yükselen bir basamaklar düzenidir. Onda geriye dönüş olmadığı gibi değişmeyen, boyuna yinelenen bir örnek, bir ölçek de aranmaz. Değişmeyen bir varlığın tarihi olmaz, onu tarihin sınırları içinde açıklama olanağı da yoktur. Belli bir ölçeğe göre kalan, bütünlüğünü koruyan varlıkların tarih bakımından taşıdığı değer onları sınırlı bir ortamda görmenin sağladığı anlamlandırmaya bağlıdır. Burada tarih değil, tarihin akışı içinde göze çarpan nesneler sözkonusudur. Tarihin akışı, bu değişmeyen nesneyi ortadan kaldırmaz, onu unutulmuşluğun uçurumuna sürüklemez, bir kıyıya atar, onunla ilgilenecek bilimin olaya elkoymasını bekler. Tarihte **katılaşmak** sözkonusu değildir. Katılaşmak belli bir yerde kalmak, kendini sınırlandırmaktır, değişmezliktir. Oysa tarihte böyle bir olay yoktur. Eskilerin birtakım değişmeyen belgelere, kaynaklara dayanarak olayları açıklamaya, yorumlamaya çalışmaları tarih değil, elealınan konuya tarihin akışında yer aramaktır. Bu ise yanıltıcı, aldatıcı, gerçek sorunlardan uzak tutucu bir iştir. Çoğumuz böyle bir konuyu tarihin içinde görmeye alıştığımızdan gerçek tarih anlayışının dışına çıkmışız. Özellikle islam ülkelerinde böyle bir anlayış vardır. Din adına yapılan savaşları, kazanılan utkuları,

başarıları birer tarih diye görme alışkanlığı, geleneği islam uluslarında tarih bilincinin uyanmasını engellemiştir. Geçmiş olaylar tarih değil birer öyküdür. Onları araştırmak, açıklamak, anlayıp anlatmak geçmişi bilmeye yarar, ancak bilincin akışı dışına çıktığından tarih kavramı içine sokulamaz.

Ulusların dillerinde «tarih» anlamında söylenen sözcükleri incelediğimizde konuya daha açık seçik nitelikte yaklaşırız. Batı dillerinde «tarih» karşılığı söylenen sözcüğün kökeni, genellikle, Grek-Latin dillerinde geçen şu ünlü «historia»dır. Bu sözcüğün kökeni araştırmak, öykü, öykü anlatmak, bildirmek, gezip görmek, gözlemlemek bg. değişik karşılıklar içerir. Alman dilinde geçen «geschichte» sözcüğünün kökeni de olay, öykü, kısa söylence, üstüste gelen olgu bg. çok değişik karşılıkları kapsar. İslam ülkelerinde geçen «tarih» sözcüğü de İbrani kaynaklı olup geriye gitme, geriye doğru uzanma anlamlarını içeren «reha» kökünden gelir. Durum öteki Doğu uluslarının dillerinde de böyle bir anlam taşır besbelli. Tarih denince, olmuş bitmiş bir olayın geçmişten geleceğe doğru aktarılan anlatımı, öyküsü, betimi sözkonusu edilir. Bir olayın «bitmişliği»yle, bir taşın yerinde durması arasında önemli bir ayrım yoktur, ikisinde de değişmeden kalma, bir kabın içinde kendini sürdürme sözkonusudur. Bir hayvanın tarihinden sözedilir de, bir olayın tarihinden sözedilemez. Hayvanda beslenme, gelişme, çoğalma, yavrulama, sözün kısası dirilikle ilgili bütün oluşlar geçerlidir. Hayvanda bulunmayan yalnızca insana özgü bilinçtir. Bu nedenle, tarih kavramı içine, hayvanın tarihini sokmaya yanaşmıyoruz. Hayvanda doğanın çizdiği sınırlar içinde kendini sürdürme, insanda ise doğa karşısında kendi benliğini yakalama, kendini ortaya koyarak kanıtlama vardır.

Bu kısa açıklama bize tarihin ilkelerinden birincisini, en önemlisini göstermektedir. Bu ilke **kendini kanıtlama**'dır. Evrende bilinç verilerine dayanarak, bilincin ışığında yürüyerek kendini kanıtlayan tek varlık insandır. Kendi-

ni kanıtlama varlığının bilincine varmadır, doğada yerini bulmadır, öteki varlık türleriyle düzenli bir karşılaştırma yaparak özünün anlamını kavramadır, evrende bulunduğu yeri bilmedir. Kişinin evrendeki yerini bulması kendini bilmesiyle sağlanabilen bir başarıdır.İnsanın yerini bulması değişik yorumlara uğratılmış, bu düşünce bir düşüntü olarak nitelenmiştir. Oysa gerçek olay başka türlüdür. Düşüntü yaratmanın öğelerinden biridir. Düşünmek eylemiyle ilgili olduğundan, gerçeküstü, gerçekötesi, gerçekdışı nitelik taşısa bile bir buluşu gerektirir. Hayvanda bu yetenek yoktur, doğanın verdiğiyle sınırlı kalma vardır. Hayvanların yaşamını, eylemlerini inceleyen, araştıran bilginler arasında onların düş gördüklerini ileri sürenler vardır. Ancak, biz, bu düş görmeleri insanınkilerle eşdüzeyde değerlendirmeden yana değiliz. İnsan düşünde bir yorum, bir anlamlandırma vardır. Oysa hayvan için anlamlandırma, yorum sözkonusu değildir. İnsan gördüğü bir düşe dayanarak, daha önceden yitirdiği bir nesneyi arayabilir, eski bir olayı, gönüldeşini anımsayabilir. Hayvan ise düşünü izleyerek hangi yaylımda daha yeşil, daha gür ot vardır bulamaz, arayamaz. İnsan gördüğü düşün etkisinde kalarak birtakım yerlerden, nesnelerden ürker, kaçınır, hayvan bunları başaramaz. Görülen bir düşte, onu görenin yaşadığı olayın izlerini bulmak olasıdır. Bu izler belleğin çekmecelerine yerleşmiş eski kalıntılardır. En güçlü düş bile yaşanmamış, gelecekte yaşanma olanağı bulunan bir olayı şimdiden bildiremez. Yaşanmış olayın bellekte kalan izleri, başka izlerle karışarak yeni bir biçim, yeni bir görüntü oluşturabilir. İşte düşte geleceği arama eğilimini doğuran bu karışımıdır. Böyle bir karışım, bilincin dışında, onun denetiminden uzak kaldığından insanı birtakım yorumlara iter. Burada yorum denince bilincin bilinç dışında kalanı: gelecekle ilgili nesnelerin açıklanmasında, bir anlamlandırma olarak almak gerekir. Geçmişte geçen olaylarla şimdi ya da yarının yaşanması sonucu görülenler arasında ortaya çıkan kimi benzerlikler, kişiyi düşsel açıklamalara sürükler. Böylece

kişi bilinenlere dayanarak, onlardan esinlenerek, birtakım benzerliklerden yararlanarak bilinmeyen geleceği bilmeye çalışır. İşte geçmişin verileriyle yanını anlamaya yönelmenin temeli budur. Kimi doğa bilginleri, deneyci bilgeler neden-sonuç bağlantısına dayanarak gelecekle ilgili yargılamalarda bulunurlar. Bu yargılamada temel ilke nedenselliktir. Bir olayın yinelenmesinde değişmeyen nedenler, benzeri olayların gelecekte de olabileceği kanısını doğurur. Deney bilimleri bu tür sonuçlamalarının kesinliğini gösteren buluşlar ortaya koymuştur. Ancak bu tür bir nedenselliğin dışlanan yerleri de vardır. On çocuğa iğne batırılınca hepsi bağırmış, çığlık atmış diye onbirinci çocuğa batırılacak iğnenin de onu bağırtacağı, ona çığlık atıracağı ileri sürülemez. Burada benzer nedenden benzer sonuç çıkmaz, bunun başka bir özelliği vardır, o da birtakım olaylar karşısında kazanılan alışkanlıktır. On kişiyi çok güçlü ağusu olan bir yılan sokunca hepsinin öldüğünü görebiliriz. Oysa, ağuya karşı bağışıklık kazanmış bir kimsenin ölmediğini de görebiliriz. Bir konutun altıncı katından taşın üstüne döşen on kişi ölmüştür, oysa onbirinci çocuğun burnu bile kanamamıştır. Burada düşme yasasını geçerli kılan nedenlerin hepsi eksiksiz vardır, düşme hızı düşülen yerin yüksekliğiyle orantılıdır, ancak varılan sonuç nedensellik yasasının kesinliğini kanıtlamıyor.

Yukarda anlatılan olaylar, toplumlarda çok yaşanmış, görülmüştür. Bunlarda nedensellik, etkenler vardır kuşkusuz. Dıştan bakılınca olayı yaratan nedenlerin değişmediği, bir düşelgeli durumun bulunduğu varsayılabilir. Birbirini izleyen benzer olaylar benzer sonuçlar yaratarak insanda bir alışkanlık oluşturuyor, bilinç bu alışkanlığı yeniden biçimlendirerek, değerlendirerek yasal kılığa sokuyor. Siz bu işi başarana isterseniz us, isterseniz istenç deyin, anlatmak istediğim değişmez. Burada egemen olan yalnızca **yineleme** eylemidir. Ben, buna sonucu saptamak, kesinleştirmek için **pekiştirme** diyeceğim. Amacım, bilimin onayladığı, geçerlik kazandırdığı nedensellik yasasına karşı çık-

mak değildir. O konuda yeterli bilgim yoktur, biliyorum. Anlatmak istediğim, geçmişe dayanarak geleceği açıklamaya kalkmanın, geçmişin verileriyle geleceği kesin olarak bilmenin pek de tutarlı bir girişim olmadığıdır.

Bu örnekler, kişinin yaşamı boyunca bir bulma, yaratma, ortaya koyma eylemi içinde olduğunu gösteriyor. Yaratıcı düşünce, doğayı tanıma çabasıyla yeni yeni veriler ortaya koyuyor, fizik-kimya bakımından en ufak nesnenin yapısını araştırıyor, inceliyor, birtakım kesin sonuçlara varıyor. Bu varılan sonuçların ışığında genel geçerlik taşıdığını ileri sürdüğü yasaları buluyor. Bu yasaların doğa ile bağlantılı olanları değişmezlik ilkesine göre açıklanıyor. Bilimsel çalışma derileştirildikçe kimi yasaların geçersizliği görülüyor. Sözgelişi fizikte ortaya konan **kuvantum kuramı, belirsizlik ilkesi, erkin korunması** bg. doğa yasaları böyledir. Buna ısınan özdeğin genişlemesine, soğuyan özdeğin daralmasına, gazlara değgin yasaları da katabiliriz. Bütün bu olaylarda kişinin yaratıcılığı ortaya çıkıyor. Düşünen bilinçli kişi, belli ölçüler içinde, yaratıcı oluyor. Birbirine eklenen, birbirini geliştiren, geçerli-geçersiz kılan yasalar çağlar boyunca büyük bir birikim oluşturuyor. Bu birikim bir yaratmalar bütünüdür. İşte tarihin ikinci ilkesi bu **yaratma** olayıdır.

Yaratma olayında kişi, bilincin gücüyle, kendini başka bir anlayış ortamında kanıtlama olanağı buluyor. Ptolemaios, Kopernikus, Kepler, Galileo gibi bilginlerin buluşları ne denli birbirini geçersiz kılsa ya da karşıt yönde geliştirse, daha geçerli bir doğa yasasını ortaya koysa bile bilinçli bir yaratma-bulma eylemidir. Bu eylemde bilimsel akış durmuyor, yeni verilerle geçersiz kılınanın yerine geçerliyi koyuyor. Bunda, yenisi eskiyi geçersiz kıldı diye, bir gerileme, tarihin dışına çıkma olayı sözkonusu değildir. Birinin başarısına öteki olanak sağlamıştır. Bu olanak sağlama, kişideki yaratma gücünü besleyen bir öğedir. Yaratmayı tek yönlü, tek biçimli görmemek gerekir.

Kişi yaratırken, bulunduğu düşünme ortamının koşul-

larına göre davranır, ortamın sınırları içinde kalır. Bu sınırlı ortam bilimde, sanatta, felsefede, birbirine benzemeyen yapısal özellikler taşır. Bu özelliklere dayanılarak bir yaratma ürününü ötekinden üstün tutmak, daha değerli saymak tutarlı bir düşünce değildir. Yaratmada birtakım güçlükler, çalışma engelleri vardır. Bunlar, uğraş alanının içeriğine göre değişir. Kiminde büyük bir emeği, kiminde daha hızlı bir atılımı gerektirir. Sözgelişi bir ozanın, bir ressamın, bir yontucunun ortaya koyduğu ürünü (özgünse) büyük bir fizikçinin buluşundan daha aşağı bir basamakta görmek sağlıksızdır, bilimsel açıdan geçersizdir. Savaşların kazanılmasında kullanılan araçların yapımına elverişli değildir diye Platon'un felsefesini atom bombasını ortaya koyan koşulların yaratıcısı bir fizikçinin buluşundan değersiz saymak, uygarlık kavramını yeterince kavramış bir aydının işi değildir. Van Gohg'un bir tablosunu, savaşa yaramıyor diye, Niels Bohr'un atom kuramından önemsiz saymak ancak yüzeysel bir başın önerisi olabilir. Bugün kimse çıkıpta uygarlık alanında Dante gibi bir ozanı büyük fizik bilgini Einstein'den çok daha az değer taşıyor varsayımıyla küçümseyemez. Uygarlık kimsenin tekelinde olmadığı gibi, belli bir uğraş alanının egemenliği altında da değildir.

Yaratma; kendini, kanıtlamadır. Kanıtlama, başlangıçta bireyseldir, tek kişinin sağladığı bir başarıdır. Süre geçtikçe, geçmişten geleceğe doğru gidilen yol uzadıkça, birtakım duraklar oluşur. Bu duraklar değişik yaratma aşamalarıdır, birbirini izler, biri olmadan ötekine geçilemez. Bunlara başarı aşamaları da diyebiliriz. En ilkel nitelikte de olsa, bir başarı sonradan gelenin koşuludur, taşıyıcısıdır. Başarılar birbiri üstüne biner, önceden gelen sonrakini sırtında taşır. Bu nedenle önceki başarı sonrakine oranla bağımlıdır, ikincisi birincisinden daha özgürdür. İlk başarı belli sınırlar içinde kalmıştır, ikinci başarıysa üçüncüsüne açıktır, sınırları kesinleşmemiştir, genişleyebilir. Oysa önceki başarıda böyle bir olanak yoktur. Bugün, gökbilimde, kimse Ptolemaios'un kuramına geri dönerek güneşin yeryüzü

çevresinde döndüğünü saptayacak yeni bir kuramı gündeme getiremez, geçerliğini kanıtlayamaz.

Kendini kanıtlama ile yaratma arasında bir varlık bağı vardır, biri olmadan öteki olamaz. Ancak yaratan kendini kanıtlar, kendini kanıtlayan yaratır. Bunların ikisinde de temel öğe dildir. Bir kişi yarattığını hangi dille ortaya koymuşsa kendini o dille kanıtlar. Yaratılanla dil arasındaki köken birliğini anlamak kaçınılmazdır. Bir ulusun uygarlığı hangi kökene bağlıysa, onun bilimsel gelişimi hangi doğrultudaysa, dilindeki kavramları oluşturan başlangıç ürünleri (düşünce varlıkları) hangi kaynağa bağlıysa onu orada aramak gerekir. Bu olayda din temel etken değildir. Dinden kaynaklanan bir düşünce alanında ortaya konan ürünler ortak sorunları işliyorsa kökenleri de ortaktır, onlarda ulusal özü oluşturan ancak özgün buluşlar olabilir. Bir düşünce özgünse, yalnız onu ortaya koyan topluluğun yaratmasıyla onda ulusal kimlik vardır. Batı uygarlığının özelliği budur. Ortaçağ aydınları Latince-Grekçe yazmışlar. Onların uygarlığı, uygarlık kavramları bu ilkçağ toplumlarıyla başlamıştır. Batı ortaçağı, Avrupanın ortak ürünüdür, ancak bu ortak ürün içinde ulusal kimliği yansıtan özgün düşünce ürünleri vardır. Sözgelişi, ortaçağda yaşamış bir Alman bilgesi, bilgini, sanatçısı ürünlerini Latin diliyle vermiş. Oysa bu ürünler başka topluluklarda yoktur, yalnızca Alman insanının özgün düşünce varlıklarıdır. İşte burada düşünce ürününün özgünlüğü ulusal içeriği oluşturur. Bir düşünce hangi ulusun bilimsel anlayışını sergiliyorsa o ulusun demektir. Leibniz yazılarının büyük bir bölümünü Almanca yazmadı diye onu Fransız ya da Latin sayma olanağı yoktur, onun düşüncelerini başka bir ulusta bulamıyoruz, Alman anlayışının özelliğini taşıyor, Alman felsefesinin öğelerini içeriyor. İşlenen konular ortaçağdan gelen, hıristiyan inançlarının ortak ürünü olsa bile, bilge getirdiği özgün görüşle bu «ortaklığı» ortadan kaldırmıştır. Oysa islam ülkelerinde bu özelliği bulamayız. İslam ülkelerinde, düşünce ürünleriyle ilgili genel dil Arapçadır. Ancak bu dili bilim

alanında benimseyen ulusların ayrı ayrı başarıları vardır, uygarlık bakımından özdeş kaynağa bağlılıkları sözkonusu değildir. Öte yandan, Arap diliyle ortaya konan bütün ürünler ulusal değil, «islam dininin egemenliği altında bulunan» ortak bir varlık oluşturur. Bir Fransız felşefesi, bir Alman felsefesi, bir İngiliz felsefesi gibi özgün, ulusal bir İran felsefesi, Türk felsefesi yoktur. Bu ulusların, islam topluluğu içinde ortaya koydukları bir ortak «islam düşüncesi» vardır. Bu düşüncenin ürünlerini, kendi ulusal varlığının özgün başarısı sayabilecek bir islam ülkesi yoktur. İslam ülkelerinde; bu sözü edilen özel durum dolayısıyla, özgün bir tarih anlayışı gelişememiştir. Kendini kanıtlama, özgün yaratma diye olumlu bir atılım gündeme gelmemiştir. Ortak yaratma diye anladığımız bu olay ulusal bilinçten yoksunluğun, yüzeysel bir inancı benimsemenin sonucudur.

Kendini kanıtlama ilkesinin temeli dildir. Dilin, inanç etkinliği dolayısıyla «ortak» olduğu toplulukta ulusal bilinç sözkonusu değildir. Ulusal bilincin kaynağı ulusal dildir, evrensel bir inancın baskısı altında, «ortak dil» kullanmayı yeğleyen bir toplum, kendi dilinin olanakları dışına çıktığından, kendini değil, konuştuğu dili geliştiren ulusu kanıtlar. Bu kanıtlama, başkasının tarih varlığı olmaya yolaçar.

Dil sorunu kişinin yaratıcı eylemiyle bağlantılı olduğu gibi varlığının açıklanmasında da temeldir. Uygarlık alanında dile dayanmayan, dille varolmayan bir nesne yoktur. Kişinin dili elinden alınınca hayvandan daha geri, daha aşağı bir varlık aşamasına düşer. Hayvanda, kişide bulunmayan, birtakım doğal yetiler vardır. Bu yetiler, hayvanın varlığını sürdürmeye yarar. Oysa kişide böyle doğal yetiler yoktur. Kişi bu doğal eksikliklerini dille giderir. Bu nedenle dil kişinin bütünleyici öğesidir. Bu bütünleyicilik de dille ortaya konan yaratmalarla sağlanan bir eylemdir. Dil, usla, bilinçle, istençle, anlıkla, bellekle bağlantılıdır, ancak bu yetilerle kurulan uyum içinde üretici gücünü gösterir. Bellek dilin yığınağıdır, istenç deneticisidir, us yönlendiricisidir, bilinç ise ışıldağıdır. Bu yetilerin uyum sağlamadığı yerde dil ya-

lınç bir söz söyleme aracı olmaktan öteye geçemez, söylenen sözcüklerde tutarlılık, anlam bütünlüğü olmaz, birer ses yığını ortaya çıkar.

Tarih açısından bakıldığında dilin, temel öğelerden, daha doğrusu, tarihi oluşturan ilkelerden biri olarak ortaya çıktığı görülür. Bu nedenle **dil** tarihin üçüncü ilkesidir. Ancak dili olanın tarihi vardır. Burada dil, yalnızca konuşulan sözcükler birikimi değil, yaratıcı atılımın düzenleyici, yapıcı olanağıdır. Bir topluluk konuştuğu dille vardır. Sonradan öğrenilen bir dil toplumda **anadil** yerine geçerse birey (o dili konuşan) kendi varlık ortamına yabancılaşır, başka bir toplumun tarih alanında göçmen ya da konuk olarak yaşamaya başlar. Sözgelişi yapıtlarını Arapça yazan bir Türk, uygarlık alanında ne denli başarılı olsa bile, göçmendir. O, bir Türk olarak tarih alanına başka bir dille, kendinin olmayan bir nesneyle çıkıyor demektir. Onun soy bakımından Türk olması, başarı alanında bir anlam taşımaz, neyle başarıya ulaşmışsa onunla bir tarih varlığı olmuştur. Böyle bir kişi, başkalarının yüklerini öteye veriye taşımakla övünen, bu taşıyıcılıktaki becerilerini sergilemekle kendini göstermeye çalışan bir yükçü gibidir. Bu yükçülük bilerek, bilmeyerek yapılabilir, ancak sonuç değişmez; sonucu sergileyen eylemdir. Dilin gücü ortaya konan ürünle sınırlıdır, ürünün niteliği dilin kullanımındaki beceriyi gösterir. Dilin yaratıcı atılımını engelleyen, sözcüklere değişmezlik kazandırmaktır. Sözcükler, düşünce akışında katılaşmış bir nesne olarak kalırsa kavramın içeriği daralır, çok sınırlı bir alanda kalır. Böyle bir kavramla yeni düşünce ürünleri üretilemez. Böyle bir kavram eskiyi aktarmaktan öte bir işe yaramaz. Ancak devingen, kıvraklığı olan, sürekli gelişim gösteren, yeni içerikler kazanan kavramlar üretici olabilir. Kavram belleğin çekmecelerinde dokunulmaz, değişmez bir nesne olarak kalırsa işlerliğini yitirir, diriliği yokolur. Diri kavram, yeni içerikler kazanarak, yeni anlamların doğmasına, yeni görüşlerin aratılmasına olanak sağlayandır. İlk anlamını yüzyıllarca koruyan, değişmeyen, yeni görüşlerin

üretilmesine elverişli olmayan **yasaklı kavramlar** dilin donmuş kalıntılarıdır, toprağın derinliğinden çıkan tarihöncesi buluntular gibidir. Varsıllığını oluşturan kavramları, gerektiğinde elealarak, yeniden yoğurmayı bilen bir dil başarılıdır. Yeniden yoğurulan kavram yeni bir içerik kazanmakla kalmaz, yeni bir üretme olanağı bulur, yeni bir düşünceyi biçimlendirme gücü sağlar. Düşünmek kavramları yoğurup yeniden biçimlendirme eylemidir. Kavramları aktarmakla, yeniden dizmekle yetinen bir anlık çalışması düşünme değil tinsel devinmedir. Onun yaptığı kavramları bir yerden alıp başka bir yere koymaktır. Üretemeyen bir anlıksal eylem düşünmek değildir.

Düşünmek bir eylemdir, ancak tarihin oluşmasına yarayan üretici bir eylemdir. Bu özelliği dolayısıyla **düşünmek** bir ilkedir, ancak düşünenin, düşünerek üretenin tarihi olabilir. Amerikalılar, İngilizce konuşurlar, İngiliz diliyle düşünürler. Bu nedenle bir Amerika tarihi yoktur, Amerika tarihi adı verilen bir **İngliiz tarihi uzantısı** vardır. Ülkenin uzak, bambaşka doğal özellikler taşıması dilin kaynağını değiştirmez. Konuşulan dil nereden gelmişse tarih de o geldiği yerindir. Savaşları, birtakım toplumsal, ulusal eylemleri konu edinen çalışma alanına **tarih** demediğimizi yukarda açıklamıştık. İngilizce konuşan Amerikalılara yaşadıkları karalar birtakım eylem özellikleri kazandırmıştır, bu özellikler sonucu kimi düşünce ayrılıkları ortaya çıkmıştır, ancak dilin üretici gücü bakımından odakta bir değişme olamamıştır. Amerikalının **güneş** dediğine İngiliz **ay** demiyor. Toprağın, kişi irasi üzerindeki etkisi sonucu, düşünme akışında da kimi ayrışmalar, sapmalar vardır, bu doğaldır; ancak ortaya konan bilimsel başarının ilkelerinde bir değişiklik yoktur. Bugün bir **Alman fiziği** vardır da **Amerikan fiziği** yoktur. Bu alanda ancak **Avrupa fiziği**'nden sözedilebilir. Amerika insanına özgü, başka yerde dengi bulunmayan bir düşünme ürünü yalnızca eski Amerika yerlilerinde, Kızılderililerde bulunabilir. Kesinlikle bilmiyorum, ancak Aztek uygarlığı bu konuda ilginç bir örnek olabilir. Bu

uygarlık Asya-Avrupa-Afrika uygarlıklarına oranla birtakım özgünlükler taşımaktadır. Meksika'nın kuzeyden inme en eski yerlileri sayılan Aztek topluluğunun, günümüze kalan yaratı ürünlerinde, yöresel inançlardan kaynaklanan bir özellik vardır. Bu özellik, ortaya konan düşünme ürünlerinin biçimlendirilmesinde, davranışların, karşılıklı ilişkilerin yönlendirilmesinde etkilidir. Aztek insanı, yaşadığı doğal ortamın koşullarıyla bağlantılı bir inanç ortamında bulunduğundan, yaratıları da yöresel geleneklerle sınırlıdır. Oysa çağdaş Amerika toplumunda böyle yöresel bir sınırlılık bulma olanağı yoktur, bütün yaratma ürünleri evrenseldir, Avrupa uygarlığıyla ilişkilidir. Bu olayda çağın sağladığı gelişim, ulaştığı başarı aşaması sözkonusudur. Ancak, Amerikada İngiliz iliyle ortaya konan düşünme varlıklarının çok mu çok azını Amerika toprağıyla bağlantılı sayabiliriz. Kızılderili müziği, oyunu, sanatı yöreseldir, ancak çağdaş Amerika müziği öyle değildir, Avrupa uzantısıdır. Resim, roman, öykü, şiir, oyun, felsefe, bilim gibi başarı alanlarında salt Amerika damgasını taşıyan bir nesne yoktur. Bu olmayınca da, bir **Amerika tarihi**'nden sözaçmanın tutarlı yanı yoktur kanısındayız. Toprağın geçmişine, o toprak üzerinde yapılan savaşlara, sağlanan toplumsal başarılara girişimlere **tarih** demiyoruz (geçmişten geleceğe uzayan süre içinde geçmişi konu edinen araştırma dalı bakımından).

Tarihte; belli evrelere bölünerek, kesinti yoktur. Kesinti olduğu yerde olayların akışı sıçramalıdır, süreklilik kalmamıştır. Bir olay, belli sınırlar içinde kalırsa, öteki olaylarla bağlantısı kopar. Birbirinden kopmuş, ayrık olaylar yanyana duran, birbirinin bilincinde olmayan taşlar gibidir. Diri bir insan incelendiğinde ağırlığı, boyutları, ısınma-soğuma sonucu genişleyip daralması, beslenme eyleminde birtakım ayrışmalar-bileşmeler görüiür. İnsan yer kaplar, düşer. Bu olayların hepsi deney bilimleriyle, doğa bilimleriyle bağlantılıdır. Fizik, kimya, dirimbilim (biyologi), mekanik, termodinamik gibi değişik bilim alanlarının diri insanda birleştiği, biraraya geldiği görüiür. İnsan bu özelliğiyle doğa

yasalarını kapsıyor demektir. Bu yasalardan birinin ortadan kalkışı kişinin sağlığında ölüme değin varabilecek bir bozulmaya yolaçar. Sözgelişi ısı ortadan kalkınca donma sonucu ölüm, beslenme işlemi durunca yine ölüm gelir; düşme ile yerkaplama gibi özellikler yokedilince gövdesel varlık ortadan kalkar. Bu durumlar kişinin, doğal yapısında, bir yasalararası uyumla bağlantılı olduğunu kanıtlamaktadır. Burada Nicolai Hartmann'ın geliştirdiği varlıkbilim (Ontologi) görüşü geçerlidir. İşte diri kişi gibi tarih de böyle bir özellik taşır, onu bütünleştiren birtakım temel öğeler vardır. Bu temel öğelerden birinin ortadan kalkması onu bilimsel bir dizge olmaktan çıkarır. Burada anlatmak istediğimiz **süreklilik** ilkesidir. Ancak bu **süreklilik** bilinçli bir süreçtir, dirilikle donatılmıştır, ölü değildir. Bir yere yığılmış, yalnızca yazılı belgelerle korunmuş, düşünme eylemine katkısı olmayan, geliştirici bir öz taşımayan olaylarda bilinç ışığı aramak boşunadır. O belgelerde bilinç, onların yazıya geçirildiği sırada vardı. Belge yazıya geçirilip son biçimini alıp bir kıyıya bırakılırsa diriliği kalmaz, bilinçle bağlantısı kesilir. Yazılı belge, bilincin ışığında incelendiğinde, alınan besin gibi özümlenir, düşünce gövdenin gelişmesine yarayışlı olursa diriliğini koruyor, süreç kesintiye uğramamış demektir. Bu belge tarih değildir, tarih denen bütünün gödesini besleyen besinlerden biridir.

Süreklilik ilkesi dirimsel bir akıştır, devingendir, boyuna doğurma eylemi içindedir. Bu özelliği dolayısıyla **düşünmek** dediğimiz ilkeyle bağlantılıdır. Düşünmek süreklilik isteyen, boyuna üreten, geliştiren bir atılımdır. Onun bir yerde durması ölümü demektir, tarihdışı kalmadır. Burada düşünmek, süreklilik adı verilen ilkeler bireysel değildir, bütün düşünen-araştıran başlar için geçerlidir, ortaklaşadır. Bireysel olmanın tarihle bağlantısı azdır. Birey sınırlı, belli bir yerde, belli sürede biten bir varlıktır. Oysa bireyüstü olan, bütün düşünenleri kapsayan eylem evrenseldir, bütün düşünen-araştıran bireyleri kucaklar. Bu nedenle akış kesintiye uğramaz, hızını sürdürür. Birey bir tarih varlığıdır,

ancak tarihin kendisi değildir. Tarih bilinçle bağlantılı olduğundan, onda doğa bilimlerinde geçerli sayılan, nedensellik ilkesi sözkonusu değildir. Bu ilke bilinç eylemine uygulanamaz, bilinç kendi kendinin nedenidir, başka bir nedenle kurulan ilişki sonucu varlık alanına çıkarak kendini bulmamıştır.

Tarihte, yanyana konulan taşlarla örülen duvar gibi, birbiri yanına gelenlerin dirimsel bağlantısı sözkonusu değildir, biri ötekinin ne olduğunu bilmez, duymaz, sezmez. Oysa tarihte bütün olaylar bilinç akışı içinde bulunduğundan, biri ötekini bilir, bilerek bütünler, daha açıkçası tarihte sürekli iletişim egemendir. Ancak bu iletişim bilinçseldir, sorunsaldır. Burada tarihin dördüncü ilkesi olan **düşünmek**'le beşinci ilkesi **süreklilik** arasında içsel bir bağlantının bulunduğu unutmamalı. Öte yandan **kendini kanıtlama-yaratma-dil** gibi üçlü ilkenin birbiriyle olan bağlantısı **düşünmek-süreklilik** bağlamında birbirini gerektirir. Bu beş ilke arasında bir sıçrama sözkonusu değildir. Bu beş ilkenin özünde, yönlendirici, düzenleyici, ışıklandırıcı, biçimlendirici içsel bir birlik vardır, birinin olmadığı yerde ötekinin verimi gündeme gelmez. Belleğin çekmecelerine yerleştirilen izlenimler, algılar karanlıkta üstüste yığılmış durumda kalırsa bir işe yaramaz. Usun eyleme geçmeden, istencin uykuya yatarak gün geçirdiği yerde anlığın işlevi geçersizdir.

Buraya değin ileri sürülen ilkelerin başlangıç-bitiş gibi belli sınırları yoktur, hepsinde süreklilik vardır. Bir düşünme eylemini açıklarken şurada başladı, şurada bitti ya da bitecek diyemeyiz. Bu tür bir yargıya varmak olayı bireysel açıdan görmek, yalnızca bireyin varlığıyla bağlantılı saymaktır. Oysa anlatılmak istenen o değildir, bireyin üstüne çıkan, bireysel düşünme eylemini evrensel bir ortamda sürdürmektir. Evrensel ortam derken de yalnız diri doğayı, düşünen insan alanını gözönünde bulundurduğumuz unutulmamalı. Evrensel kavramıyla, insanların üzerinde yaşadıkları yeryuvarlağının da içinde bulunduğu, engin bütünü an-

lamıyoruz (burada işlenen konuda). Uzayda bulunan sayısız dünya vardır, bunların kiminde yaşamın sürdüğünü savunan kuramlar ortaya atılmıştır, ancak onlarda insanın yaşadığı, uygarlıkların doğduğu kesinlikle bilinemiyor. Uzay çalışmalarında sağlanan başarılar, yeryüzünden onbinlerce ışık yılı uzakta bulunan başka bir yaşama alanıyla biz dünyalıların yanyana gelebileceğini, çok uzak bir gelecekte de olsa birlikte oturup yemek yeneceğini, söyleşileceğini düşlemeye olanak sağlar. Ancak bu düşün gerçekleşmesi, dünyadan onbin ışık yılı uzakta bulunan bir uzay varlığına ulaşabileceğimizi kanıtlayamaz. Bilim ne denli başarılı olursa olsun, yüzyıl yaşayabilen bir kişiyi, onbin ışık yılı uzaklıktaki bir uzay varlığına ulaştıramaz. Bugünün fizik yasaları, bir özdek yapısı taşıyan kişinin, ışık hızıyla uzayda dolaşamayacağını gösteriyor. Aşırı düşlere kapılmaya alışmış, kendine bilgin süsü veren, inançlarına çok bağlı kimi uyurgezer aydınlar vardır. Onlar dinlerin etkisi altında kalarak süre kavramının geçersizliğini ileri sürerler. Tanrının verdiği güçle dinlerin, insan usunun sınırlarını aşan bir hızla, bir yaşamla sonsuzluğa varacaklarını söylerler. Onlara göre, tanrı isterse tin, göz açık kapayıncaya değin milyarca ışık yılı uzaklıkta bulunan bir uzay varlığına gider gelir. Ayağına batan dikeni bile çıkarmakta güçlük çeken, dikenin ardından ölümün geleceğini sanarak titreyen, öte yandan da tanrısal bir evrende mutluluk içinde ölümsüzlüğe kavuşacağını söyleyen böyle yüksek düzey aydınlarına söyleyecek sözümüz yoktur. Biz onları da, onlar gibi düşünenleri de tarih varlığı olarak göremiyoruz. Tarih varlığı olmak, önce usun yetisine, istencin gücüne, bilincin ışığına inanmayı gerektirir. Bu yetilerin dışına çıkan bir görüşün tarihle ilgisi yoktur. Tarih varlığı olmak usun gücüyle sağlanan bir yerde bulunmayı gerektirir. Bir kişinin düşlük gücü ne denli geniş olursa olsun usun denetimi altında bulunmalıdır. Düşlük ürünleri, usun denetimi altında işlerlik kazandığı sürece bir bilgi öğesi olabilir. Kişinin tarih varlığı olabilmesi için yalnız düşlerin ardınca koşması, usun sınırları dı-

şına taşan birtakım sorunlar ortaya atması, bilgi kılığında düşlük ürünleri üretmesi yeterli değildir. Böylesi bir kişide bilinç karanlığı, anlık bulanıklığı vardır. Kurduğu düşü gerçek sayarak onun üzerinde birtakım kurumlar, yönergeler, buyruklar, yasalar, düzenler oluşturmaya çalışan kimseler tarihin dışındadır. Bunun en açık örneğini tektanrıcı dinlerde buluyoruz. Tektanrıcı dinlerin hepsi de bilgi bakımından çok geri kalmış, gelişememiş ortamlarda doğmuştur. Tanrı kavramı birdenbire usun denetimi dışına çıkarılmış, aşırı nitelikte soyut bir içerikle doldurularak evrensel güçle donatılmıştır. Ne şaşılası, olaydır ki, insanları mutlu kılacak yolları göstermek için, tanrının kendilerini yeryüzüne gönderdiğini-görevlendirdiğini ileri süren din kurucuları, tanrılarına inanmayanlardan hep dayak yemişlerdir. Tanrının elçisi, bütün üstün gücüne, yetkisine karşın kendini tanımayanla savaşma gereğinde kalmış, kimi yerde yaralanmış, yenik düşmüştür. Bu olaylar, onlara karışan kişilerin tarih varlığı olamayışından kaynaklanmaktadır.

Büyük din kurucularının yaşamlarını incelediğimizde, çoğunun, kendilerine verildiğini söyledikleri tanrısal görevlerle, yetkilerle bağdaşmayan, utanç verici olaylara sürüklendiklerini, tinsel bunalımlar içinde yuvarlandıklarını, sonradan «kutsal kitap» diye nitelenen yapıtlarında çelişkilere düştüklerini görürüz. Sevgili elçilerini, tanrıtamazların saldırısından, dayağından, yergisinden kurtaramayan bir tanrının, bilinmeyen bir evrende kendisine güvenen bütün bireyleri mutluluğa kavuşturacağına inanmak, tarih varlığı olamayışın belirtisidir. Birkaç kişinin saldırısı karşısında güçsüz kalan tanrının evreni düzenlediğini ileri sürmek, bunu bir us kanıtı diye göstermeye çabalamak, yandaş toplama girişimlerinde bulunmak kendi kendisiyle çelişkiye düşmenin ötesinde bir çöküntüye uğramaktır. Yukarda verilen örneklerin ışığında konuya yaklaşırsak, bir din tarihinin, yalvaçlar tarihinin olamayacağını anlarız. Bu konularda, tarihi yapan ilkelerin biri bile yoktur, bir tarih bilinci sözkonusu değildir. Din kurucusu, inanç yayıcısı kendi gerçek varlığı-

nın dışına çıkarak düşlediğini kanıtlamak istiyor, daha doğrusu kendi yerine düşlediğini koymaya çalışıyor; sonra dönüyor düşlediğinin yüceliği karşısında kendini görevli diye gösteriyor. Öte yandan us ilkelerine göre yapılması gereken eleştiriyi yasaklıyor, düşünmek eylemini «buyurulanın izinde yürümek» diye anlayıp anlatıyor. Dahası, kişideki yaratma eylemini soyutlayarak tanrısal alana aktarıyor, yaratmayı yalnız tanrısal bir «varediş» olarak görüyor, o eylemdeki kişice çabayı ortadan kaldırıyor. Daha sonra buna «tanrının çalışan kişiye verdiği bir başarı yetisi» deyiveriyor. Oysa, bu tür başarıları ortaya koyanların çoğu, tanrı elçisinin söylediklerini bilimsel yönden geçersiz sayıyor, onu bir inanç eri olarak görmek istiyor. Dahası, bütün başarıların kaynağını tanrısal istençte görenlere bağlananlar arasında, uygarlık bakımından üstün bir buluş ortaya koyan yok. Başarıların çoğu, tanrı elçisinin getirdiği inanca karşı çıkanlarca gerçekleştiriliyor. Tanrı çalışana verir deniyor, peki çalışarak başaran kişi, bunu tanrının verdiği değil de kendi emeğinin ürünü sayıyorsa ona ne denecek? Üstelik böyle bir tanrıya inanmadığını da açıklarsa? Burada akan sular durur, nedeni de tarih varlığı olmanın dışına çıkmadır, kendini usdışı bir ortamda us-varlığı olarak görmektir. Bu tür olaylarda **düşünmek** önceden, başkalarınca önerilmiş bir yolda yürümeye çalışmaktır, kişisel us, kişisel istenç bilinmeyen bir gücün denetimi altına verilmiştir. İlk bakışta bu gücü görme, etkisini sezme olanağı yoktur. Düşünmek, bir eylem olarak, yönlendirilmiştir, düşündüğünü sananın yaptığı itildiği yolda gitmektir. Kişi, kendi istenci dışında, bir gücün etkisiyle bu yola itildiğini kavramaya başlayınca tarih varlığı olmanın ortamına yaklaşır. Bu ortamın kapısından içeri girebilmek için, karşımıza dikilen ilk bekçinin buyruğu şudur: **Kendini yargıla.** İşte bu kendini yargılamak, bir tarih varlığı olan kişinin uyması gereken ilkedir, dolayısıyla bu tarihin de ilkesidir.

Kişinin kendini yargılaması, çok güçlü bir düşünme eylemini gerektirir, koşullandırır. Kişi, başkalarının etkisi al-

tında kaldığı sürece, kendi varlığının dışına çıkmıştı, bir araç durumuna gelmişti. Bu durumda araç olmayı bilinçli davranma, us ilkelerine uyma sanıyordu. Buyuran kaynağın niteliği ne olursa olsun, kişinin dışında bulunduğu sürece usun işeyişini, bilincin ışıklanmasını, istencin yönlendirmesini engeller, kişiyi sınırlandırır. Sınırlanan kişi de bir tarih varlığı değildir; tarihte sınırlandırma diye bir ilke yoktur. Sınırlandırma başkasına egemen olma (düşünme yetileri bakımından), sınırlanma da başkasının egemenliği altına girmedir, bu iki durum da tarihe aykırıdır. İşte tarih-dışı kalmanın görüntülerinden biri de bu durumdur. Burada çok ilginç bir soru gündeme geliyor. Düzenli toplumlarda; alttan yukarıya doğru yükselen, birtakım görev aşamaları vardır. Bireyler toplum düzenine göre bu aşamalar dizisinde yeralırlar. Bu görev aşamalarında yeralma, bu görev aşamalarını düzenleme tarih varlığı olmanın dışında mıdır?

Yukarki soru ilginçtir, toplum düzeninin yapısına, işleyişine değgindir. Yanıt vermekte gecikmeyeceğiz. Kişi, toplum düzeninde, kendisine verilen görevlerle sınırlandırılmıştır. Bütün düşünme eylemleri bu «sınırlandırma» içinde kaldığı sürece tarih varlığı değildir. Görev süresinin dışında, görev süresinin belli ölçüler içinde bir sınırlandırma olduğunun bilincine varmışsa, kişisel başarılarını (düşünme alanında) bu sınırlanmanın dışında ortaya koyabiliyorsa tarih varlığıdır, koyamıyorsa değildir. Verilen buyruk ne olursa olsun, kimin yararına yapılırsa yapılsın, «buyruk» olduğu sürece tarih varlığı olmayı engeller, kimi yerde büsbütün ortadan kaldırır. Yükseköğrenim kurumlarından birinde görev üstlenmiş bir bilge düşünelim. Bu bilge, görev başında bulunduğu sürece, toplum düzeninin, yönetimin buyruğu altında kalıp düşünce özgürlüğünden yoksunsa, tarih varlığı değildir. Bu görevde kendi bilincinin, istencinin ışığında yürüdüğünü, yalnız kendi görüşlerini öğrencilerine aktardığını, öğrettiğini ileri sürse bile, kurumun genel geçerlik taşıyan koşullarına uyma gereğindedir; öğrencile-

rine kurumu ayakta tutan düzenin ülküsüne, amacına, yapısına aykırı özgün bir görüş aşılayamaz, aşılamaya kalktığında suç denen nesneyle karşı karşıya gelir. Ancak, bulunduğu kurumdaki görev süresinin dışında, yasal ölçülere göre görevden uzak kaldığı evrelerde (çalışma süresi dışında) kendi görüşlerini sergilemeyi başarırsa, bir görev eri olarak değil de bir düşünür, bir bilge, bir bilgin, bir sanatçı olarak kendini ortaya koyabilirse tarih varlığıdır. Görev denen nesne, yapısı gereği, bir sınırlamadır. Kişi, ne denli yetenekli olursa olsun, «görevli» olarak kaldıkça ne kendini kanıtlayabilir, ne de yargılayabilir. Bir yargıç, yaratıcı gücün en yüksek aşamasında bulunsa bile, görevi başında sınırlıdır, yasaların buyurduğunu yapmakla yükümlüdür, bu yüzden de tarih varlığı değildir, yönetimin elinde saygın bir araçtır. Bu üstün yetenekli yargıç, görevinden ayrılıp günlük görevini bitirip evine geldiğinde kişisel başarısını sergileyen düşüncelerini ortaya koyabiliyorsa, görevinin dışında kendini bir tarih varlığı kılabiliyorsa ona sözümüz yoktur. Görev başında doğru olmak, erdemli davranmak, yasal ölçülere uymak kişi için övünülecek bir özellik değildir, bunlar görevin ilkeleridir, onlara uymayan görevinin gereğini yerine getirmiyor demektir. Bu nedenle «namuslu bir görevli» nitelemesi kişisel varlık bakımından yerici bir içerik taşır. Onun övülesi bir özellik diye düşündükleri görevin özündedir, görevin bütününü sağlayan öğelerdedir. Görev yasaldır, yükümlülüktür, onun içeriğini yerine getirmeyen bir kişi çalmasa da, işini baştansavma görmese de «namuslu bir görevli» değildir. Görev kişinin kişiselliğini ortadan kaldırır. Görev başında «kişilik» sözkonusu değildir. Sözgelişi, toplumun yasaları bana günlük görev süremin bütünü içinde beşbin adım yürümemi buyuruyorsa, ben de bu beşbin adımı görev süremin üçte birinde başarıyorsam, bana «namuslu bir görevli» denmez, yasa benden öyle istememiştir. Bu süreyi (beşbin adım yürümeyi) kısaltmakla, uzatmakla tarih varlığı olamam.

Bu anlatılanlardan, toplum düzeninde kargaşa yaratmak gerekir sonucu çıkmaz, toplumda kimse görev almamalı yargısına varılmaz. Kişi, gerçek bir tarih varlığı olma gücünü taşıyorsa, bunu görev süresi dışında dinlence evrelerinde ortaya koyduğu düşünce-sanat ürünleriyle gösterebilir. Öte yandan, bir toplumu oluşturan bütün bireylerin de birer tarih varlığı olmaları gerekmez. Bu buyruk, ister severek, ister sevmeyerek yerine getirilsin, kişiyi tarih varlığı yapmaya yetmez. Görevin seçilmesinde, kişisel istenç özgürlüğü var mı? Bunun yanıtını toplum düzeninin geçim ilişkilerini sağlamada, üretim-tüketim düzeyinde aramak gerekir. İstenç özgürlüğü, çoğu toplumlarda, görev seçme özgürlüğünü yönlendirmeden kaynaklanır. Görev seçmede iyi yaşamak, çok kazanmak, yükseklere çıkmak, ünlenmek, başkalarını buyruk altına almak, toplumda saygınlık sağlamak gibi kişisel özlemlerle, tutkularla ilgili bir etken varsa istenç özgürlüğü, geleneksel olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma gizlidir, bilinçaltıdır, toplumun anladığı değerler gereğincedir. Görev seçmede, temel ilke yaratıcılıksa, ortaya bir ürün koymaksa iş değişir. Toplum bütün bireyleri bilge, bilgin, sanatçı yapma gücünde değildir. Bir toplumda bütün yöneticilerin «büyük kahraman» olmaları sözkonusu edilemez. Böyle üstün aşamalara varmak tarih varlığı olmanın koşullarını taşımayı gerekli kılar. Kimi olaylarda en üstün aşamaya çıkanı anlamadan, o olmasa toplum başka birisini çıkarırdı demekle konu açıklanamaz. Sözgelişi, Kurtuluş Savaşı öncesinde, Atatürk olmasa toplum o aşamada başka birisni çıkarırdı varsayımı çok tutarsız, çok saçmadır. Kurtuluş Savaşı öncesini, Atatürk'ün çevresindekileri, Osmanlı yönetiminin yapısını bütün ayrıntılarıyla biliyoruz, belgeler elimizdedir, kim çıkacaktı? Toplumlarda, bunalım dönemlerinde, ortaya çıkan «büyük kahramanlar» tanrının gönderdiği elçilere benzemez, bütün eylem gücü kendi içlerindedir; göksel bir kaynaktan değil, kendi doğalarından fışkırmıştır.

Tarih varlığı derken, **Nietzsche**'nin ünlü «Üstinsan»

kavramı anımsanmıyor mu? Anımsanmaması gerekir. Onun düşündüğü «üstinsan» değişik yorumlara açıktır, oysa tarih varlığı olmanın yorumu yoktur, ortaya konmuş başarı kanıtları vardır. «Üstinsan» belli başarı dönemlerinin ürünüdür, tarih varlığında böyle sınırlı kalma, belli bir başarı döneminin içinde saygınlık kazanma sözkonusu değildir. Öte yandan «üstinsan» bireyseldir, öne fışkırmış bir erkttir, oysa tarih varlığı sürekliliktir. Bu «üstinsan»ın ortaya çıkışında toplum öteki bireyleri; en yüce yapıtını yaratmak için, birer gereç olarak kullanır. Bu olay birey adına olumlu bir açıklama değildir. İnsan, ne denli yeteneksiz, yetersiz de olsa gereç değildir, daha güçlülerin yararına bir araç durumuna getirilebilir. Oysa gereç, başka bir nesnenin ortaya konması uğruna, yokolmaktır, yoğurulup başka bir yapıya dönüşmektir. Yaratıcılığı kendi varlığında toplayan, toplumun bütün bireylerini kendi adına gerece dönüştüren ya da böyle bir dönüştürmenin ürünü olan birey başladığı yerde bittiğinden tarih ilkesi olamaz, bir dönemin başarı doruğu olarak kalabilir. O birey düşünme eyleminde bir duraktır, ardında başka duraklar bulunmayan bir durak.

Tarihi; büyük başarılar gösteren, yüksek bir anlayış düzeyinde bulunan kimselerin yarattıkları, düşüncesini taşıyanların sayısı az değildir. Bu tür görüşleri benimseyenlerin, Nietzsche'nin «üstinsan» kavramından yararlandıkları da sözkonusu edilebilir (özellikle 19.ncu yy. sonlarından beri). Böylesi görüşler tarihi bir başarılar dizisi diye anlarlar. Tarihi bir başarılar dizisi saymak, yukarda açıklanan ilkelerin geçersizliğini önesürmek anlamına gelir. Oysa olayı, bir başarı düzeyinde geçerse, insandaki yaratıcı atılımın bir ürünü olarak görme gereği vardır. Sayısız kimsenin katıldığı bir savaşta sağlanan başarı, kazanılan utku, boyuna başta bulunan yöneticinin, önderin ürünü diye görülmemelidir. Buyruk verenin buyruğuna aykırı davranan birliklerin kazandıkları büyük utkular da vardır. Özellikle değişik birliklerden oluşan büyük orduların yönlendirilmesinde, sa-

vaşta, en ufak komuta birimlerinin etkisini unutmamalı. Önemsiz denebilecek bir bireysel özveri, tarihi olaylara bağlayanların görüşlerini birdenbire altüst edebilir. Sözgelişi, Büyük İskender İ.Ö. 334'te, Granikos çayı (Biga Çayı) yakınında savaşa girerken Batı Anadolu yöneticilerinden Spitridates'le karşılaşır. Spitridates, hızla kılıcını çekerek iskender'e saldırır, onu öldüreceği sırada Albay Kleytos öne atılarak, İskender'i ölüdrmek için Spitridates'in kılıcı kaldırdığı kolunu bir kılıç vuruşuyla kesip atar (Helenizm Tarihinin Anahatları, Prof. Dr. C. Bosch, 1942, s.28.). Bu olayda İskender öldürülseydi, tarihi kişisel girişimlere bağlayanların görüşleri ne olacaktı? İlkçağ felsefesinin, sanatının, düşüncesinin İskender'in girişimlerinden kaynaklandığı ileri sürülen dönemi ne tür bir gelişim çizgisi izleyecekti? Özellikle tarihçi Droysen'in öncülük ettiği şu «Hellencilik (Hellenismus)» kavramının yorumu ne gebi bir içerik kazanacaktı? Tarihi yaratan yalnızca kişisel girişimlerdir kuramına bağlanırsak, burada vereceğimiz yanıt olumsuzdur. İskender'in bittiği yerde tarih de bitmiştir gibi bir yargıda bulunmak gerekecekti ki bu sorunu çözmekten çok bulandırmaya yarar. Olay daha geriye götürülür, İskender'in babası kıral Philippos olmasa, o oğluna öğretmen olarak Aristoteles'i seçmese, İskender onun eğitimiyle üstün bir görüşaçısı kazanmasa, Doğu savaşlarına çıktığında yanında birtakım aydınları, bilginleri götürmeyecek, böylece Droysen'in öne sürdüğü Hellencilik dönemi de bağlayamayacaktı. Bu tür yorumlar birer bilicilik niteliğindedir. Bu söylenenlerin biri bile olmasa, İskender bilinen utkularını kazanmasa yine tarihi yaratan ilkeler etkisini gösterecek, tarih kişisel, sınırlı girişimlerin dışında varlığını sürdürecektir. Peki, tarihin oluşmasında kişisel girişimlerin, başarıların etkisi yok denebilir mi? Denemez, ancak kişiler girişimler, tarihi oluşturan ilkelerin birer sonucudur, öncüsü değildir. Tarihi kuran ilkeler olmasaydı o kişisel girişimler de olamazdı. İlkçağın, İskender'den önce, ortaya çıkan, büyük uygarlığı; o uygarlı-

ğı bütünleyen ürünleri yaratan olanaklar olmasa, tarihi yapanlar arasında sayılan İskender de görülmeycekti kuşkusuz. Demek ki İskender tarihi yaratanlardan değil, tarihin ilkeleri arasında ortaya çıkan olaylardan birinin içinde görülenlerden sayılmalıdır. Bunları söylerken, ilkçağ toplumu başka bir İskender çıkarırdı, o olmasa, onun başarılarını sağlayan bir başkası kesinlikle olurdu demek istemiyoruz. Söylemek istediğimiz; kişisel başarıyı tarihi yaratan ilkelerin içinde görmektir, tarihi bireysel utkular ortamında aramak değildir. Kişisel başarının, bireysel utkunun tarihte önemli yeri vardır, ancak bunlar tarihin temel ilkeleri değildir. Tarih İskender'de değil, İskender tarihtedir. Onu tarih alanına çıkaran bütün olanaklar, tarihi oluşturan ilkeler düzeyinin düşünsel yapısıdır. Nitekim, İskender İlkçağ uygarlığının en verimli ortamında yaşamasa, geçmişin «Büyük İskender»i olamayacaktı. Nitekim, İskender'den önce büyük bir İran imparatorluğu vardı, büyük krallar orada da yetişmişlerdi. Oysa o ülkede İskender ölçüsünde (uygarlık alanında) başarı sağlayan çıkmadı. İskender bir felsefe,bir sanat akımının başlangıcı sayıldı, yeni düşünce çığırlarının doğmasına olanak sağlamış birisi olarak görüldü. İran imparatorları için böyle düşünemiyoruz, onların başarıları evrensel olamadı, İran toprağıyla sınırlı kaldı. Bunun nedeni de; İskender'in yetiştiği uygarlık ortamında, tarihin gereksediği bütün ilkelerin bulunuşudur. Cengiz Han İmparatorluğu İskender İmparatorluğu'ndan ufak değildir, ancak düşünsel yönden onunla karşılaştırılamaz, Cengiz Han'ın yaşadığı toplumda tarihin ilkeleri yoktu (bir bütün olarak), olanları da yetersizdi, doyurucu değildi. Bugün, Cengiz Han'ın utkularından, yiğitliğinden, savaşlardaki başarılarından sözediliyor da, uygarlık alanında İskender'in yanına konamıyor. Kuşkusuz, İskender uygarlık yaratan bir kimse değildir, ancak uygarlığı geliştiren olanakların bulunduğu ortamda ortaya çıkmıştır. Cengiz Han'ın yaşadığı ülkede de, kendi düşünce düzeyine göre, bir uygarlık vardı kuşkusuz. Bu uygarlık, doğduğu ortam gereği, evrensel olma gücünden yoksundu.

En ilkel topluluklarda bile bir yaşama anlayışı, davranış biçimi, aktöre görüşü vardır. Bunlar onun yaşam felsefesini oluşturan öğelerin yeşerdiği kaynaktır. Bu kaynak, tarihi kuran ilkelerin oluşmasına yetmez. İşte bu nedenle, tarihi birtakım ilkelerin varlığına bağlama gereğini duyuyoruz. Nitekim baskı yönetimlerinin egemen olduğu toplumlara da tarih varlığı diyemiyoruz. O toplumlarda **düşünmek** denen ilke denetim altındadır, bağımsız değildir. Yaratma, kendini kanıtlama, yargılama da öyledir. Bireyleri tek yönlü bir görüşün egemenliği altında tutmayı yeğleyen yönetimler tarih varlığı olamaz, olsa olsa tarih varlığının açıklanmasında pek de önem taşımayan birer gereç sayılabilir. Toplumun içeriğini oluşturan öğelerin en önemlisi düşünme biçimidir. Bir toplum hangi düşünme biçimini benimsemişse, daha doğrusu yaratıp geliştirmişse kimliğini onunla düzenler. Düşünmek, bir eylem olarak anlığın çalışmasıdır. Bu çalışmada verimlilik benimsenen yönteme göredir. Yöntem içekapalılığı gerektiriyorsa, düşünmek eylemi bir kısırdöngüdür. Düşünmek eylemi bir doğru çizgi niteliğinde dışa yönelikse bu yöntem üretici niteliktedir. Kendi çevresinde dönerek çizgi çizmek kişiyi kendinden kopmaya iter, içinde bulunduğu toplumla bağlantısını gevşetir. Oysa ileri yürüyen bir çizgi üzerinde düşünülürse sürekli gelişme yolu açılır. Kişi kendi varlığının sınırlarını daha uzaklara götürerek ortamını büyültür, genişletir. Böyle düşünmek sorunsal, içekapalı düşünmek düşseldir. Sorunsal düşünmek tarihle, düşsel düşünmek tarihsizlikle ilgilidir. Sorunsal düşünmek sürekli bir eylemdir, üreticidir; düşsel düşünmek ise içedönük olduğundan kesintilidir, yineleyicidir. Daha açıkçası, düşsel düşünmek, çevreden koparak kendini soyutlamadır. Sorunsal düşünmekte sorunlar birbirini izler, çözümler birbirini gerektirir. Düşsel düşünmekte konu kendi çevresinde döner, çözüm sözkonusu değildir artık, verilenle yetinme vardır.

Düşünmek eylemi sözkonusu olunca, ister istemez, başka bir soru karşımıza dikilir; inançlarımıza dayanan dav-

ranışlarımızda düşünme düşelgesi yok mu? Düşalge, bir bütünden alınan, yeterli bölümdür. Sözgelişi, dört kişi bir araya gelerek bir koyun satınalmışlar. Koyunu kestikten sonra aralarında eşit değerde bölüşmüşler. Bu bölüşülen bütünün dörde ayrılan kesimlerine birer düşelge denir. Oysa düşünmek eyleminde bütünün bölünmesi, düşelgelere ayrılması, bu düşelgeler arasında eşitliğin gözetilmesi sözkonusu değildir. Düşünmek eyleminin bir ırmak olduğunu, kıyısında dört kişinin durup akıntıya baktıklarını varsayalım. Irmağın akışına bir süre bakan dört kişi sonradan kendilerine eşit nicelikte ne düştüğünü tartışsalar ne gibi bir sonuca varabilirler? Irmağın akışı kesintisizdir, dörde bölünmeye elverişli değildir; tartışan dört kişinin dördü de akışı gözlemlemiş, süreyi izlemiştir. Belli bir sürede, belli bir hızla aktığı sanılan ırmağın taşıdığı su niceliğini saptamak kolay değildir, dahası olanaksızdır. Irmağın kaynağında sıcaklığın artıp azalması, yağmurun yağıp yağmaması suyun niceliğinde gözle görülmeyen birtakım değişiklikler yapabilir. Bunları saptamadan, kıyıda durup akışa bakan dört kişiye, belli bir süre içinde eşit düşelgeleri verme olanağı yoktur. Siz belli bir sürede akan suyu ölçseniz bile dörde bölüşürken değiştiğini saptayamazsınız. Su, akış süresinde nicelik olarak, değişmektedir. Bu konuda ancak üç aşağı beş yukarı bir varsayım ileri sürülebilir, o da temel gerçeği yansıtmaz. İşte inanca dayalı davranışlar da böyledir. İnancın akışı davranışı etkiliyor. Sözgelişi, inançlarınıza göre bir işinizin olması uğruna bir koyun adamayı sözveriyorsunuz. Dine göre, adanan koyun, (başka bir hayvan) yedirilir, sulanır, bir süre sonra kesilip dağıtılır. Koyuna yedirilen otun, samanın, tuzun, başka yemlerin kendi emeğinizle sağlanması gerekir. Oysa siz yolda giderken adağınıza komşunuzun çayırından, o komşunuza sormadan, bir bağ ot koparıp yediriyorsunuz. Bunu komşunuzun duyduğunda ses çıkarmayacağını da biliyorsunuz. İnancınız dilegelip size soruyor: adağınıza yedirdiğiniz otun sağlanmasında sizin emeğiniz nedir? Yanıtınız, kuşku-

suz, komşunuzun buna önem vermediği, sizden bir gelir istemidiği biçiminde olacaktır. Burada biraz düşünürseniz, inancınızın akışında süreklilik olmadığını, birtakım duraklamaların bulunduğunu anlarsınız. Olayı, bir tarih ilkesi olan **kendini yargılama** süzgecinden geçirirseniz, bir tarih varlığı olmak için epey ekmek yemenizin gerektiğini kavrarsanız. İnancınıza getirdiğiniz kişisel yorumun arkasında, usun denetiminden kaçırdığınız, özel bir çıkar tutkusu yatmaktadır. Oysa kişi bir «çıkar varlığı» olma eğilimi gösterdikçe tarihten uzaklaşır; tarihi geçmiş olaylar bilimi diye anlayanların inceleme konusu olmaktan öte bir anlam taşıyamazsınız. Düşünmek eyleminde, gerekli yetilerin dışına çıkarak, başkalarının istenci karşısında uysallık yoktur, boyun eğmeyi saygı diye niteleyen bir görüşün arkasında kişiliği ortadan kaldıran sömürü saklıdır.

Alman Tarihçi Okulu'nun kurucularından sayılan Leopold Ranke'nin anlayışına göre tarih özgün, bağımsız bir bilimdir, bir değişim sürecidir. Tarih olaylarını anlamak için, önce, o olayların ortaya çıktığı dönemin toplumsal, düşünsel, tinsel görüşlerini bilmek gerekir. L. Ranke'nin görüşü düşünsel yapıya ağırlık vererek, tarihi betimleyici, anlatıcı bir bilim olmaktan kurtarır. Onun görüşlerinde Hegel felsefesinin **Geist** (tin) kavramının etkisini sezmemek elde değildir. Evrenin oluşumunu, gelişimini tinin değişik düzeylerde açılımına bağlayan Hegel için önemli olan görünüş değil özdür. Tinin, türlü durumlarda görünüş alanına çıkması, açılımı varlık katlarının oluşumunu sağlar. Bu oluşum, bireyden evrene değin, aşamalarla yükselen bir süreçtir. L. Renke bu görüşten yola çıkarak yeni bir tarih kuramı oluşturdu. Ancak, tarih yine olaylarla bağlantılı kaldı, belli dönemlerin olaylarıyla tinsel anlayışlar arasında ortaya çıkan bu bağlantı tarihin ilkeleriyle çelişiyor. Bir dönemin olayları, yalnızca o dönemin ürünü değildir, olaylar geriye doğru birbirine eklenir, geçmişle bugün arasındaki iletişimi kurar. Olay, ortaya çıktığı dönemin tinsel ırasını yansıtır, ancak bu ıranın kaynağı dönemin sınırlarını aşar. Söz-

gelişi bir felsefe çığırı ortaya çıktığında yalnızca çağının çocuğu değildir, emdiği sütün geldiği kaynağı da düşünmek gerekir. Çocuk anasının sütüyle beslenir, oysa anasının kökleri eskidedir. Böylece analar birbirinin elinden tutarak geçmişin derinliklerine giderler. Tarihte de böyledir durum.

Nietzsche, tarihle ilgili bir yapıtında, tarihi konularına dayanarak anıtçı (monumental), eski yapıtları inceleyici (artiquar), eleştirici olmak üzere üçe ayırır. Sonra döner, tarihi, uygarlık alanında düşünsel bir gelişmenin yaratıcı sürecine bağlar, sonunda tarihi ancak anlayanın, bilenin yazabileceği kanısına varır (Tarih Üstüne, 1965, Çev. İ. Z. Eyuboğlu, s.20,63). Biz, tarihin böyle türlere ayrılarak açıklanabileceği kanısında değiliz. Belli türlere ayırmak ancak konuları işleme bakımından düşünülebilir. Oysa, önemli olan tarihin konuları değil kendisidir. Konu, bir yerde, olaya dönüşür. Nitekim anıtçı, eski çağları inceleyici, eleştirici gibi nitelemeler olaya bakışaçısını belirlemektedir. Bakışaçısı ise olayı karşısına almanın sonucunu gündeme getirir. Oysa tarih olayı karşısına almaz, o olayın içindedir, daha doğrusu kendisi bir olaydır. Bir olayı karşısına alarak incelemek-yorumlamak-açıklamak gibi işlemlerle o olayı betimleyerek anlatmayı amaçlayan öykü yazmak arasında dişe dokunur bir ayrım yoktur, değişen yalnızca söyleyiş biçimidir. Nitekim Jacob Burckhardt da Rönesans dönemini konu edinen çalışmalarında sanat alanını belli bir bakışaçısından görmeyi yeğledi, tarihi, sanatın dışına çıkararak, bir gözlemci durumuna getirdi. Oysa tarih bilinç akışı içinde bir yaratma atılımı olan sanatın dışında değildir. Çağımızın başlarında ortaya çıkan Arnold Tyonbee de, tarihi olayın içine sokmadı, karşısında bir yere oturtarak gözlemcilikle görevlendirdi. Elealdığı konuları daha çok hıristiyan inançlarının etkisinde kalarak inceledi. Nitekim Türkçeye «Tarih Bilinci» adıyla çevirilen yapıtında alışılmış geleneğin dışına çıkamadı, Batı uygarlığını hıristiyan inançlarının yayılmasında kaynak değeri taşıyan Grek dilinden yararlanarak, esin-

lenerek, Grek düşüncesine bağladı. Bu yantutucu yöntemler tarihi, olaylar karşısında gözlemci yapmaktan öte bir anlam taşımaz, verimli bir yazar bu olayları tarihçi olma gereği duymadan da anlatıp açıklayabilir, dahası bunu bilgili bir öykücü de yapabilir.

Eleştiri; kimi araştırmalarda, bir yöntem niteliği taşıyabilir, araştırıcıyı yüzeysel yargılara varmaktan kurtarabilir, varılan sonuca güvenle bakılmasını sağlayabilir. Biz burada, **eleştiri** kavramından bir tarih ilkesi anlamı çıkarıyoruz. Bu kavrama, alışılagelen anlamda yaklaşmayacağız. **Yargılama, kendini kanıtlama** dediğimiz ilkelerin uygulanmasında eleştirinin önemi büyüktür. Kişi kendini yargılarken, kanıtlarken sorunsal-çözümsel bir yöntem benimseme gereğindedir. Konunun aydınlatılmasında başlıca odak olan sorunsal-çözümsel yöntemin dayanağı eleştiridir. Eleştiri elealınan konuyu en ufak öğelerine ayırıp onlar arasındaki karşılıklı varlık bağlantısını, uyumu bulmaya yarar. Bu öğeler arasındaki uyum ortaya çıkarılınca sorunun çözümü kolaylaşır. Öte yandan öğeler arasında uyumsuzluk varsa o da sorunu olumsuz yönden çözmeye yarar. Öğelerde görülecek uyumluluk-uyumsuzluk araştırıcıyı ilgilendirmez, onu ilgilendiren çalışmada varacağı sonuçtur. Varılmak istenen sonucun niteliği önceden düşünülmüş ise burada araştırıcı işe önyargıyla başlamış demektir. Oysa yargıyı verecek sonuçtur, araştırıcının isteği değil. Sorunları çözerken birtakım varsayımlar, tasarımlar ileri sürülebilir. Ancak bunlar sonucun istenen doğrultuda olmasını gerektirmez. Bir araştırmada istenen sonuçtan büsbütün başka nitelikte bir olayla karşılaşılırsa araştırmaya verimsiz denemez. Sözgelişi bir nesnenin yapısında bulunan su niceliğinin 3/4 oranında olduğunu biliyorum, öyle öğrenmiştim. Bunun doğruluğunu anlamak için, daha açıkçası bunu başkalarına, bilmeyenlere kanıtlamak için, yeni denemelere giriştim, umduğum sonucu alamadım, kesin olduğunu sandığım 3/4 oranının 3/5 olduğunu gördüm. Ortaya çıkan yeni sonuç başarısız sayılamaz. Ben bildiğimin kesinliğini kanıt-

lamaya çalışırken başka bir sonuçla karşılaştım. Deneylerimi 3/4 oranının doğruluğunu saptamak için günlerce, aylarca sürdürür, yinelersem, 3/5 oranının değişmediğini görürsem, daha önceki oranın yanlışlığını ortaya korum. Bu işlem, deney nesneleri değişmediği sürece, bir gelişmedir, bana yeni bir bilgi vermiştir, önceden onayladığım doğru çıkmadı diye onu küçümseyemem. Bu, bana, eleştirinin kazandırdığı bir gelişmedir. Bana önceden öğretileni, üzerinde düşünmeden, olduğu gibi benimsesem, onun kesinliğine inansam, eleştiri ölçeğini kullanma gereğini duymasam ilerleme de olmayacaktı. İşte burada, bir tarih ilkesi niteliğinde karşımıza çıkan eleştirinin sağladığı gelişme düşünmenin sürdürülmesi sonucudur. Düşünmek dediğimiz eylem kesintiye uğrasa, sürekliliği ortadan kalksa yeni bir bilgi alanıyla yüzyüze gelemezdim.

Eleştiri yüzeysel bir ayıklama, öğelere ayırma, ekinleri ayrıştırır gibi elekten geçirme değildir. Eleştiri, bir yapıtın içerdiği sorunları, onda uygulanan çözüm-açıklama yöntemini incelemek, varılan sonuçla önerilen görüş arasındaki uyumu sergilemektir. Bu nedenle, ancak belli bir felsefe anlayışına bağlanan, belli bir düşünce dizgesine dayanan kimse eleştirebilir. Eleştiricinin, yapıtın yazarından daha geniş bir görüşaçısı benimsemesi, bir bakıma daha bilgili olması gerekir. Yazar, bir konu seçmiş onunla ilgili düşüncelerini sergilemiş, kendine göre bir çözüm önermiş, bir anlatım uygulamıştır. Bu anlatımda sorunsallık yazarın tutumunda belirir. Bir romancı, belli bir konuyu alır işler, geliştirir, kendince bir sonuca varır. Eleştiricinin tutumu öyle değildir. Eleştirici bu yapıtı elealınca önce sorunların ortaya konuş biçimini, uygulanan çözüm yöntemini, sorunların içeriğini, sergilenen görüşün olayları ya da işlenen konuyu açıklamadaki tutarlılığını, en sonra da okuyucuya ne verdiğini örnekler göstererek açıklama gereğiyle karşı karşıyadır. Eleştiri de; benimsenen düşünce dizgeleri birbirinin yargılayıcısıdır, bu nedenle de eleştiri bir yargılamadır. Ancak bu yargılamada öznellik olmamalıdır, verilen yargı «ba-

na göre değil dizgeye göre» ortaya konmalıdır. Öznel eleştiri tarihin ilkesi olamaz, ancak kişisel bir beğeninin sergilenmesine yarayabilir.

Tarihi oluşturan ilkelerin uygarlığı yaratan düşünsel gelişmeyle atbaşı yürüdüğü ortadadır. Burada sözkonusu edilen ilkenin de uyulması gereken değişmez bir kural değil, oluşturucu, kurucu öğe diye anlaşılması gerekir. Bir bakıma ilkelere uyulması kaçınılmazdır, ancak bu uyma ilkenin varlığını gerektiren bir işlev anlamındadır. Yoksa, yukarda sayılan ilkeler bulununca tarih de vardır gibi bir sonuç çıkarılamaz. Tarihin varlığı, adı geçen ilkelere dayanarak, düşünen kişinin, yaratan kimsenin varlığına bağlıdır. Öte yandan tarihin ilkeleri ölü değil diridir, sürekli bir gelişim oylumundadır. Birey, değişik nedenlerle, günün birinde düşünemez olur, düşünme yetilerinin sağlığı bozulur, onlarda gevşeme, daha ileri giden çözülme, bulanma başlayabilir. Bu olumsuz olay, tarihi yaratan düşünmek eylemini durdurmaz. Düşünmek, yaratıcı bir eylem olarak, bireyin tekelinde değildir, öte yenden ulus yönetiminin-yöneticilerinin denetimi, gözetimi altında da bulunmaz. Düşünmeyi denetlemeye kalkışan bir yönetim düşünemeyenlerin elindedir. Düşünemeyen bir yönetici, düşünmeyi korktuğu görüşlere yönelme diye anlayarak yasaklamaya çalışır. Yasağın geçerli olduğu yerde tarih de yoktur. Bütün yasaklar tarihi oluşturan öğelerin dışındadır. Yasakların kol gezdiği bir ülkede tarih bilincinin uyanmasına olanak yoktur. O ülkede toplum kurumlan birer somut yapı olarak ne denli görkemli, yüce görünse bile içleri boştur; onlar içine çakıltaşları doldurulmuş çok değerli kaplara benzer. Ülkenin göze batan bir alanında yükselen görkemli yapı bilimsel bakımdan gerekli öğelerle donatılmamışsa, düzenlenmemişse içine saman doldurulmuş arslan gönünü andırır. Görünüşü alımlıdır, ilginçtir, ancak diriliği yoktur, o gönün içindeki varlığa gerçek değerini kazandıran nesneden yoksundur. Bireyleri kendine çekmek, onlarda kendine karşı bir saygı uyandırmak için görkemli yapılara önem veren, sayısını çoğaltma-

ya çalışan bir yönetim üzerinde «tarih varlığı» yazılı bir gömlek giydirilmiş kaya gibidir. O kaya ne denli sağlam, ne denli gösterişli olsa yine kayadır, tarih varlığı olma özelliğinden yoksundur.

Üretim-tüketim ilişkisinin, tarihin ilkeleri bakımından, temel öğelerden biri olduğunu uygarlığın gelişim aşamalarından öğreniyoruz. Üretim-tüketim ilişkisini yalnızca tarımla alışveriş alanlarında aramamak gerekir. Bu ilişkinin, ülkenin geçim olanaklarıyla bağlantısı dışında, düşünsel alanda da büyük bir etkisi vardır. Geçmişi konu edinen bilimlerden öğrendiğimize göre, yaşamını dilenmekle sürdüren toplumlarda, büyük düşünürler, bilgeler, aydınlar yetişmememiştir. Yoksulluğun egemen olduğu toplumlarda, çokluk, yalvaçlar, tanrı elçileri, büyük din kurucuları ortaya çıkmıştır. Üstelik varlıklı, bolluk içinde gününü gün eden bir din kurucusu da bilmiyoruz. Buddha bile inançlarını yaymak için görkemli sarayından çıkmış, yoksulların arasına karışmış, azla yetinmeyi yaşama ilkesi edinerek kendi adıyla anılan dini kurmuştur. Bu olay bize, tarih yaratan düşünsel gelişmelerin, tarihi kuran ilkelerin üretim-tüketim olanaklarıyla bağlantılı bir yapıda olduğunu göstermektedir. Üretim-tüketim bir tarih ilkesidir, ancak kimilerin ileri sürdükleri tek egemen ilke değildir.

Burada açıklamaya çalıştığımız tarih ayaklarını yere basan, ellerini göğe kaldırmayan, eskilerin yarattığını tanrılaştırarak ona tapmayan, yıpranmış inançları sürdürmek için tapınak değil de bütün insanlığa yararlı olmak-uygarlığa katkıda bulunmak için geliştirici bilimsel kurumlar açan bir toplumda doğabilir. Yukardan beri sergilemeye çalıştığımız, tarihin ilkeleri diye nitelediğimiz kavramlar da ancak böyle bir toplumda değer kazanabilir. Böyle bir toplum; kendini uygarlık alanında başarılı kılan, felsefenin yaratıcısıdır. Felsefenin doğup gelişme olanağı bulamadığı bir toplumda tarihi oluşturan ilkelerin de biçimlenme gücü yoktur. Felsefesi olmayan bir toplum tarih varlığı değildir. O toplumda tarih ilkesi aramak kurumuş ağaçtan yemiş um-

maktır. Bir toplumda üretilenle tüketilen arasanda denge yoksa, hangi alanda olursa olsun, ürettiği tükettiğini karşılamıyorsa tarih ilkelerini besleyecek verimli alan oluşmamış demektir. Burada üretilen ürün tek tür olsa bile, tüketim için gerekeni karşılayacak nicelik taşır. Sözgelişi ipek üretir demir alır. Bu durum, ürettiğiyle tükettiğinin dengesini sağlar, iğreti nesnelerle geçinme yolunu kapar, toplumu belli bir alanda da kalsa kendine yeterli kılar. Bu konuda yanıltıcı bir olayla karşılaşılabilir. Sözgelişi kimi Arap ülkelerini varlıklı kılan petrol kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan sağlanan ürün başta savaş araçları olmak üzere, ülkenin birçok giderini karşılamaktadır. Öyleyse, geri kalmış sayılan bu Arap ülkeleri birer tarih varlığıdır, oralarda tarihi oluşturan bütün ilkeler gelişmiştir. İlk bakışta inandırıcı gibi görünen bu olay bir aldatmacadır. Arap ülkelerinde çıkarılan petrolu bulan, işleten, öteki ulusların yararına açarak gelir sağlayan işletmeler Avrupalı, Amerikalıdır. Petrol kaynaklarını bulup işletenler onlardır. Bu işletme işinde gerekli araçları yapan, geliştiren, kullanan yine yabancılardır, Araplar değildir. Toprak Arabın, topraktan çıkan petrol Arabın, ancak çalışan baş, işleyen düşünme yeteneği Avrupalının.

Yukarda sergilenen olay, kişinin yararlanmayı çok iyi bildiği bir kaynağın karşısında, üretici-yaratıcı güçten yoksun kalırsa tarih varlığı olamayacağını gösteriyor. Bu sorunu daha kolay anlaşılır duruma getirmek için, başka yönden, felsefe açısından görelim. Bilgeliğin önemli sorunlarından biri de kişiye evren bütünlüğü içinde bir yer bulmadır. Kişi, varlığını oluşturan öğelerle, bir özellik taşır, daha doğrusu taşıdığı önesürülür. Ona evrende aranan «yer» de bu özelliğiyle bağlaşımlı sayılır. Kişinin varlığı sorun durumuna getirilince, usa büyük önem veren bilgeler kişiyi bir «us varlığı» olarak öteki dirilerden ayırırlar. Kişinin değerini bu us kavramı üzerinde yoğunlaştırırlar, başarılarını hep bu usa bağlarlar. Kimi bilgeler de us konusunda, öylesine ileri giderler ki, kişiyi usundan, usu kişiden bağımsız bir varlıkmış gibi düşünürler. Genelde dinciler, gizemcilerin bir bölü-

mü, tanrıbilimcilerin çoğu böyle düşünür. Kişi bir «us varlığı» olunca bütün önem de usa yüklenir. Oysa ne kişinin dışında bağımsız bir us, ne de usun ötesinde ayrı bir kişi vardır. Kişiye kimlik, özellik kazandıran us ise, usa gelişme olanağı sağlayan da kişidir, onun somut varlığı olan gövdesidir. Us bir kavram olarak değil, başın içinde bulunan diri aygıtın gelişmiş bir eylem yetisidir, bu aygıt doğal gelişimle birtakım başarı odakları kazanmıştır, gövdenin dışında bir gücü yoktur. Bizim us, bilinç, bellek, istenç, anlık, anlak bg. adını verdiğimiz yetilerin hepsi bu diri aygıtın doğal gelişimle kazandığı yönlendirici odaklardır, soyut birer varlık değildir. Onların soyut birer varlık olmadığını yüreğin duruşuyla, kan dolaşımının azalıp çoğalmasıyla, içkinin etkisiyle, başa vurulunca geçirilen sarsıntıyla çalışamaz duruma gelmelerinden anlamaktayız. Burada tartışacağımız bu düşünme odaklarının doğal yapısı, kuruluşu, gelişimi değildir.

Kişi, düşünme denen, usa bağlanan eylemine doğanın itimleriyle yönelmiştir. Bu yönelme çok uzak yollarda yürüyerek gelişmiş, bir yeti niteliği kazanmıştır. Bu yönelmenin başlangıcını bilme, bulma olanağı yoktur. Bundan dolayı kişi hangi dönemde düşünmeye başladı, ilkin neyi düşündü? gibi soruların karşılığını aramak boşunadır. Toprak altından çıkan, kişiyle ilgili buluntular kişisoyunun çok eskilere gittiğini gösteriyor. Ancak hangi dönemde, hangi doğal gelişim aşamasında düşünmeye başladığını gösterebilecek bir buluntu, bir kanıt yoktur. Kazılardan çıkan en eski uygarlık ürünleri, kalıntılar, buluntular bile düşünme eyleminin başlangıcını gösterecek nitelikte değildir. En eski uygarlık ürünü bile düşünme eyleminin başlangıç döneminden çok sonra ortaya konmuştur. Bütün yaratı ürünleri, en ilkel araçlar bile düşünme eyleminin yapıcılığa dönüşmesinden çok sonraki dönemlerden kalmıştır. Uygarlık ürünü, düşünme eyleminin araç yapmaya dönüşmesidir.

Peki, kişi hangi dönemde yaratmaya, düşündüğünü biçimlendirmeye başladı? sorununu büsbütün yanıtsız mı

bırakalım? Kuşkusuz bırakmayalım, düşünmenin başka yolcuların gelmelerini bekleyecek bir durağı, ortalıkta dolaşmak için elverişli günü bekleyen sığınağı yoktur. Bu konuda birtakım varsayımlar ileri sürülüyor. Kazılardan çıkanbaşarı ürünleri inceleniyor, araştırılıyor, onların ortaya konuş çağları saptanıyor. Bu saptamalara dayanılarak kişisoyunun üretici bir atılıma geçtiği dönemle ilgili görüşler sergileniyor. Kişisoyunun yeryüzünde görünmeye başladığı çağ kestiriliyor. Ancak bu çabalar, çalışmalar kesin bir başlangıç bulmaya, bütün kuşkulardan uzak bir sınır çizmeye yetmez, yılların sayısını binlerle, onbinlerle ölçmeden öteye geçemez. Dahası var, yerbilim (geologi) verilerine dayanılarak yeryuvarlağının güneşten ayrıldıktan sonra soğuyup katılaşmaya başladığı çağların yaşı bile onbinlik yıllarla ölçülemez, araya milyonla açıklanan birimler girer. Yeryuvarlağının yaşının, güneşten kopuşla başladığını ileri sürenlere göre, beş-altı milyar yıl geçmiş, daha on milyar yıllık bir yaşama süresi varmış. Yeryuvarlağı soğuya soğuya, katılaşa katılaşa daha on milyar yıl dirilerin yaşamasına elverişli bir yapı taşıyacakmış. Bunlar, düşünmeden yaşayamayan kişinin sürdürdüğü bir anlıksal eylemdir, duracağı yer de, süre de yoktur. Kişi bilimin, bilgeliğin, yaratının ışığında yürüdüğü sürece bu tür varsayımlar, görüşler birbirini izleyecektir. Böylesi sorunların çözümü yoktur diye onları bir yana bırakmak elden gelmez. En iyisi bu sorunların ardını bırakmayalım, boyuna kuşkulara, çıkmazlara dalmaktan kurtulmak için düşünme eylemiyle yaratma atılımı arasında kurulu doğal bağa bakalım. Bu bağın hangi malardan geçerek oluştuğunu bize gösterecek olan, dirilerin gelişimiyle ilgili, bilgilerdir. Bugün, elimizde bulunan en geçerli kanıt, kişi elinden çıktığı kesinlikle saptanan ilkel yaratı ürünleridir. Bu ürünlerin en ilkellerinde bile çok uzun yolları geride bırakmış, geçekleri aşmış, duruklarda konaklamış bir gelişimin izleri, etkileri görülmektedir açıkça. İşte bu izler, bu etkiler kişinin ne denli uzaklardan geldiğini, düşünme eyleminin ne denli derinlere indiğini gösteriyor.

Burada oldukça çetin bir soruyla yüzyüze geliyoruz. Bu sorunun yanıtı kişiyi çözümleme sorununun başarısına bağlıdır. Sorun kişiyi anlamak, soru ise hangi yöntemlere başvurarak anlamaktır. Yöntemi sorunun çözümü getirecek, önce yöntemi bulmak kişiyi önyargıya iter, araştırıcı daha ilk adımda kendini sınırlandırır, sonucu önceden düşündüğü yargılarla doğrulamak ister. Buna bilimsel katılık diyoruz. Bütün önyargıların kaynağı bilimsel katılıklardır. Bütün bilimsel katılıklar da önyargılara dayanır. Kişiyi anlamak kolay değildir, olduğu yerde durmuyor, sürekli bir değişim-devinim içinde kendini koruyor. Burada anladığınızı sandığınız kişi elli adım sonra bambaşka kimlikle karşınıza çıkıyor, olay onu yeni bir giysiye büründürüyor, bilerek gizlemeye çalıştığı yanını şimdi elinde olmadan açığa vuruyor. Kişiyi anlamanın genel geçerlik taşıyan ölçüleri yoktur, en iyi ölçü onu duygusal durumları içinde yakalamaktır. Onun kendini gizleyemediği tek yer duygusal alanıdır. Biz, burada, bu konuyu bir yana bırakarak başka bir soruna geçeceğiz.

Kişiyi anlamak; ilk örneklerini en ilkel yaratılarda gördüğümüz, başarılarını kavramakla olabilir. Bu tutum, kişiyi bir tarih varlığı olraak, kendini ortaya koyduğu ortamda tanımaktır. Yaratan kişi düşünen, düşünen kişi de yaratan bir varlık olarak gelişir. Düşünmekle yaratmak eleledir boyuna. Konuyu bu alana kaydırdıktan sonra kişinin tarihi yaratılarıyla başlar diyebiliriz. Yaratma eylemini yakaladıktan sonra bırakmayalım artık, onun akışına uyarak döküldüğü yere değin gidelim. Orada başarılarının birikimiyle belirlilik kazanan yetilerini bulacağız. Bu yetiler düşünmek, kendini kanıtlamak, kendini yargılamak, eleştiri, süreklilik, yaratmak gibi ilkelerle bağımlıdır. Bunlar tarihin ilkeleridir. Kişi bu ilkelerle bir tarih varlığı niteliğini kazanıyor, daha açıkçası bir tarih özelliği gösteriyor, ancak tarihin kendisi değildir. Ardına takıldığımız bu yaratma eylemi bizi kişinin ilk başarılarını ortaya koyduğu döneme yaklaştırırsa da içine sokamaz, arada bilinemeyen bir uzaklık vardır. Bilimsel var-

sayımlar bu uzaklığı, eldeki başarı ürünlerini sıralayıp değerlendirerek açıklamaya, ölçmeye çalışır, ancak hepimizin onaylayabileceği kesin çizgiye varamaz. Söylenebilecek son söz, bu kaynağın kişiyi biçimlendiren varlık alanı olduğudur. Şimdi bundan çıkan sonuç ne olabilir sorusu gündeme gelir, yanıt şudur: Tarih düşünen kişiyle, kişi yaratmayla ortaya çıkar.

Kişinin; bir us varlığı olarak, düşünmeye başlaması sonucu yaratmaya yöneldiğini, usun da soyut bir kavram değil, gelişen doğal bir yeti olduğunu söylemiştik. Düşünmekle yaratmak eleledir derken anlatmak istediğimiz de buydu. Oysa, bu anlattığımız sorunun çözümüne yetmiyor, çözümüne yöneldiğimiz sorun başka bir sorunla karşımıza çıkıyor, yaratmak nedir? Yaratmak nereden başlar nereye gider? Yaratmak ortaya koymaktır dersek, onun da ne olduğunu açıklamamız kaçınılmazdır, karşımıza düşünmek eylemi çıkıverir. Bu ikisini birbirinden ayrıma, ayrı sorun olarak başka alanlara aktarma olanağı yoktur. Ancak şunu söyleyebiliriz: yaratmak, düşünüleni biçimlendirerek, sınırlandırarak ortaya koymaktır. Yaratmanın ürünü yapıttır (kavramlar da içinde), yapıt ise belli bir içerikte, biçimde olan, kişinin doğurucu gücünü açıklığa kavuşturan eylemdir. Ürünün ortaya konmadığı yerde yaratmak sözcüğü geçersizdir. Yaratmak somuttan soyuta doğrudur, nesnel varlığın bulunmadığı yerde düşsel ürünün ortaya konması sözkonusu değildir. Öyleyse, nesnel varlık karşısında soru soramayan, nesnel varlığı düşünme aygıtının içinde elealmayı beceremeyen kimsenin yaratma eylemine yönelmesi de sözkonusu değildir.

Kişiyi anlamak amacıyla giriştiğimiz bu açıklama bizi daha ileri götürüyor, tarih ilkelerinin bulunduğu alana ulaştırıyor. Bu alanda başka sorunlar önümüze çıkıyor. Biçimlendirmek, yer değiştirmek, düzenlemek, dizilemek, geliştirmek bg. ardı gelmeyen konular. İmdi düşünmek, belli bir anlamda, yer değiştirmektir. Doğada görülen bir nesne

düşünme aygıtının içine alınınca yer değiştirme eylemi başlar. Nesne; somut olarak, bulunduğu yerde durur, ancak konu yeri değiştirilmiştir. Ben, nesneyi kapladığı yerle boyutlarıyla düşünebilirim. Oysa bu boyutlar düşünme aygıtımda soyuttur, nesnenin bendeki yansımalarıdır, nesnenin kendisi değildir. Peki bu bir çelişki olabilir mi? Somut bir nesneyi soyutlaştırarak düşünmek, onu varlık alanından başka bir ortama kaydırmak değil midir? Değildir. Ben, nesneyi kendinden edindiğim izlenimlere göre düşünüyorum, ona yeni bir biçim, yeni boyutlar vermeye kalkışmıyorum. Açıkçası, nesneyi olduğundan başka türlü düşünmüyorum. Benim yürüttüğüm düşünme eyleminde bir gelişme, bir ilerleme vardır, oysa bunlar nesneyi etkilemiyor, onunla ilgili açıklamalara yarıyor. Düşünme aygıtının karşısında, düşünülen nesne, neyse odur. Burada bir **görelilik** de sözkonusu edilmemeli. Düşünen; nesneyi düşünme aygıtının karşısına koyan kişinin, sağlığı yerindeyse, yetilerinde bir bozukluk, düzensizlik, dengesizlik yoksa, nesnenin olduğundan başka türlü nitelenmesi olanaksızdır. Nesneyle düşünme aygıtı arasındaki uzaklığın algılama işleminde yapacağı değişiklik ayrı bir sorundur. Bana güneş ışığı geliyor, sıcaklığı geliyor. Ancak ışıkla sıcaklığın birtakım değişikliklere uğradığı, uzay katlarının etkisinden kurtulamadığı, niceliğinin de niteliğinin de bana geldiği gibi olmadığı geliştirilen deney araçlarıyla, gözlemlerle, incelemelerle saptanıyor. Deneyleri sürdürürken durulan yer, gelen ışınla, sıcaklıkla oluşan yansıma açıları değiştirici etkenlerdir. Ancak bu etkenlerin bir teki bile ışığın ışık, sıcaklığın sıcaklı olmadığını saptayamaz. Saptanan yalnızca ışığı, ısıyı oluşturan öğelerin yapısındaki türlülüktür. Buniara ister pek ufak tozan, ister yayılma ya da dalga deyin, beni ilgilendirmez. Beni burada ilgilendiren ışığın, ısının gerçekliğidir. İçtiğim suyun su, yediğim nesnenin buğday olduğunu biliyorum. Kimya bilimi bakımından suda şu, buğdayda şu öğeler vardır denecek, beni kendine çeken; öğelerle ilgili bil-

gim değil, içtiğim suyla yediğim buğdaydır. Bir fizik bilgini çıkar suyun da, buğdayın da yoğunlaşmış erk (energia) olduğunu söyler, kimya bilgini çıkar bu iki nesnenin doğal özelliklerini, yapılarını, besleyici öğelerini araştırır. Bütün bunlar, düşünmek eyleminde birbirini izleyen, karşılık bekleyen sorunlardır. Bu sorunları bir yerde durdurma olanağı da yoktur. İşte kişi, bu sonu gelmeyen düşünme akışında kendini ortaya koyar, bir tarih varlığı olduğunun bilincine varır. Böylece düşünme eylemi **bilim** denen ürünü sergiler. Öyleyse tarih varlığı olmanın ürünlerinden biri de bilimdir.

Bilim somuttan başlar, somutla sınırlanır; onda soyut nitelikte kavramlar vardır. Ancak bu soyut kavramların da karşılığı somut nesnelerdir. İmdi, konuyu biraz daha genişletirsek başka bir sorunla karşılaşırız: Bütün kişi yaratıları somut mudur? Esin kaynağı olarak öyledir. En soyut yaratı ürününün bile ayakları yere basar, sonradan kanatlanarak uçuverir. Ancak ne denli yükseklere uçarsa uçsun, kanatları kendini çekemez olduğunda yine yere, toprağa düşecektir. Düşünme aygıtı en soyut yaratıya bile toprağın ötesinde sığınak bulamamıştır. Bir kanıya göre, ilkçağda Japonlar, imparatorlarla yüksek yöneticilerinin tanrısal kaynaklı olduklarına inandıklarından, onlarla çelişecek nitelikte yapıtlar ortaya koymaktan kaçınır, korkarlarmış. Bu nedenle Japonya'da insanın doğal bir varlık olduğunu gösteren yaratı ürünleri yokmuş (Prof. Dr. W. Eberhard, Uzak Doğu Tarihi, 1986, s.23). Bu çok ilginç bir örnektir, somuttan soyuta yönelmenin, soyutu somutun yerine koymanın, dahası somutu soyut görmenin nerelere vardığını gösterir. Bu inanç ortamında, kişinin düşünme eylemi içedönüktür, doğadan kopuktur. Bu durumda kişi bir tarih varlığı değildir. Tarihi oluşturan ilkelerden yoksun kalmanın olumsuz sonucu böyledir. İnsanları tanrılaştırmanın, onlara doğaüstü nitelikler yüklemenin tarih varlığı olmakla, tarih ilkelerine göre davranmakla ilgisi yoktur. Düşkurma da bir düşünmektir, ancak üretici değildir. Düşkurmanın olanakları, yi-

ne düşkurmakla sınırlıdır. Kişiyi tanrılaştırmakla tanrıyı kişileştirmek; çağına göre bir başarı sayılsa bile, düşünsel gelişimin ürünü değildir. Düşünsel gelişimin özünde soru sorma, konuları sorunsallaştırma vardır. Oysa bütün konuları soyut bir ortamda açıklamaya kalkışma gerçekten uzaklaşma, kendi kendine yabancılaşmadır. Bunu yapan, kendine yabancılaşan kişi, tarih varlığı olmanın gerektirdiği niteliklerden yoksun kalmıştır.

Kişi yarattığı oranda evrende yerini bulur, kendi varlığının bilincine varır, tarihin alanına girer. Yaratmanın olmadığı yerde özenme, aktarma, kur-kaldır işlemleri geçerlidir. Bunlar da kişiyi anlamaya, ona evrende saygın bir yer sağlamaya yetmez. Nedeni de gerçeğin, saltın yerine karşıtını koymaktır. Bir nesnenin doğal boyasını değiştirerek düzmecesini yapmak, bu işi becerenler katında güç değildir. Bu olay yinelene yinelene bir alışkanlık duruma getirilir, geçen süre uzayınca düzmeceliği unutulur, böylece özgünün yerini yapay alır. Bu da bir başarıdır, ancak üretici, geliştirici nitelik taşımadığından **olumsuzdur.** Sağlıklı bir gövdede sayrılığı geliştiren asalakların çoğalması, beslenmesi, gelişmesi sayrılık açısından bakılırsa olumlu, sağlık bakımından düşünülürse olumsuzdur. Sağlığa olumsuz, sayrılığa olumlu nitelikte gelişmeyi sağlayan bir olayda sonuç bilimsel bakımdan tartışılmaz. Bilim için önemli olan olayın kaynağıdır, olumsuzu önleyici, olumluyu geliştirici yöntemleri aramak ayrı bir çalışma-araştırma konusudur. Yaptığı bir bileşimle bin sayrıyı bir günde sağlığa kavuşturan bilginin başarısı ile yine bulduğu bir bileşimle bin kişiyi bir günde öldüren bir bilginin başarısı arasında, yaratıcılık bakımından değişiklik olmayabilir. Bunlardan biri olumlu, ikincisi olumsuzdur besbelli. Burada yaratıcı atılımın olumlu-olumsuz değerlendirmesi sözkonusu değil. Kuşkusuz insan varlığına yararlı bir buluş, kötü sonuçlar doğuran bir buluştan değerlidir, insan varlığı tartışılan bir deney alanı değildir. Uygarlık insanın yararınadır, yıkımına değil. Bütün kötülük, yaratıcı başın bulduğunu olumsuz yönde, belli bir çı-

kar uğruna kullanarak başkalarını uçuruma sürüklemektedir. Bunu daha sonra, inceleyeceğiz. Burada **çıkar** sözcüğünü biraz açıklamak gerekiyor. Çıkar sözcüğünde başkalarını sömürme, yalnız kendini düşünme anlamı saklıdır, biz burada onu düşünmüyoruz. Bir kimsenin sağlığını koruması, daha çok yaşaması için çalıştığını, elinden geleni esirgemediğini düşünelim. Bu olumsuz bir eylem değildir. Olumsuz olan, kendi uğruna başkasını kandırarak yıkıma sürüklemektir. Böbrekleri çalışmayan bir kimsenin yaşaması için sağlıklı böbrek gerekiyor, kolay da bulunmuyor. Sayrı yurttaşımız çok varlıklıdır, istenen gideri ödeyebilecek durumdadır. Kimse kendisine yeni ölen yakınının böbreğini vermek istemiyor, onu sevmiyor. Bu sayrı, eğri yollarla, bir kimseyi ölüme götürerek böbreğini alma kolaylığını buluyorsa soysuzluk buradadır demek. Onun kendi uğruna ölüme sürüklettirdiği başkasının elinde yasal olanaklar bulunmayabilir, yasalar bu olayın nedenini ortaya çıkaramayabilir. Durum ne olursa olsun,burada aşağılık bir çıkar vardır. İşte böyle bir insan da tarih varlığı değildir. Bunun karşıtını düşünelim, başkasının yaşaması için kendini yoketmek olayı. Yeryüzünde alkışlanan, övülen bir özveridir bu, kimilerine göre yüce bir erdemdir. Biz bu düşüncelere katılmıyoruz, katılamayız. Kişi için önemli olan, bir tarih varlığı niteliğinde, kendini sürdürmektir. Başkası uğruna ölmek bir yiğitlik olabilir, ancak tarih varlığı olmayı gerektirmez. Ölüm kimseyi yaşatmaz, ülkeyi, ulusu kalkındırmaz, aydınlığa çıkamaz. Tarih varlığı olan kişinin bir ödevi varsa (buyruk altına girmeden) o da bir topluluğa değil bütün insanlığa yararlı işler başarmaktır. Bütün komşuları sıkıntı içinde yaşarken, görkemli konaklarda oturarak, onlara göstermelik yardımlarda bulunmak övünülecek bir girişim değil. Doğa, uygar olduğunu ileri süren toplumlarda, kimseye gücüne dayanarak başkasını sömürme yetkisi vermemiştir. Öyle bir yetki varsa, onu kişi kendi kendine sunmuştur. Dinlerde çok tutarsız bir inanç vardır: Tanrı, kimi hayvanları insana geçimlik olsun diye yaratmıştır, insanı

yeryüzüne egemen kılmıştır. Çok kandırıcı, aldatıcı bir inanç. Peki, insanlara geçimlik olarak yarattığı hayvanların çoğunu neden insandan daha güçlü yaratmıştır bu yüce tanrı? Kurdun parçaladığı bir çocuk, arslanın parçaladığı bir kişi, timsahın yuttuğu bir kadın kimin geçimliği, besini diye yaratılmıştır? Kaynağı ne olursa olsun, bu tür düşünceler insanı bir tarih varlığı diye nitelemeye yetmez. Doğada kimse bir başkası uğruna yaratılmamıştır. Doğada sürekli bir gelişme vardır, bu gelişme süreci çelişiktir. Bir diri nesnenin varlığı başka bir diri için yarar-yıkım bağlantısı içindedir. Yoksa balık insan için, tarlasıçanı yılan için, serçe atmaca için, bıldırcın doğan için, toy avcı için yaratılmıştır denemez. Doğa olanaklarını ortaya koymuş, alan açık, diriler kendi elverişli ortamında yetişiyor, çoğalıyor, birbirinin geçimliği oluyor. Burada bir doğal denge sözkonusudur. Doğadan aldığını doğaya veremeyen yalnız insandır. İnsan kekliği avlıyor ancak yerine bir başkasını koyamıyor. Avcı kuşlar ise, avlarını elverişli ortamda yakalayabilir, insan gibi yapay tuzaklar kurarak avlanmıyor. İnsan avladığının kökünü kazıyor, atmaca onu yapamıyor, ancak yakaladığıyla yetiniyor. Balıkçıl gölden yakalayabildiği balığı yiyor, insan göle ağ atarak, dinamit patlatarak giriyor, yavru balıkları, yumurtaları bile öldürüyor.

Kişinin; bir tarih varlığı olarak, doğa karşısında da sorumlulukları, yükümlülükleri vardır. Doğayı yalnızca kendi çıkar alanı, yarar ortamı diye gören kişi tarih varlığı değildir. Doğa, insanın elinde bir araç olamaz, nitekim insan da doğada, doğa adına bir araç değildir. Doğa kişinin varolduğu alandır, doğa da başta kişi soylu olmak üzere, birçok varlık türünün birlikte bulunduğu, doğayı oluşturduğu bütündür. Bu nedenle biri ötekinin aracı değildir. Kişinin doğadan yararlanması; kimi dinlere göre tanrının doğayı dirilere bir geçimlik alanı diye yarattığı biçiminde yorumlanıyorsa da bu doğru değildir, kendi varlığını sürdürmek içindir. Bu tür yarar, günlük dildeki «çıkar» anlamına gelmez. Varlığını sürdürmek kişinin istenci dışında bir eylem-

dir, yararlanmak (çıkar anlamında) ise istence, isteğe bağlı bir eğilimdir. Yararlanmada sömürü kokusu vardır, varlığını sürdürmek için, doğal olarak gerekeni yapmada, sömürü sözkonusu değildir. Kişi başkasını sömürmeden de yaşayabilir, ancak doğada varlığını sürdürebilmek için gerekeni yapmadan edemez. Bu yapılması gereken de kendi emeğiyle yaşamını geçirmektir. Başkalarını sömürmek, başkalarının emeğiyle geçinmek, ilkel değil gelişmeye yönelik toplumlarda başlamıştır. Doğa dinlerinden sapmalar, soyut kavramlarla açıklanan dinlerin doğuşu sonucu kişinin tanrılaştırılması başlamış, böylece kula kulluk inancı ortaya çıkmıştır. Önceleri kıralların tanrısallığı inancıyla başlayan kula kulluk, gittikçe kıraldan sonra gelen büyük yöneticilere, ikinci üçüncü aşamadaki yetkililere, beylere, ermişlere, şeyhlere, pirlere değin yayılmıştır. Kula kulluk anlayışı kişiyi bir tarih varlığı olmaktan uzaklaştırmış, sınırlı yetkenin buyruğu altına sokarak diri araç durumuna getirmiştir. Kula kulluk geleneğinde tarih ilkelerinin bir teki bile yoktur. Kişinin kişiye tapması, kişinin kişiyi doğaüstü bir nitelikle yücelemesi, kendi benliğini ortadan kaldırır, gölge-varlık durumuna getirir. Gölge-varlık ise tarihin dışındadır, kişi özüyle çelişir. Kişiliğin özelliklerinden biri de varlığını gölgeden kurtarmak, ışığa çıkarmaktır. Hayvan bile gölge-varlık değildir, doğanın verdiği yetilerle sınırlı olmasına karşın bilinçsiz bir benliğin taşıyıcısıdır. Yemini seçmesi, eşini araması, yavrusunu besleyip büyütmesi, koruması soğuk-sıcak değişikliklerinden etkilenerek uygun bir yer araması bg. doğal eğilimler hayvanda bulanık benliğin bulunduğunu gösterir. Biz bu bulanık benliğe **içgüdü** diyoruz. İçgüdü sınırlı olarak kişide de vardır. Ancak us, bilinç, istenç gibi yetiler kişideki içgüdüyü gerektiğinde denetim altına alabilir, hayvanda böyle denetim yeteneği yoktur. Hayvanın içgüdülerini yine başka bir içgüdü sınırlandırır, engeller. Sözgelişi korku yavrusunu emzirmeyi, beslemeyi, yem aramayı, su içmeyi, eşini aramayı engeller. Kurdun saldırısından kaçan bir evcil için yukarda anılan içgüdülerin yerine

getirilmesi sözkonusu değildir. Kurdun saldırısından korkup kaçmada kendini koruma içgüdüsü egemendir. Demek bu içgüdü öteki içgüdüleri, belli bir süre içinde de olsa, engelleyebiliyor.

II

DİL TARİH BAĞLAMI

Dili tarihin ilkelerinden biri olarak gördük, dilin tarihteki önemini kısaca vurguladık. Bu yeterli değildir, dilin temelinde yatan başka sorunlar da vardır, Kişinin doğadaki yerini sağlamada başlıca öğe olan dilin, yalnız kişide bulunması, onda doğal yeti olarak gelişmeye açık bir yapı taşıması konuya ayrı bir açıdan bakmayı da gerektirir. Önce dil, kişinin gövde yapısıyla bağlantılı, somut, doğal bir yeti niteliği taşır. Biz buna **konuşma yetisi** diyoruz. Bu yeti gövdesel düzenin ayrı bir aygıtıdır. Soluk alışverişi sağlayan ciğerlerle soluk borusu, gırtlağın yapısı, ses telleri, dilin ağızdaki yerleşme biçimi, dudakların özelliği, çenenin, dişlerin, çene kemiklerinin dizilişi-oluşumu kişiye özgü bir niteliktedir. Yalın bir deneyle gövde incelendiğinde, konuşmayı sağlayan bu doğal özellikler kolayca görülür. Ancak iş bununla bitmez, daha derinlere inmeyi, daha başka yetilerin bulunduğu alana girmeyi gerektiren çalışmalar, deneyler vardır. Bu deneylerin alanı da, kişide düşünme aygıtı dediğimiz «beyin»dir. Bu aygıt yalnız düşünmeyi sağlamaz, istenç bilinç-us-anlık-anlak bg. yetilerin dışında kalan kimi içgüdüsel devinimlerin de yönetim yeridir. Buniara kişinin istenç dışı eylemlerini yönlendiren odaklar diyoruz. Bilimsel çalışmalar, bu ince dokulu, bir gizem kaynağı olan aygıtın, bi-

linçli-bilinçsiz, bütün gövdeye egemen olduğunu gösteriyor. İçtepi, içgüdü denen işlev odakları, sınırlı da olsa, bu aygıtla bağlantılıdır. Bu aygıtın; bir bütün olarak, işlemez duruma geldiğinde gövdenin varlığını uzun boylu sürdüremediği biliniyor. Bu gizemli aygıtı başkemiğinin içinden çıkardığımızda bütün gövdesel eylemlerin durduğunu, içgüdü, içtepi gibi devinme yetilerinin çalışmadığını da görüyoruz. Durum öteki dirilerde de (böyle bir doğal aygıtı olanlarda) böyledir. Bu aygıttan yoksun olan yaratıklarda gövdesel devinme yetisinin bir içgüdü odağı niteliğinde bulunduğunu, yaratığın bütününe dağıldığını bilimsel çalışmalardan öğreniyoruz. Biz, burada, yetkimizi aşan bu bilim alanlarında daha ileri gidemeyiz; bundan ötesi bu konuyla ilgili uzmanların işidir.

İmdi dilin, bir konuşma yetisi olarak, başkemiğinin içinde bulunan bu gizli, gizemli, görkemli aygıtla bağlantısını vurguladıktan sonra, bizi ilgilendiren ikinci alanına geçelim. Bu alan konuşma dediğimiz, genelde sözcüklerle, özelde imlerle-simgelerle sağlanan eylemin ortaya çıktığı yerdir. Bu alanda dil, doğal bir yeti olarak, kişiye evrendeki yerini sunan başarıların yaratıcısıdır. Kişi, öteki diri yaratıklar arasında, dilin bu alanı dolayısıyla değer kazanır. Konuşmayı sürdüren sözcüklerin, imlerin, imgelerin kaynağı, oluşum biçimi ayrı bir çalışma konusu olup başka bilimi ilgilendirdiğinden burada üzerinde durmanın gereği yoktur.

Konuşmanın, büsbütün bilinç dışı kalan, içgüdüsel bir eylem olduğu kanısında değiliz. En yüzeysel, en sığ konuşmada bile ufak bir bilinç, ufak bir istenç ışığı vardır. Bunu gelişigüzel, bir düşgele sonucu ağızdan çıkan sözcüklerin içeriğinden, kapsadığı anlamdan çıkarmak kolaydır. Kişinin söylediği en saçma sözcükte bile kişiyi eleveren bir öğe vardır. Konuşurken, karşısındakinin tepkisini uyandıran bir sözcüğün, «ağzımdan kaçtı, bilerek söylemedim, isteyerek demedim» gibi karşılıklarla yumuşatılmak istenmesi büsbütün istenç dışı bir eylemin varlığını kantılamaz. O «ağzımdan kaçtı, bilerek söylemedim, isteyerek deme-

dim»lerle geçiştirilmek istenen sözcükleri söyleyene yöneltiğinizde tepkinin size karşı ayaklandığını görürsünüz. Bu özel bir olaydır, ancak kişinin kişiliğiyle bağlantılıdır. Kişi ne denli kendini gizlese bile, belleğinde bulunmayan, bilincinin denetiminden geçerek anlığında işlerlik kazanmayan bir sözcüğü ağzından çıkaramaz. Ağız belleğin kapısıdır, bütün sözcükler, imler, imgeler, kavramlar oradan girer çıkar. Söylediği sözcüğün uyandırdığı tepki karşısında geri adım atarak bağışlanmasını istemek kişinin duygusal sığınağına kaçmasıdır. Bu sığınak öteki dirilerde yoktur, onlarda yalnızca içgüdüye dayalı devinimler vardır. Bu devinimler dirinin doğası gereğidir, yaşamını sürdürmenin temel koşullarıdır. Komşunun çayırını otlayan bir sığır değneyi yiyince kaçar, onun yerine iyesi gidip bağışlanmasını ister. Bu da kişide, pek kişice olmayan, bir davranış biçimidir. Kişi orada, sığırın iyesi olması dolayısıyla, bilmeden hayvanın kimliğine bürünür. Bir yazarın, günlerce düşünüp «yazmak istemezdim» demesi de öyledir. Bilmeden komşunun çayırına giren sığırla, düşünerek yazdıklarından bir süre sonra üzülen, düşüngüye kapılan yazarın davranışı arasında önemli bir ayrım yoktur. Tek ayrım duyulan üzüntüyü dilegetirip geridönüş girişimidir. Burada ilginç bir durum ortaya çıkıyor: Düşün alanında görüş değiştirmeler, eskiden ileri sürdüğünün geçersizliğini ortaya atarak, başka bir akımı benimseme çabaları bu alanda sözkonusu olabilir mi? Başka bir anlayışla olur. Ancak, kişi önce yazıp sonra yazdığınını içeriğinden dolayı geri adım atmayı alışkanlık edinmişse iler tutar yanı yoktur. Oysa düşünce dizgelerinde durum böyle değildir. Dizgede kendini yargılama, eleşdirme, görüşlerini yeniden düşünce sözgecinden geçirme, bilimsel veriler karşısında **kendini yenileme** sözkonusudur.

Sorunları çözmede, açıklamada dizgenin yetersizliği görülünce dönüş bilgece bir eylemdir. Bu eylemde «ağzımdan kaçtı, istemeyerek söyledim, bilmeden dedim» sözleri geçerli değildir, kesin söz sorunların çözümünde uygula-

nan düşünsel yöntemindir. Yöntemin verdiği yargıyı onaylamak, geçersiz kılmak yine yöntemin yetkisine kalmıştır, yöntem kendi kendini yargılayıcıdır. Yargılamayı yönteme değil de «bilmeden söyledim, ağzımdan kaçtı»ya bırakan bir kişnin tarih varlığı olması da sözkonusu edilemez. Ortaya atılan, savunulan görüşler karşısında kendi kendini yargılayarak geriye dönüş varsa bu tutarsızlıktır, yargılama olumsuz doğrultudadır. Yine bu yargılamada bilim ışığında yürüyerek gelişme, ilerleme görülüyorsa eylem olumludur, bunu başaran kişi bir tarih varlığıdır.

Yukarda sergilenen olaylar dilin; bir sözcük yığınağı olarak, olumsuz alanda kullanılmasının sonuncudur. Oysa dilin özü bu tür kullanımlara aykırıdır. Dilde bir gelişme süreci vardır. Kişi bu süreç içinde topraktan emdiği özsuyla büyüyen, yemiş verecek duruma gelen ağaç gibi, gelişir. Bu gelişmenin ürünü de uygarlık alanında ortaya konan başarılardır. Kişi: tarih varlığı olarak, bu başarıların akışı içindedir. Ne kişinin dışında bir başarı, ne de başarıların ötesinde bir kişi sözkonusudur. Bu gelişme süreci olan dil, sözcüklerin sayısıyla da bağımlı değildir, sözcüklerin niceliği dilin daha verimli olmasında karşılıklı etkileşimle belirir. Böylece dil tarihle, tarih dille besleşir. Bir kişinin düzenlediği tarla gibi; kişi tarlayı, tarla kişiyi bakar. Tarladan ekinin bol, özlü olması kişinin emeğine, kişinin gövdesel olarak gelişmesi, yaşamını mutluluk içinde sürdürmesi tarlanın verimine dayanır. Bu olayda besle beni, besleyeyim seni kuralı geçerlidir. Burada kişi doğa ile karşı karşıyadır. Tarlayı, tarlada ürettiği ekini bilimsel bir sorunun çözümünde kullanılan düşünsel öğeler gibi görünce; daha açıkçası bunları karşılıklı etkileşmenin-besleşmenin bir koşulu diye anlayınca somuttan soyuta üretim yolunu bulur. «Ne ekersen onu biçersin» atasözünü bu anlamda almak gerekir. Bunu yapan kişi, tarla karşısında yalnızca «bekleyen, uman» bir doğal varlık olmaktan kurtulur, hayvan gibi yalnız doğadan beklemez. Bu tarlayı, konuyu açıklamak için,düşünsel alana aktarırsak önümüzde belleğin kapıları açılıverir. Bakımlı

tarlaya ekilen ekinin verimliliği neyse, düşünsel yetilerin bulunduğu aygıta yerleştirilen düşünlerin üreticiliği de odur, öyledir. Tarla bakımında sapan, tırmık, bel, çapa, kazma gibi tarım araçları neyse düşünsel yetilerin üretici kılınmasında sürdürülen işlemler de öyledir. Tarlaya ekilen ekine bider, düşünsel yeteneklere verilene de; sözcük-kavram gibi kabukların içerdiği, bilgi öğeleri denir. Öte yandan tarlaya ekilen bider çok kalmış, kurtlanmış, özü boşalmış olursa ekinin verimi o oranda düşer, kimi dönemde tarlayı ekin yerine yararsız otların kapladığı görülür. Bunun gibi düşünsel yetiler alanına aktarılan bilgi öğeleri de başka belleklerde yığılmış kalmış, gelişimin ışığından yoksun bırakılıp bozulmuş ise gerileme başlar, üretici atılım doğma olanağı bulamaz. Bu durumda da kişi tarih varlığı değildir artık. Tarih varlığı olmak işlek bir tarla olmaktır. Bu olayların hepsinin kaynağı dildir.

Dil; içinde sözcüklerin, kavramların, imlerin, imgelemlerin, imgelerin, düşünce öğelerinin oturduğu görkemli bir konaktır, kapıcısı bilinç, denetleyicisi ustur. Bu konağın kapısını tutan görevlinin içeri girmek isteyen konukları iyice süzmesi, incelemesi gerekir. Konuklar; birtakım duygusal girişimlerle konağı elegeçirmek için içeri girmek isterlerse, görevli kapıyı onların yüzüne kapamalıdır. Konuk gelir, içeri girer, işini görür çıkar gider. Bunları iyi bilen, konuğun tutumunu, amacını kavrayan bir kapıcı konağı korur, başkalarının ellerine geçmekten kurtarır. Kapıda bulunan görevli uykuya dalmışsa, içip sızmışsa ya da başka bir nesnenin etkisiyle uyuşturulmuşsa konak kolayca elegeçirilir. Böyle konağın eski iyesinin eline geçebilmesi yapılacak savaşın kazanılmasına bağlıdır. Ancak savaşı kazanırken konağı da yıkmamak gerekir. Bir dilin, bilinçle korunmayışı, duygusal etkenlerle başka dillere açık kalışı, bir süre sonra egemenliğini ortadan kaldırır, bağımsızlığını yokeder. Diller arasında süregiden düşünsel alışverişlerde güçlü güçsüzü denetimi altına alarak ona boyuna kendi ürettiğini satar, onun üretici yeteneğini yıpratır, işlerliğini giderir. Bu sa-

kıncaları görmek, engelleyici önlemleri almak tarih varlığı olan kişinin işidir. İyeleri tarih varlığı olamayan bir dil yolcuların bir süre konaklayıp geçtikleri konaklara benzer. Kalan yolcu orada kendinden bir iz, bir anı bırakır. Bunlar uzun da olsa, bir süre sonra o konağın özelliğini, özgünlüğünü unutturur, kimi durumda büsbütün ortadan kaldırır. Bu olaydan şu sonuç çıkar: **Dili olmayanın tarihi olmaz.** Bu görüşe karşı çıkıp neden olmazmış? diyenler bulunabilir. Onlara şunu gözönünde tutmalarını öneririm: Tarihi oluşturan öğelerin, ilkelerin kaynağı, temeli dildir. Savaşlarda kazanılan başarılar bile, savaşçıların anladıkları dilde eğitilmelerine, yetiştirilmelerine bağlıdır. Yeryüzünde aylıklı erlerin başka ülkeler yararına savaşlara katıldıkları çok görülmüştür; ancak kendi anadiliyle eğitim görerek yurdunu savunanlar gibi başarı sağladıkları pek görülmemiştir. Bunun en açık örneğini yüzbinlik Pers ordularına karşı Atina'yı savunanların tutumunda görmekteyiz. Ulusların bağımsızlık savaşlarında utku kazananlar aylıklı sömürge orduları değil, anadilinde eğitim görenler olmuştur.

Dil, bu konuda, yapıcı bir ilkedir, tarihin oluşumunda temel öğedir. Tarihi birtakım olaylara, başarılara bağlamak ilkçağdan buyana süregelen bir düşünce alışkanlığıdır. Herodotos, Thukydides, Hieronimos, Duris, Timaios, Filines, Dikaiarkos, Teopompos, Polibios, Diodoros bg. İlkçağ tarihçilerinden günümüze yapıtı kalanlara hep bu gözle bakılır. Onlar olayları neden-sonuç bağlantısına dayanarak (hepsi değil birkaçı) anlatan bilginler diye nitelenir. Bunlara Strabon gibilerini de katabiliriz. Roma döneminde yaşayanları da. Oysa bunların yapıtlarında anlatılan olaylar düşünsel içerikten yoksundur, birer betimleyici nitelik taşır. Olayın özünde yatan düşünsel içerikten, uygarlığın gelişiminde etkili olan öğelerden sözedilmez. «Tarihin atası» sayılan Herototos'un yapıtı çok ilginç bir gözlem-anı dergisidir. Olaylar görüldüğü, duyulduğu, düşlendiği gibi anlatılır. Ortaya konan yapıt araştırıcı için önemli bir gereç yığını niteliğindedir. Elealınan olaylar sorunsal biçime sokulma-

mış, dıştan gözlemci bir tutumla yetinilmiştir. Buna karşın, bu yazarlar önemsiz, yüzeysel sayılamaz. Uygarlığın gelişimini anlamada, ilkçağ uluslarını tanımada önemli birer kaynaktır hepsi. Biz onları bu açıdan görüyor, değerlerine saygı duyuyoruz. Onların yapıtları, sonraki çağlarda, tarihin bağımsız bir bilim olarak benimsenmesine yardımcı olmuştur.

Burada, yeni bir soru gündeme geliyor: Yukarda adı geçen tarih yazarları, ilkçağ Batı uygarlığının temelini oluşturan düşünce ürünlerinin ortaya konduğu bir dönemde yaşamışlar. Buna karşın, yapıtlarında, yaşadıkları çağlarda bilim, felsefe gelişimiyle eşdüzeyde bir görüş yaratamamışlar. Özellikle felsefe alanında temel dizgelerin kurulduğu çağları bilen bu yazarlarda neden öyle geliştirici bir tarih bilinci doğmamıştır? Neden Platon, Aristoteles, daha önce yaşamış Demokritos, Anaksimenes, Anaksimandros bg. bilgeler denginde bir tarih yazarı yetişmemiştir? Bu soruların yanıtları, adı geçen tarihçiler yararına değildir, olumsuzdur. Demek onların çalıştıkları alanlarda felsefenin yaratıcı gücü bulunmuyordu, felsefe ışığı o oylumları aydınlatmıyordu daha.

Bu konuyu, yine, felsefe verilerine dayanarak açıklamak istiyoruz. Felsefenin temelinde soru sorma, varlık alanına soru sorucu bir gözle bakma vardır. Soru sorma ise üzerinde durulan konuyu göründüğü gibi açıklamakla yetinmez, görünenin arkasında yatan ilkeyi, görüneni biçimlendiren öğeyi kavramak ister. Soru sorularak kavranılan öğenin arkasından birbirini izleyen başka öğeler çıkagelir, böylece eylem sürer gider, çözümler birbirine eklenerek kanıtlayıcı sonuçlara varılır. Oysa tarihçi bunu yapamıyor, yapmanın bilincine varamıyor. Bunları, tarihçinin çalışmalarını yeğnisemek için söylemiyorum, tutulan yolda benimsenen yürüyüş biçimini dilegetirmek istiyorum. Felsefe, varlık karşısında belli bir tutumla durur, varlığı bir sorun kılığına sokarak anlamaya çalışır. Geleneksel tarihçi ise olayları belli bir dizi içinde anlatmayı düşünür. Onun olaylara karşı

yönelteceği bir soru yoktur. Oysa bilge, olaylara sorup soruşturucu bir gözle bakar, olayın görünen yüzü arkasına saklanan görünmeyen yüzünü öğrenmeye çalışır. İlkçağ tarihçileri arasında, olayların nedenlerini araştırma denemelerine girişen ilk tarihçi olarak Thukydides bilinir. Oysa, onun yapıtında; felsefe açısından bakılınca, böyle bir özellik görülmüyor. İlkçağ tarihçilerinde görülen bu tutum, ortaçağ tarihçilerinde daha değişik olmasına karşın ilerlemiş değildir. Daha açığını söylemek gerekirse ortaçağ tarihçileri ilkçağ tarihçilerinden çok geride kalmıştır. Özellikle Doğu ülkelerinde, islam dininin egemen olduğu bölgelerde, tarih kavramından anlaşılan gerçeküstü öykülerin, saraylarda, savaşlarda geçen olayların duygusal bir nitelikte anlatılmasıdır. Bu ülkelerde tarih, Batı'da olduğu gibi gelişmemiş, bir bilim niteliği kazanamamıştır.

İslam tarihçiliği, doğruyu söylemek gerekirse, ortaçağın başlarında gelişmeye başlayan hıristiyan tarihçiliğinin, özellikle de kilise tarihçiliğinin etkisi altındadır. Kilise tarihini evrenin yaratılışından İsa'ya, ondan sonra yapıtın yazıldığı çağa değin getirme geleneği vardır. Evrenin yaratılışını Havva ile Adem öyküsüne dayandıran, onunla başlatan kilise tarihçisine özenen islam tarihçisi de kendi tarihini Havva ile Adem'in yaratılışından kendi çağına değin sürdürür. Özellikle «Kısas-ı Enbiya» adı verilen yalvaçlar tarihi bu niteliktedir. Museviler de kendi tarihlerini yaratılış olayıyla başlatır, kendileriyle bitirirler. Toplum olayları, uluslararası ilişkiler, yaratılış olayına dayalı süreye göre dizilir. Öte yandan ulusların tarihlerini yazmak girişimleri de dinden kaynaklanan bir görüşe yaslandırılır. Tarihin başlangıcı olarak ya yaratılış olayı, ya da inanılan yalvacın ortaya çıkış evresi alınır. Olayların, neden-sonuç bağlantısına dayanılarak, temel etkenleri araştırılmaz, bütün olup bitenler yazgıya ya da tanrının onayına bağlanır. Böyle bir tarih anlayışının nedeni de, tarihçiye konuştuğu-yazdığı dilde verilendir. Tarihçi, inandığı dinin önerdiği dille yazmayı, onu bilim dili diye benimsemeyi bir ilke ediniverir. Bu ilke, ona, yapacağı işin

dille belirlenmiş sınırlarını gösterir. Bu dil dinle uylaşımlıdır, onun uygun görmediği kavramları, düşünceleri dışlar, tarihçinin yöntemini yönlendirir. Bu olayda dil, sözcük yığınağı olarak, dinin buyruğuna girmiş, bağımsızlığını yitirmiş demektir.

Dil, kişinin elinde bir araç olmadığı gibi, yalnızca eskinin saklanmasına elverişli bir yığınak yeri de değildir. Dili, kişinin istencine bağlı değişmez bir araç diye anlayanlar eskiyi savunanlardır. Onlara göre dil kendiliğinden değişirse değişir, kişi yaratıcı gücünün etkisiyle dile dokunamaz, onun gelişmesine katkıda bulunamaz. Tarih varlığı olmanın bilincine varamayanların genel savı budur, dil konusunda. Onlar, bilim alanında, felsefe çığırlarında, sanat-düşün akımlarında ortaya konan yeni kavramların, yeni imgelerin dile karışma, daha açığı dile elkoyma sonucunun ürünleri olduğunu bilemezler. Tarih varlığı olan kişinin yarattığı düşün ürünlerini yansıtan kavramların nereden doğduğunu, hangi koşullar altında geliştiğini anlama yetisinden yoksun olanlar dilin sorunsal niteliğini göremezler. Onlara bilim-felsefe-sanat alanında geçerlik kazanan kavramlardan hangisinin dile sonradan eklenmediğini, yaratıcı bir başın ürünü olmadığını sorun olumlu yanıt alamazsınız.

Dil, olduğu gibi kaldığı yerde tarihle bağlantısını koparmış, geleneksel tarih anlayışının ilgi alanına aktarılmış katı bir nesneye dönüşmüş demektir. Böyle bir dil tarihin ilkesi olamaz. Gerçekte dil tarihin ilkesidir, ancak tarihi başka türlü, dili başka türlü bir varlık alanına iten görüşler için sorunun bilimsel ortamı değiştirilmiştir. Bu durum, önünde duran kişiyi bir yana iterek, onunla ilgili soyut kavrama göre yargıda buunmaya benzer. Sözgelişi ben **Erdem** adlı öğrencimi tanıyorum, onu öğrencelerimde sınadım, başarılı, anlayışlı bir genç olduğunu biliyorum. Sözkonusu bu öğrencim olunca, onu bir yana itip, yalnızca adı üzerine savlar ileri sürüyorum. Benim savlarım öğrencimin somut varlığıyla değil, adıyla ilgilidir. Yapacağım olumlu iş, öğrencimi tartıştığım kimselere tanıtmak, onunla ilgili yargıları somut

varlığına bakarak verdirmektir. Önemsiz görülen bu olayın arkasında öyle yabana atılamayacak bir kişi sorunu vardır. Bu sorun düşünsel konularda bile görünüşün ötesine geçme gereğini vurgular. Türkçede «görünüşe aldanmamalı» atasözünü kişiyi tanıma anlamında alırsam özlü bir felsefe sorunuyla karşılaşırım. Bu «görünüş» yalnızca kişi varlığıyla değil, bilgi sorunuyla da bağlantılıdır. İster kişinin ırası, ister nesnelerin yüzeysel görünümü, ister davranışların açığa vurduğu birtakım tinsel yansımalar konusunda olsun «görünüş» derin düşünmeyi seven için bir uyarı olmalıdır. Kişinin gerçeği görünüşünün arkasındadır. Görünüşle öz arasında uyum varsa kişi tarih varlığıdır, yoksa değildir. Ancak bunu saptamak kişiye uzaktan bakmakla olmaz, görünüşünün açkısını alıp görünmeyenine götüren kapıyı ardına değin açmakla sağlanabilir. Gizemci, dinci, gelenekçi bilgi kuramları, düşün akımları sorunları çözmek için kapalı kapıları aralamakla yetinmişler. Aralanan kapıdan giren ince bir ışının gösterdiği yüzeysel yansıma onlara gerçeği bulduklarını sandırmış; böylece kapı kanatlarını sonuna değin açarak içeri bol aydınlığın dolmasına gerek görmemişler. Bunlar yüce Platon'un ünlü «mağara» örneğine benzer bir örnekle bütün gerçekleri kavrayabileceklerini sanmışlar. Oysa, mağaraya dıştan giren ışınların yarattığı yansıma yerine, büyük bir ovaya giderek güneşe arkalarını dönüp enginlere uzanan aydınlığı baksalar bambaşka bir izlenim edinirlerdi. Görecekleri yansıma değil sonsuzluğa yayılan bir ışın ortamı olacaktı. Platon bir gizemci değildi, ancak geliştirdiği öğreti gizemcilerin ekmeğine yağ sürdü, özellikle ilkçağın bitimiyle ortağın ilk dörtyüz yılında Ortadoğu ülkelerinde oluşan gizemci akımları besledi, yedinci yüzyıldan başlayarak Batı'da ondördüncü, islam uluslarında yirminci yüzyılda bile geçerliğini sürdüren bir düşlemin oluşmasına olanak sağladı. Kukusuz bu da bir gelişmedir, ancak olumsuz bir gelişme. Sağlıklı bir gövdede, sağlığın yıkımına yönelik sayrılığa yararlı bir gelişme. Buna tarih varlığı olmakla bağlantılı bir olay diyemeyiz. Bu olumsuz

gelişme tarih ilkelerine aykırıdır, o ilkelerin sağladığı bütünün dışındadır.

Bu olumsuz gelişmelerde dilin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu sınırlı kalış dilin belli bir inancın buyruğu altına girmesinin sonucudur. İnanç, kendi içeriğine aykırı gelen kavramların üretilmesine, onlara dayalı bir düşünsel dizgenin geliştirilmesine engel oluyor, daha da ileri giderek dile dayalı kimi yaratı alanlarının doğmasını yasaklıyor. Bütün bilimlerin, düşünce dizgelerinin, yaratı (sanat) akımlarının kaynağı dildir, bunda kuşku yok. Bu alanlarda görülen bütün gelişmeler, üreticilikler de dilde sağlanan bilgilerin, becerilerin ürünüdür, bunda da kuşku yok. İmdi inanç dile egemen olunca bilimde ilerlemeyi sağlayan bilgi odaklarının kavramlaşarak yayılmasına karşı çıkıyor. Bu kavramlarla açıklanacak bir görüşün ortaya atılmasını engelliyor. Burada yasaklanan yalnızca düşünce değildir, düşüncenin yatağını oluşturan dildir. Düşünce bellekte saklı kaldığı sürece edilgen bir durumdadır, oysa sözcüklere çevrilip başkalarına aktarılınca etkin duruma gelir. İşte inanç bu etkinliği yasaklıyor. Ortaçağda islam ülkelerinde Kur'anın bildirdikleri dışına çıkarak düşünmek, Kur'anla bağdaşmayan, çelişen bir görüş ileri sürmek suçtu. Bu suçları işleyenlerin asıldıklarını, öldürüldüklerini, derilerinin yüzülerek ortadan kaldırıldıklarını, Batıda ise yakıldıklarını, dillerinin kesildiklerini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Kimsenin bu yazılı kaynakları yalanlayacak gücü yoktur. Bütün yaşamı karanlık tutukevlerinde geçirmiş nice bilgin, bilge biliyoruz. Gerçeğin böyle olmasına karşın din yanlısı bütün katılığını takınarak, «tanrı sana düşünerek davranasın diye us verdi» demekten de çekinmiyor. Peki tanrının kişiye verdiği usu dincinin sınırlandırma yetkisi nereden geliyor? Kuşkusuz yine tanrının kitabından. Tanrı kişiye verdiği usla neyin yapılması istendiğini yine kitabında göstermiş. Demek usun görevi tanrının buyurduğu yolda yürümek, başka ilgi alanlarına sapmamaktır. Us, görevini sözcüklerle, sözcüklerden üretilen kavramlarla, deyimlerle, imlerle, imgelerle sürdürebile-

cek. Oysa onlara, içerik bakımından, belil sınırlar konmuş. Bu sınırlar ancak dille başarılı olabilecek yapıda bulunan usu kısırdöngü içine iterek verimsizleştiriyor. Verimsiz, üretim gücünden yoksun, olduğu gibi kalan bir nesnenin de tarih varlığı niteliği taşıması sözkonusu değildir. Oysa us; düşünme aygıtının özel bir yetisi olarak, tarih varlığı olmanın yolunu gösterir. Böyle bir kılavuzun yetkileri elinden alınırsa, ona yalnızca yerine getirilmesi buyurulan yönergeler verilirse yaratıcılık nerede kalır? Ortaçağ anlayışının, Aristoteles mantığına dayanarak, ürettiği şu kısırdöngüye dayalı çıkarsamalarına, usavurmalarına bakalım: Oturduğum evin, üzerimdeki giysinin, yazı yazdığım aracın, dikiş diktiğim iğnenin bir yapıcısı vardır. O yapıcı olmasa ben de nesneleri sağlayamam, bulamam. Öyleyse ortaya konan bütün nesnelerin bir yapıcısı, bir kurucusu vardır. Bunları gözlerimle görüyorum, deneylerimle saptıyorum, algılıyorum. Demek ki bu evrenin de bir yapıcısı, yaratıcısı, bir kurucusu vardır. Bunu kişioğlunun başarması olanaksızdır. Kişioğlu kendi gücünün ötesine geçemez. İşte bu evrenin, onun içinde bulunan, ancak kişi elinden çıkmadığı anlaşılan bütün varlıkların yaratıcısı da tanrıdır. Bu açıklama bir düşünsel oyundur. Kişi, Aristoteles mantığının önerdiği ilkelerin sınırları içine girince, onlara göre davranma gereğinde kalır, onların dışına çıkına **saçma, çelişki** denen durumlarla karşılaşır. Dinci, bu düşünme yöntemine dayanarak, kavramları belli yerlere koymayı çok iyi bilir. Kişi düşünmeye başlayınca ister istemez bu kavramların yerleştirildiği duraklardan geçecektir. Yol **belirlenmiştir,** eldeki araçlar sınırlandırılmıştır, artık yapacak başka bir iş kalmamıştır. Kişi burada, tarihin bütün ilkelerinin ortadan kaldırıldığını görmekte güçlük çekmiyor. Önce, düşünme yetisi baskı altına alınıp yürüyeceği yol belirlendiğinden üretim sözkonusu değildir. Kişi, düşünce ürünlerini karşılaştırıp neden-sonuç bağlantısına göre, bir yargılamaya girişerek ne kendini kanıtlayabilir, ne de yaratma atılımına geçebiliyor. Öte yandan, elealdığı sorunları çözüme bağlarken

eleştiri ölçeğine vuramıyor. Eleştiri ölçeğini kullanmaya kalkınca karşısında tanrı kitabının buyruklarını buluyor. Bu işlemler yerine getirilemeyince dilin de bir sözcük yığını olmaktan öte anlamı kalmıyor. Dilin anlamı, önemi durağan değil devingen, verimsiz değil üretgen olmasındadır. Bütün bunlar biraraya gelince tarihin ilkelerini oluşturuyor. Şimdi gördüğümüz gibi biraraya gelmeleri de olanaksız. Öyleyse, dili yasaklarla, buyruklarla sınırlandıran, baskı altına alan bir inanç kurumu tarih varlığı olmayı engeller, kişinin evrendeki yerini bir **buyruklar durağı** durumuna getirir. Böyle bir durakta bekleme gereğinde kalan kişinin tarih varlığı olmaya elverişli yanı yoktur, o yalnızca bir doğa varlığıdır. Dili; belli kavramlarla iş görecek duruma getirmek için, sınırlandırmak araca dönüştürmektir. Aracın en görkemlisi bile tarih varlığı değil yapay bir nesnedir. Dil yapay değildir, özgündür, yapay nesnelerin ortaya konmasında başlıca kaynaktır. Ancak bu **kaynak** oluş dirilikle, dönüşgenlikle bağlantı içinde bulunmak demektir. Dönüşgenlik, dilde üretilen kavramların değişik anlam birimlerini oluşturmaya yarar. Bir anlamdan ötekine kayma, bir anlamdan daha kapsamlı başka bir anlama sıçrama dilin dönüşgenliği sonucudur. Dönüşgenlik eyleminde sıçramaya basamak olan ilk anlam bırakılmaz, gerektiğinde son anlamdan yine ilk anlama sıçranır. İlk sıçramada basamak birinci anlamdı, ikinci sıçramada ise basamak son anlamdır. İşte dönüşgenliğin anlamlar arasında bir köprü görevi yapması budur. Dil, bir anlamı başka bir nesneye aktarırken dışlak bir eyleme yönelir, aracı duruma gelir. Ancak onun **aracı** oluşu anlamı taşımasında, taşıdığı anlamla birlikte gitmesindedir. Bu, dilin, diriliğinden dolayıdır. Bu dışlak eylemde anlam dilin **sırtında** değil özündedir. Dil, düşünsel bir eyleme yöneldiğinde, içerlek duruma gelir; anlamı **başka** bir nesneye değil, kendi içindeki çekmecelerden birine taşır, birinden alıp ötekine götürür. İşte buradaki **götürme** eylemine **düşünme** diyoruz.

Düşünme eyleminde, eski duraklara daha geliştirilmiş nitelikte yenilerini ekleyerek sağlanan atılıma ilerleme adını veriyoruz. Daha öncekilerin yürüdükleri yolda giderek, yalnızca onların kurdukları duraklarda konaklamak, dilin yaratıcı gücünden yoksun kalanların işidir. Bilimsel, bilgece düşünmede bu durakların hızla çoğaldığını, birbiri ardınca dizildiğini, en yenisine bile başka bir yeninin eklendiğini görürüz. Dinci düşünme eyleminde yeni bir durak oluşturma suçtur, ancak eskisi yeniden onarılabilir, eski biçimi olduğu gibi korunur. Bilimsel, bilgece duraklar düşünsel bir gelişim çizgisi üzerinde giderken iniş-çıkışlar yapabilir. Oysa dinci düşünmede duraklar birbirini içine alan yuvarlak çizgilerle kapalı bir çevre oluşturur. Bir duraktan ötekine düz çizgi üzerinde yürüyerek değil, birbirinin çevresini dönerek varılır. Düşünme eylemi bakımından islam ortaçağı da, hıristiyan ortaçağı da böyledir. Bu birbirini çevreleyen duraklara varmak için Aristoteles mantığının dinci anlayışa dayalı yorumlarının kılavuzluğu gerekir. Bu mantığın başlıca yönergesi de Porphyrios'un ünlü **İsaguci** (Eisagoge) adlı yapıtıdır.

Ortaçağa egemen olan bu sınırlandırıcı, buyurucu anlayış bilimsel görüşün gelişmesini, doğmasını önlediği gibi dilin üretim gücünü de ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle Doğu'da bütün islam ülkelerinde Arapça, Batı'da Grekçe ya da Latince egemen dil durumuna gelmiştir. İslam ülkelerinde bilim dili ancak Arapça olabilir inancının kaynağı Kur'an, Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden (395) sonra Doğu kilisesinde de Batı kilisesinde de İncil olmuştur. İncil Doğu kilisesinde Grekçe, Batı kilisesindeyse Latince yazılıyordu. Ancak gerçek bir bilimsel uyanış olan Rönesans döneminden sonra Avrupa'da ulusal diller önem kazanmaya başlamıştır. Doğu ülkelerinde böyle yaratıcı bir uyanışa elverişli ortam yoktu. İslam dini hıristiyan dininden daha kesin koşullar getirmiş, kendini bir yönetim kurumu biçiminde ortaya koymuştur. Ona göre din toplumun bütün kurumlarına egemen olmalıdır, «devlet» kavra-

mının özünü biçimlendiren dindir. Bütün kişisel eylemleri, davranışları dinin yönlendirmesi gerekir. Dinin kaynağı Kur'andır, onun değişik açıklanışları olan hadislerdir (Muhammed'in söyledikleri), bunların dışında yönlendirici, kılavuz bir öğe yoktur. Kur'an dili Arapça olduğundan, ona dayalı bütün kurumlarda da onun dili geçerlidir. Sözgelişi yargı kurumları Kur'ana dayanır, verilecek bir yargının onda örneğini bulması gerekir, yoksa geçersizdir. Kur'an dili olan Arapçanın içeriğine aykırı bir kavramın yargıya sokulması suçtur. İşte islam düşünürleri bu nedenlere dayanarak Arapçaya sarılmışlar, Arap olmayan bütün aydınlar da yapıtlarını bilim örtüsü altında Arapça yazmışlardır. Bu olayın sonucu olarak, Arapçayla karşılanamayan bir kavram dışlanmıştır. Özellikle felsefe düşüncesinin gelişmesine elverişli kavramları Arapçadan üretmek güçtü, bu dilde öyle bir düşünce ortamı, olanağı yoktu. Dahası Kur'an böyle bir olanağa açık değildi. «İnanmış» bir islam aydınının, düşünürünün yapması gereken iş, yürümesi gereken yol, başlangıçta Kur'anla gösterilmiştir, bunun dışına çıkmak tanrısal ilkeye aykırı düşer. İmdi, olaya islam dininin getirdiği kurallar içinde bakılırsa sonuç tutarlıdır, ancak bilimsel yenilikler ortaya koyma olanağı yoktur ya da çok sınırlıdır. Sözgelişi evrenin, kişisoyunun yaratılışı konusunda yeni bir görüş ileri sürülemez, yaratma yoktan varetme değil, doğal bir gelişmedir denemez. Evrenin yaratılmadığı, onun dışında doğal bir gerçeğin bulunmadığı, tin denen nesnenin gövde dışında bir etkinliği olmadığı ileri sürülemez. Ölümden sonra dirilmenin olanaksızlığı, kalkım gününün bir düşlem olduğu, başka bir anlamda söylendiği tartışılamaz. Bütün bu konular dilin gelişmesini engelleyici, onun bir tarih ilkesi olarak görülmesini yasaklayıcı çizgilerle belirlenmiştir. Dilin sınırlılığı, kavramların denetim altına alınması tarihi oluşturan buluşların dille ortaya konmasını engelliyor, dolayısıyla bilimsel anlamda bir tarih kavramı geliştirilemiyor. Dahası tarih denince, yukarda söylendiği gibi, Adem-Havva ikilisiyle başlayan düşsel bir süreç anla-

şılıyor. İşte bu nedenle, yine daha önce açıklandığı üzre, islam ülkelerinde bir tarih anlayışı doğamıyor, düşsel öykü nitelemesi tarih görüşünün yerine geçiyor. Böylece dil tarihten, tarih dilden uzaklaşıyor. Bu durumda dil-tarih bağlamı sözkonusu değildir artık. İnancın egemenliği altında bulunan «sınırlandırılmış dilde» sorunlara yönelinince soru sorma yetkisi de ortadan kalkıyor. Bir düşünür çıkıp neden evren vardır, neden tanrı yaratması sözkonusudur, tanrının kendisi nedir biçiminde sorular da soramıyor, bilimin gerektirdiği deneylere, tanrı kitabının dışında kalan bir dille, bir anlayışla girişemiyor. Ancak bilgin «kitapta» bulunmayan sorunlara «kitaba» uygun bir çözüm aradığı sürece, daha doğrusu arama koşuluyla bağımsızdır. Bu yüzeysel bağımsızlık kişinin bir tarih varlığı olmasına yetmez. Tarih varlığı olmanın koşulu deneylere, araştırmalara dayanarak bir çözüm bulmaktır, «kitaba» uygununu aramak değil. Durum hıristiyan inancının egemen olduğu ülkelerde de böyleydi. İmdi, daha önce söylediklerimizi yineleyerek konuşmamız gerekirse, dil-tarih bağlantısının bağımsız bir düşünme eylemiyle koşullandığını, dili sınırlandırma, denetim altına alma yoluna gidilince bu bağlantının da, ondan kaynaklanan düşünsel gelişmenin de boşlukta kaldığını ileri sürebiliriz. Bu varılan sonuç, bize, dinin topluma egemen olduğu, sözünü geçirir tek yetke diye anlaşıldığı uluslarda neden tarihin bilimsel bir öğreti niteliğinde gelişemediğini kanıtlamaktadır.

Dil-tarih bağlamı, belli bir gelişim çizgisi üzerinde yürüyen başarılar dizisini imgeler. O gelişim çizgisi üzerinde, tarihin çevresine giren olaylar yanyana değil, diri bir gövdenin üyeleri gibi birbirine bağlıdır, birbirinin bütünleyicisidir. Bu bütünleyiş eyleminde yaratıcı odak dil, kuşatıcı varlık ise tarihtir. Ancak tarih, bir bilim olarak, betimleyici değil sorunları çözümleyici, yeni sorunları gündeme getiricidir. Tarih yalnızca insanla ilgilidir, kişinin bulunduğu yerde, kişinin elinden çıkan bir tarih vardır. Kişi ise diliyle, dilden kaynaklanan başarılarıyla kişidir, doğal yapısının ötesinde

böyle bir yetiler birikimi vardır. «Doğal yapısının ötesinde» sözlerinden, kişinin gövdesinden bağımsız bir varlık anlaşılmasın. Doğal yapı somut bütündür, dil ise bu bütüne evrende bir yer sağlayan, anlam kazandıran tözdür. Töz kavramı da bilgelerin düşündükleri anlamda görülmüyor burada. Sözgelişi Aristoteles'in, Spinoza'nın dizgelerinde yeralan, Leibniz'de «monad» adıyla açıklanan türden değildir.

Kişi, özdekçi bilgelerin düşünürlerin dizgelerinde yorumunu bulan, özellikle Karl Marks'ın düşüncelerinden esinlenerek oluşturulan kuramlarla sergilenen, bir varlık da değildir. Kişinin bütün yetilerini yalnızca doğal beslenmeye, üretim-tüketim ilişkilerine bağlamak da istemiyoruz. Bu kuramların açıklayıcı, kanıtlayıcı yanları varsa da sorunları tek kaynağa indirgemelerine katılmıyoruz. Doğal ortamda yaşama gereği, kişi gövdesinde birtakım aygıt gelişmeleri vardır, ancak bunlar yapıyı değiştirici ayağı ele, eli ayağa dönüştürücü nitelikte değildir. Doğada böyle köklü değişiklikler yaratan bir gelişme olsa bile, bunu kanıtlayacak kanıtlar, belgeler, doğal buluntular yoktur. Kişisoyunun yeryüzünde ortaya çıkışı milyonca yıla vardırılıyor, ancak kesin gelişmeyi gösteren belirtiler sürenin yarısına bile yaklaşamıyor. Sözgelişi kimse çıkıp, ben yediyüzbin yıllık geçmişi olan bir kalıntı buldum; buna dayanarak kişinin, ellerinin eskiden önayaklar olduğunu kanıtlayabilirim diyemiyor. Böyle bir kuramı pekiştirecek buluntu yok elimiz de, şimdilik. Darwin'in evrim kuramını da gericilerin, tutucuların, kimi katı özdekçilerin yorumladıkları gibi «hayvandan insana geçiş» olarak değil, evrim yoluyla «insansı»dan insana varış diye anlıyoruz. Bu evrimde bir kaynak değişikliği yok, gelişim çizgisi üzerinde kaynağı aşma vardır. İnsanın atası sayılan maymun bugünün «hayvanat bahçelerinde» beslenen maymun olmasa gerek, o maymun doğanın ortamında gelişerek kişiye varan, doğada soyu kalmayan, kişi soyunda kendini sürdüren bir maymundur kanısındayız. Tutucuyu ürküten, gelişim, evrim kavramlarından çok «maymun» sözcüğüdür. Tutucu inançlarının etkisi altındadır,

onun bildiği gerçek Havva-Adem söylencesidir. Kimi ilkçağ uluslarında evlenme sınırlı değildi, yasaklar yoktu. Kardeşler, ana-oğul, baba-kız birbiriyle evlenebiliyordu (Mısır firavunlarında, İskender'in ölümünden sonra ortaya çıkan kimi Hellenci devletlerde görüldüğü gibi). Dinci, gelenekçi kişi bu evlenmeye karşı çıkar, onu «cehennemlik bir suç» sayar. Öte yandan, kişinin ataları sayılan Havva-Adem ikilisinden doğan çocukların birbirleriyle evlenip üremeleri, çoğalmaları karşısında susar. Peki Havva-Adem ikilisinden doğan çocuklar kardeş değiler miydi. Tutucunun, Darwin'in evrim kuramını dine aykırı bulan gericinin bu soruya vereceği yanıt kişiyi güldürmekten başka bir işe yaramaz. Havva-Adem söylencesi dolayısıyla, kardeşin kardeşle evlenmesine ses çıkarmayan tanrı, kişinin kendine en yakın bir yaratıktan, bugün soyu tükenmiş bir diriden, evrim yoluyla oluştuğunu ileri süren kuram karşısında neden öfkeleniyor? Bugün soyu tükendiği bilinen o «insansı» diriyi yaratan da tanrı değil miydi? Gerçekte bunlar üzerinde durulmaya bile değmeyen anlamsız sözlerdir, ancak bunları «bilimsel bir görüş» diye ortaya atarak savunanların, tarihi bu anlamsız yaratılış söylencesiyle başlatanların sayısı az değildir. Yükseköğrenim kurumlarında, bilimin en yüksek sanını kazanmış, onu adının başına yazmakla övünmeye alışmış nicelerini tanırız, yollarda onlarla karşılaşırız, kimilerine başınımızı çevirir geçeriz.

Yukarda anlatılan, bilimdışı olayların, dil-tarih bağlamıyla ne ilgisi vardır denebilir. Çok ilgisi vardır. Bütün bu olayların, yorumların, söylencelerin kaynağı, yatağı dildir. Kişisoyunda dil olmasa bu tür olaylar da olmayacaktı, tarih de. Dille gelişen, yayılan, beslenen bu söylenceler, çağların akışı içinde yine bilimdışı görüşlerle beslenerek dinleri, dinler de yer yer bilimsel buluşlardan yararlanarak bilim örtüsü altında birtakım saçmalıkları geliştiriyor, kendisine verilenle yetinmeyi alışkanlık edinmiş çevrelerde tek güvenilir kaynak durumuna geliyor. Dil öyle güçlü, öyle soylu bir koruyucudur ki kendine ne verilirse saklıyor, unutma-

nın, kıyıya atılmanın elinden kurtarıyor, günün birinde araştırıcının, bilginin, bilgenin ilgisine sunuyor. Dilde saklanan, korunan bu verileri araştırıcı kişi incelemenin süzgecinden geçirerek yeniden elealıyor, eleştirinin eleğine vuruyor, kendine göre bir kuram, bir dizge oluşturuyor. İşte bizim «tarih» dediğimiz de bunlardan biridir. Tarih dile verilenin içindedir, dil tarihin elverişli nesnelerini ortaya koyunca ilgili uzmanın gözleri açılıyor. Öte yandan ilgili uzmanı bilimsel yoldan ayırarak bilimdışı bir ortama iten de dildir, dilin koruduğu verilerdir. Dil çok geniş yürekli, güler yüzlü bir varlıktır, isteyene elinde avucunda ne varsa veriyor. Dilin tek eksik yanı buyurcu olmayışıdır. Kişiye verdiklerini kullanması için «yöntem buyurmuyor» yalnızca birtakım ışınlar saçıyor. Oysa dilin verdiklerini alanların hepsinde o ışınlan görebilecek göz gelişmemiş, kimi de yarasalar gibi karanlıkta görüyor. Dilin aydınlıkta verdiklerini karanlıkta görmeye alışmış bir göze karşı dil ne yapsın? Dil iyi bir yarasa olamıyor.

Dil, tarihi içerir, tarih ise dilin sakladığı «anlamlı» varlıklara dayanır. Bu «anlamlı» varlıklar yalnızca yazıyla verilmez, eski bir kalıntı (kişi elinden çıksın çıkmasın), eski bir belge (yazısız), bir kaya kabartması, sungu aracı, sunak gereci, silik bir betim, bir çizgisel nesne, üstüste konmuş birkaç taş, yontulmuş bir ağaç kalıntısı sözün kısası araştırıcının eline geçince «anlamlı» olabilen ne varsa dildedir. Araştırıcı bulduğu kalıntıyı açıklarken dilin olanaklarına dayanır, onun elinde başka bir güç yoktur. Bu özellikleri dolayısıyla dili bir söz yığınağı diye görmek yetersizdir, dilin sözcüklere dönüşmeyen birikimleri de vardır, onları sözcüğe dönüştürerek açıklamaya çalışan, dilden «dilsiz» olarak aldığını yine dile «dilli» olarak geri veren bilgindir, bilgedir, düşünürdür bg. Bizim tarih dediğimiz uğraş alanı böyle oluşur. Burada dil-tarih bağlamı derken aradaki diri ilgiyi sergilemek istiyorduk. İşte bu diri ilgi dilden tarihi üretiyor, sonra dönüyor dili tarihin koruyucusu, sığınağı olarak karşımıza çıkanyor. Ancak biri olmazsa öteki de olmaz yargı-

sı açıkta kalıyor. Tarihi, dili gereksinmeyen bir bilim olarak görme olanağı yoktur. Bütün dili olanların bir tarihi vardır görüşünü savunmanın da sağlıklı bir tabanı bulunamıyor. Demek tarih olmadan dil oluyor da, dil olmadan tarih olamıyor. Burada dilegetirmeye çalıştığımız «tarih» kavramını geleneksel anlamda almıyoruz besbelli.

Tarihçi bir olaylar öykücüsü değildir, bu nedenle olayların karşısında gözlemci olarak kalamaz demiştik. Olay dışa vuran, temel nedenlerini içinde saklayan bir bilimdir. Bu nedenlerin araştırılması tarihi uğraş edinenin, daha açıkçası bilinç akışı içinde bulunanın işidir. Bilinç akışı içinde bulunmak ise olayların arkasında nedenlerin oluşumunu kavramayı gerektirir. Bilinç akışında bulunmak olayın diriliğini yaşamaktır. Oysa geleneksel tarih anlayışı olaya dıştan bakmakla yetinir, olayı ölü bir beige diye görür. Sözgelişi bir savaşta ordusunu yöneten görevli, yönetici durumda olmasına karşın olayın içindedir, bunu sağlayan da iletişimdir. İletişim ne denli sağlıklı, eksiksiz olursa yönetici görevliyi o oranda olayın içine çeker, onu bir etken durumuna getirerek gözlemci olmaktan kurtarır. Tarihçi bu durumu gözönünde bulundurma gereğindedir; yapıtını düzenlerken, yazarken incelediği belgeleri bilincin ışığında (ancak karşısında değil), kendi yaşıyormuş gibi görmelidir. Kuşkusuz bu bir yöntem sorunudur. Olayın içinde yeralmak, geçmişi bugüne getirir, araştırıcıyı diri bir atılım içine iter. Bir tarih olayını elealmakla bir felsefe sorununu çözmeye çalışmak arasında önemli bir ayrım yoktur. Tarihçi, işlediği konu karşısında, bir bilge gibi davranma gereğindedir. Bu yüzden tarihi felsefeden ayırmak değil, bir felsefe sorunu gibi görmek daha tutarlıdır.

Kartacalı Hannibal'ın başarılarını, başarısızlıklarını komutan olmasında değil, bir «Kartaca insanı» niteliği taşımasında aramak soruna çözüm getirir. Onun düşünsel evrenini biçimlendiren öğeler Kartaca toprağından beslenmiş, o toprağın uygarlık verileriyle oluşan yaşam anlayışından kaynaklanmıştır. Kartaca-Roma savaşlarında karşı karşıya

gelen iki ülkenin yaşama anlayışı, bu anlayışla bağlantılı dünyagörüşü gibi etkenlerdi. İkisinde de yeryüzüne egemen olma tutkusu vardı, konu ülkenin bağımsızlığı, özgürlüğü sorununda düğümleniyordu. Nitekim bütün Ortadoğuyu elegeçirerek Yunanistan'a değin giden Pers ordularını yöneten de bu yeryüzünün tek egemeni olma tutkusuydu. Bu tutku Anadolu'yu egemenliği altına almak isteyen Grek yöneticilerinde de vardı kuşkusuz. Onların, Akdeniz kıyılarında kurdukları alışveriş yerlerini yalnızca çok kazanma tutkusu oluşturmuyordu. Bu alışveriş anlayışının arkasında egemenliği daha kısa yoldan sağlamak için, gizlenmiş ordular vardı, onları yönlendiren yöneticiler vardı. Sümer, Akad, Babil, Mısır, Hitit gibi ilkçağ topluluklarının savaşlarında egemen etken yine yeryüzünü buyruğu altına alma tutkusuydu. Bu tutkuyu besleyen öğeler yöneticilerin yaşama anlayışından güç alıyordu. Yöneticinin yaşama anlayışını biçimlendiren de; daha önce söylendiği gibi, içinde yaşadığı toplumun, üzerinde durduğu toprağın özsuyundan gelen erkti.

Bilimsel bir buluş, sanat alanında özgün bir yaratı, toplumun bütün kurumlarını etkileyen bir olay, düşünce ortamında yeni açıklamalar getiren bir görüş ileri bir atılımın doğmasına olanak sağlayabilir. Burada birbirinin karşıtı iki durum sözkonusudur: Beklenen, beklenmeyen. Sözgelişi gökbilim çalışmaları sonucu yeni bulunan bir gökvarlığının, bir büyük galaksinin yaydığı ışınlardan etkilenen, ancak kendisi daha görülemeyen başka bir gökvarlığının günün birinde görüleceği yayılan ışınların incelenmesinden, yöresel etkisinden beklenebilir. Gökbilgini bu ışınları gözlemleyerek, fizik-matematik işbirliğinden yararlanarak kimi gerçeklerin varlığını ileri sürer, sonra onun görüşü yeni bir galaksinin bulunmasıyla doğrulanır. Nitekim İlkçağdan Rönesans'a, yeniçağa değin birbirini izleyen buluşlar böyle olmuştur. Öte yandan Newton'un buluşuyla başka doğa olaylarının açıklanabileceği, yerçekiminin etkisiyle bilinmeyen kimi olguların bilinir duruma getirilebileceği bekleniyor-

du. Konu Kopernikus, Kepler, Galileo gibi bilginlerin çalışmalarında da böyleydi. Yeni buluşların ışığında birtakım yeniliklerin daha ortaya konacağı bekleniyordu. Buna karşın, ilkçağda İskender'in Asyayı egemenliği altına aldıktan sonra birtakım göçtürmeler, yeni düzenlemeler, bilimsel çalışmalar, sanat araştırmaları sonucu; Batı'da yeni bir akımın doğacağı, çok sonraları buna «Hellencilik» deneceği beklenmiyordu. İslam dininin ilk doğuş yıllarında, Mekke-Medine yörelerinde, birtakım olayların çıkması sonucu daha kapsamlı girişimlerin ortaya çıkacağı bekleniyordu, durum bunu gösteriyordu. Ancak, bu yeni dinin birkaç yüzyıl içinde Çinden İspanyaya değin yayılacağı, evrensel bir güç niteliğinde gelişeceği düşlense bile beklenmiyordu. Durum, İsa'nın ortaya çıktığı yıllarda da böyle beklenen-beklenmeyen karşıtlığı içindeydi. Fizikte atomun daha ufak öğelerden oluştuğunu sezdiren kımıldanışlar vardı, oysa «kuvantum» olayı beklenmiyordu. Darwin'in buluşlarına değin, insanla ilgili gelişimlerin özgün bir kaynağı olduğu varsayılıyordu, buna karşın onun ileri sürdüğü kuramın bilimsel bir kesinlik kazanarak onaylanacağı, bunun ardından olumlu, olumsuz kanıtlama girişimlerine geçileceği beklenmiyordu (kimi bilginlere göre bu sorun tartışmalıdır). Eukleides geometrisinde yeni gelişmelerin hızlanması, bu çizgi üzerinde yeni görüşlerin ortaya atılması bekleniyordu, ancak Riemann ile Lobaçevski gibi iki matematik bilgininin ileri atılarak, eski düzlem geometriyi sarsacağı, uzay geometri denen yeni bir bilgi alanının açılacağı pek de beklenmiyordu. 14 ncü yüzyıldan başlayan, resim, mimarlık, yontu alanlarında büyük gelişmelerin birtakım yeni ürünler ortaya koyacağı bekleniyordu, ancak Van Gogh, Gaugın, Picasso gibi resimde yepyeni bir yaratı biçiminin öncüleri beklenmiyordu. Burada beklenenle beklenmeyen karşıtlığını anlayabilmek için en geçerli ölçü tepkidir. Bir buluş tepkiyle, suçlamayla, yergiye varan ağır eleştirilerle karşılaşırsa ona «beklenmeyen», onaylarla, övgülerle yüzyüze gelirse «beklenen» diyebiliriz.

Olaylara gelenekçi değil de, eleştirel-bilimsel bir tutumla yaklaşılırsa beklenenin gelişme hızıyla bağlantılı olduğu görülür. Bütün beklenenler, bilimsel verilere dayanılarak, ortaya konan birer öngörüş niteliğindedir. Bilimin attığı adım, ikincisine olanak sağlayacak niteliktedir. Oysa beklenmeyen olaylarda (buluşlarda) bir **sıçrama** sözkonusudur. Gelişme hızı, umulmayan bir yerde, yine umulmayan bir sürede, bir odaktan çok ilerde duran başka bir odağa sıçrama yoluyla, artıyor. Bu hız, öngörüşün ötesine geçiyor, düşünme yetisinin yürüyüşünü çizgisel gelişim doğrultusunda aşarak bir uzun atlamaya dönüştürüyor. Bu uzun atlama, bütün yarışçıları geride bıraktığından, şaşkınlık yaratıyor, tepkilere yolaçıyor, yargıcıların ilgisizliğine yorularak bir sürü eleştiriyi gündeme getiriyor.

Bu **sıçrama** sözcüğü bilimsel gelişimin hızıyla bağlantılı değildir demiştik, şimdi bunu biraz daha açalım. Bilimsel gelişim eldeki verilerin, birbirini bütünleyen buluntuların, buluşların yargılanmasıyla sağlanır. Bilgin kendi buluşunu öncekilerle karşılaştırarak eleştiri süzgecinden geçirir, kendini bir yargıç yerine koyarak verileri değerlendirir, adımlarını atarken sıçramayı düşünmez, önüne gelenin üstüne basarak bir sonrakine geçer. Oysa sıçramada aşma, gelişimin verdiği ışıldakla yetinmeme vardır. Işıldak belli bir alanı aydınlatır, ötesi karanlıktır. İşte sıçrama, bu karanlığa atlamadır. Ancak karanlık bir uçurum değildir, çöküşle sonuçlanmaz, karşı kıyıya geçmeyi sağlar. Uygarlık alanında çığır açan bütün yaratmalar, buluşlar birer sıçramadır. Sıçramaların hepsi birbirine eşit değildir. Kiminin aralığı uzun, kiminin kısadır. İşte tepki, yermeye varan eleştiri bu sıçramanın uzunluğu-kısalığıyla ilgilidir. Sıçramanın gerçekleştiği bilimsel ortamın bulunduğu toplum, bilimsel gelişmenin hızına alışmışsa, onun dışında bir hız düşünecek durumda değilse, sıçrama saçmalıkla da nitelenebilir, ona delilik diyenler de çıkar. Bu olay sıçramanın yarattığı tepkiden çok yeni buluşlara karşı yeterli bir gelişim aşamasında buluna-

mayışın sonucudur. Belli hızda bir gelişme bekleniyordu, düşünme odakları böyle bir duruma alışmıştı. Oysa sıçrama alışılanın ötesine geçmiş, beklenenin sınırlarını aşmış, bekleyeni beklenmeyen bir durumla karşı karşıya getirmiştir. Buna **çığır açma** diyoruz. Bütün sıçramalar bir çığır açmadır, bütün açılmış çığırlar bir sıçramanın ürünüdür.

Sıçrama beklenmeyen bir olaydır, ancak birtakım koşulları vardır, kuşkusuz. Önce ortamın elverişli bir bilimsel aşamada bulunması, besleyici yaratı ürünleriyle donanması gerekir. Çorak toprağa ekilmiş özlü bir bider ne denli sağlıklı, verimli olursa olsun, beslenecek öğeleri bulamayınca kurur gider. Yeterli bilimsel gelişmenin gerçekleşmediği bir ortamda, çığır açıcı bir sıçrama beklemek de kendi kendini kandırmak demektir. Sıçramalar, kişideki düşünme yetisinin uğraşma alanına giren bütün konularda olabilir. Bu konuların sayısı, sınırı yoktur. En soyut inançtan en kesin bilime değin, bütün ortamlarda yaratıcı atılımın hızını aşan bir sıçrama olabilir. Sıçramanın, yaratıcı etkisi, onu gerçekleştiren ortamın bilimsel- düşünsel içeriğine bağlıdır. Sözgelişi müziğin yeterli gelişim gösteremediği bir toplumda evrensel bir yaratmadan sözedilemez. Resim, yontu, felsefe gibi nice başarı alanında gelişme sağlayabilmek için, hepsinden önce, elverişli-besleyici bir ortamın bulunması gerekir. Geleneklerle, inançlarla, alışkanlıklarla sınırlandırılmış bir ortamda sıçrama sözkonusu değlidir. Uygarlık alanında yasaklayıcı bir eke (dahi) görülmemiştir.

Kilise yontuyu, müziği, resmi, tutmuş, korumuştur. Bu nedenle, bu yaratı alanlarında, büyük buluşlar sergilenmiş, çığır açıcı sıçramalar gerçekleşmiştir. Oysa cami bütün bu yaratı türlerine karşı çıkmış, onları suçlamış, yasaklamış, bu yüzden islam ülkelerinde önemli bir gelişme görülmemiştir (bu dallarda). Burada biraz konudan uzaklaşalım. Muhammed, resim, yontu, müzik bg. yaratı dallarını yasaklamakla sanatı değil, sanattan kaynaklanan eski bir inancı yıkmak, geçersiz kılmak istemişti. Onun yaşadığı dönem-

de Mekke, Medine yerlileri ağaçtan yapılmış Lat, Uza, Menat adlı yontulara tapıyorlardı. Bunlar, başta buzağı olmak üzere, kimi hayvanların tanrısallığına inanmanın sonucuydu. Sümer, Mısır, Akad, Babil kökenli olan bu inançları yıkıp tektanrıcı bir din kurmak istiyordu. Temel amaç böyle nesnelere tapılmasını önlemekti. Onun koyduğu yasak, bu nesnelere tapmanın ortadan kalktığı dönemlerde de sürdürüldü. Bu yaratı türleri; sonraları, tapılmak için yapılmıyordu. Oysa Muhammed'in sakalına, giysilerine, ayak izlerine kutsallık, tanrısallık yüklетildi, dolaylı olarak eski geleneklere, inançlara dönüldü. Bugün bile onun sakalları (sakal-ı şerif) birer tapım aracına dönüştürülmüştür. Demek konan yasağın doğru olduğu, buna karşın etkisiz kaldığı açıktır. Bu olaylara; kendilerine «bilgin» denenler arasında, inanaların sayısı epeyce kabarıktır. Bunları yazdığım 1987 yılında, İstanbul Fatih yöresinde, Hırka-i Şerif Camiinde, Muhammedin Veysel Karani'ye verdiği söylenen, gerçekte onunla en ufak ilgisi bulunmayan, hırkası «hırka-i şerif» adı altında kutsal sayılmakta, Anadolunun en uzak yerlerinden otobüsler dolusu kimse Kurban Bayram'larında o giysiye el sürmeye, yüz sürmeye gelmektedir. Demek bilimin bunca geliştiği dönemde Muhammed'in koyduğu yasakların geçerliliği gündemdedir. Muhammed'in ölümünden 1350 yıl sonra, benim doğduğum Trabzon Maçka'sında, eski bir büyüğüm, İzzet Eyuboğlu, İstanbul'dan bir kıl getirerek camiye koymuş, ona da «sakal-ı şerif» denerek saygı gösterilmektedir. İzzet Eyuboğlu yükseköğrenim görmüş, Osmanlı Meclisi'nde saylav olmuş 1920 den sonra ölmüş bir kimsedir. Bu tüyün Muhammed'le ilgisi olamayacağını söylediğim de bana karşı çıkanlar şunları söylemişlerdi: «Koca bir saylav bilmiyor da sen mi biliyorsun?».

Yukarda geçen örnekleri vermenin nedeni, dince koyulan yasakların yine dine çok bağlı görünen kimselerce çiğnendiğidir. İmdi, bilimsel gelişme çizgisi dışında kalan bir inanç, bilimsel verilere egemen olmaya kalkar, onların geçersizliğini gündeme getirirse tarih denen uğraş dalının

yararı ortadan kalkar. Burada dil de, koruduğu usa aykırı düşsel verilerle, kendi kendini yıpratır, verimsiz kılar. Dil, kişiye olumlu doğrultuda, yönlendirici bir ışık tutamıyorsa yüzeysel bir konuşma aracı olmaktan öteye geçemez, tarihle bağlantısını koparır. Bu durum, dilin kendi kendini vemesidir, kişiyi bilinçsizliğe itişidir. Kendisiyle düşünülmeyen, yeni ürünler ortaya konmayan, yalnızca sözcükler aracılığına dayanılarak aktarmalar yapılan bir dil anlamını yitirmiştir, tarihi oluşturan ilkeler arasındaki yerinden kopmuştur.

İmdi, bu anlatılanlarla, sıçrama olayı arasındaki bağlantıyı araştıralım. Sıçrama yalnızca bilimsel gelişmenin görüldüğü ortamda sözkonusu olabilir demiştik. Peki dinlerin ortaya çıkışı, gelişmesi birer sıçrama sayılabilir mi? Onlarda da birtakım bilimsel ışınların görüldüğü çağlar vardır diyebiliyoruz. Evet diyebiliyoruz, ancak bu çağları yaşayan toplumlarda dinin egemenliği bilimsel sayılan alanı da kapsıyordu. Özellikle sanat dinin yanındaydı. Oysa tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla yalnız sanatın değil bilimlerin de denetim altına alınmak istendiğini biliyoruz. Evrensel içerik taşıyan dinlerin; kendi doğuş ortamlarında, birer sıçrama olduğu söylenebilir. Ancak bu sıçrama bir gelişim evresinin sonucu değildir. Nitekim doğaya açılma, doğayı tanıma bakımından çoktanrıcı dinlerin daha elverişli bir yapıda olduğu görülmektedir. Çoktanrıcı dinlerde doğa-kişi ilişkisi bir varlık birliğine yöneliktir. Bütün nesneler somuttur, dirilik verici öğelerin bile somut birer yapı taşıdığı inancı yaygındır. Oysa tektanrıcı dinlerde, kişiyle doğa bağlantısı kopmuştur, araya yine kişinin yarattığı tanrı girmiştir. Evrenin soyut bir kaynaktan gelip yine soyut bir kaynağa döneceği kanısı, inancı değişmez bir tanrısal yasa niteliğindedir. Ortada, eski inançları geçersiz kılmak isteyen, tanrı-evren-kişi üçlüsünü, yalnızca tanrının denetimi altına veren, onun dışında bir kural, bir ilke tanımayan bir gelişmeden sözedilebiliyor. Dahası bir inanç birdenbire yıkılıp yerine başkası konuyor, tutunuyor. Bunlar birer sıçramadır, ancak olumsuzdur, gelişimin karşıtıdır, kestirmeden gider-

sek, gelişim çizgisine karşıt bir çizgi üzerinde görülen sıçramadır. Dil-tarih bağlamı içinde bulunan bilimsel sıçramalarda yasaklama, duraklama yoktur. Bir sıçramanın ardından kesintisiz bir bilimsel gelişme, onun ardından bir başkası, sonra yine güçlü bir sıçrama. Bilimde sıçrama durmuyor, kimi dönemlerde arka arkaya birçok sıçrama gerçekleşiyor. Bu sıçramalar birer çığır açıyor. Dinde çığır açılsa bile kendine dönüktür, gelişim olgusuna açılan bir kapı yoktur. Öte yandan dinde sıçrama kendinden sonra gelebilecek bütün sıçramaları yasaklarla engelliyor, kendinden başka gerçek, kendinden başka sıçrama tanımıyor. Onun olumsuzluğu da buradadır. Bilimde «son yaratı», «son buluş», «son sıçrama», «son öğreti», «son çığır» bg. diye sınırlandırıcı, kısıtlayıcı kavramlar yoktur, din ise hep «son» olduğunu, arkasından gelenin olamayacağını söyler, savunur, yasallaştırır. Bilimde «son» sözcüğü bitimi değil en yeni buluşu vurgular, din ise bu sözle bir bitişi, kapanışı gösterir.

İmdi dil-tarih bağlamında bilimsel gelişmenin sıçramaları da içerdiğini, bunun bir çığır açıcı eylem olduğunu gördük. Peki kimi şaşırtıcı olaylarda, yaratılarda dilin etkisi nedir? Bütün bunlar dilden kaynaklanır. Dilin içine kapanıp kaldığı, dört yana açılarak gelişim dorultularını çoğaltamadığı bir toplumda sıçrama sözkonusu değildir (bilimsel alanda, din alanında değil). Yaratıcı eylem ancak yaratıcı öğelerle donanmış dilin konuşulduğu yerde sözkonusudur. Dinler; dil bakımından büyük yaratılar ortaya koyamaz, ancak sınırlandırmalar getirir, dile birtakım yaptırıcı yöntemler önerir, daha kısası «şöyle yapacaksın, böyle davranacaksın» buyruğunu verir. Uygarlık alanına; eleştirici bir gözle baktığımızda, büyük sıçramaların büyük dillerde olduğunu görürüz. Daha önce de değinilen bu sorunu burada yinelemenin gereği yok, ancak dilin daraldığı uluslarda büyük çapta bir bilimsel gelişme de göremiyoruz. Bu savımız, kimi toplumlarda belli bir süre gözönünde tutulursa, çelişkili olabilir. Ancak, belli bir sürenin sınırları için-

de sıkışıp kalmış, gücünü tüketmiş, başka toplumların düşünsel gelişmesinde uyarıcı araç niteliği kazanmış, bir sıçramadan sözedilebilir. Sözgelişi islam ortaçağında böyle bir olay yaşandı. Bu olay evrensel bir yayılma alanı bulamadı, nedeni de Arap dilinin geniş kapsamlı bir uygarlık yaratmaya elverişli olmayışıydı. Arap dili Grekçe-Lâtince gibi iki büyük ilkçağ dilinin geliştirici olanaklarını içermiyordu. Onunla biçimlenen islam dini özgün bir felsefe yaratmaya yeterli değildi. Ortaçağda Aristotelesçilik egemendi islam ülkelerinde, kimi Grek bilgelerinden, bilginlerinden kalmış ufak tefek yazılar da vardı. Bunlar, Grek-Latin düşüncesinin çeviri yoluyla öğrenilmesini sağladı. Sonraki dönemlerde Avrupalı araştırıcılar, bu ilk Arapça çevirilere dayanarak, daha kapsamlı girişimlere başladılar. Böylece ilkçağ uygarlığının (Batı bölümü) tanınmasında islam düşünürleri yararlı oldular. Ancak bu yarar büyük yaratı alanı açamadı, ortaçağla sınırlı kaldı. Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, Gazali, Beyruni, Tusi, Ravendi, Razi, Nazzam, İbn Haldun bg. düşünürlerin verimli çalışmaları olmuşsa da bunlar Batıda görüldüğü ölçüde yaratıcı odaklar oluşturmaya, sıçramalar yapmaya, yeni çığırlar doğurmaya yetmedi. Ben bunu biraz da Arap dilinin sınırlılığında buluyorum.

İslam ülkelerinde felsefe, fizik, kimya, tarih, dirileri konu edinen doğa bilimleri pek gelişme gösterememiştir. Ancak matematik, gökbilim alanlarında, (H. Suter'in **Die Mathematiker und Astronomen der Araber** adlı yapıtından), birçok arap bilgininin yetiştiğini öğreniyoruz. Arapça yazan bütün bilginlerin Arap oldukları söylenemez, ancak Batı'da böyle bir anlayış yaygındır, onlar Arapça yapıt veren bütün düşünürleri Arap saymışlardır. Biz, burada onunla ilgilenmeyeceğiz, daha çok bu iki bilimin neden islam ülkelerinde geliştiğine değinip geçeceğiz. Çok kısa bir araştırmadan da bu iki bilimin din günlerini, oruç, namaz, hac gibi din görevlerinin yerine getirilmesiyle ilgili süreleri saptamaya yaradığını ortaya koyabilir. Gökbilim ay'ın, yıldızla-

rın, güneşin yörüngeleri üzerindeki devinimine bakarak adı geçen görevlerle ilgili süreleri saptamaya elverişlidir. Matematik ise gökbilim gözlemleriyle yapılan saptamaları düzenlemeye, açıklamaya, birer kurala bağlayıp biçimlendirmeye yarar. Nitekim ilk islam gökbilimcilerinin geliştirdikleri güneş saatleri, çizelgeler (zic, zayice) hep din görevleriyle ilgili süre kesimlerine; ayların, günlerin, yönlerin saptanmasına dayanmaktadır. Pusulanın gelişmesi bile namaz kılınırken dönülecek yönü saptamada kullanılmasıyladır. Bu çalışmalarla ilgili kavramlar incelendiğinde onların islam diniyle ilgili olduğu kolayca anlaşılır. Bu durum, bize, islam ülkelerinde dinin bilimsel anlayışı ne denli yönlendirdiğini, çalışmaların hangi koşullar altında sürdürüldüğünü, dilde üretilen kavramların hangi amaçlarla geçerlik kazandığını göstermektedir. Öte yandan Arap diliyle yazılı islam tarihlerini incelediğimizde tarih-dil bağlamının dinle sınırlandığını görürüz. Nitekim ortaçağın bitiminde, dil-tarih bağlantısı dinin denetiminden çıkıp bilimsel-deneysel bir içerik kazanmaya başlayınca, islam ülkelerinde bu alanlarla ilgili çalışmaların durduğunu, ufak bir gelişmenin bile sözkonusu edilmediğini görmekteyiz.

Ortaçağın; bilimsel yönden, en güçlü döneminde islam ülkelerinde önemli bir gelişmenin başladığı biliniyor. Bu gelişme daha çok yazın alanında ürünlerini veriyor. Türlü uğraşlarda verimli bir «birlikte gelişme» görülmüştür. Arap dili bu gelişmede yeterli kalıyor. Ancak, Batıda bilimsel ilerleme deney verilerine dayanarak sıçramalara başlayınca yeni başarı ortamları oluşmakta gecikmedi, ilerleme belli dallarda değil bilimle sanatın, felsefenin bütün alanlarında elele yürüdü. Batıda bir alanda çok ileri gitme, bir alanda çok geride kalma çelişkisi görülmüyor. Oysa islam ülkelerinde, yukarda anlatılan konularda sağlanan ilerleme sınırlı kalıyor, Batı karşısında büsbütün çöküntüye uğruyor. Dil-tarih bağlamı bakımından bu çok ilginç bir olaydır. Yukarda da söylendiği gibi, **gelişemeyen dilde bilim-fel-**

sefe-sanat üçlüsünün de gelişmesinden sözedilemiyor.

Dil-tarih bağlamında, dilin belli olanakları olduğu, bu olanakların yaşama ortamıyla koşullandığı açıktır. Bir toplum, yaşadığı doğal yöre ne vermişse yaratıcı gücü de onunla koşullanmıştır. Yöresinin doğasına aykırı bir düşünsel ürünün ortaya konması kişiden beklenemez (öğrenim yoluyla edinilen kavramlar dışında). Bir topluluğun doğal yöresinde rengeyiği, bozayı yoksa o topluluğun söylencelerinde o yaratıklarla ilgili düşlemler de bulunmaz. Kişi doğadan, işlenmemiş izlenim olarak almadığını, doğaya işleyerek veremez. İlkçağ Akdeniz uluslarının söylencelerinde denizkızı, insan başlı boğa, insan başlı at, doğan başlı insan bg. ayrı yapıda yaratıkların birleştirilmesinden oluşmuş yapay kişilikler vardır. Ancak bunlar incelendiğinde yörenin doğal varlıkları dışına çıkılamadığı görülür. Sözgelişi Mısır söylencelerinde insan başlı fil, gergedan başlı insan, balina gövdeli kuş bilinmiyor. Özellikle Anadolu söylencelerinde bu tür betimlemeler yoktur. Bu olay bize, dildeki kavramların, düşlemlerin oluşmasında doğa varlıklarının ne denli etkili olduğunu kanıtlıyor. Bu konu çok ilginçtir, dil-tarih bağlamının doğal ortamla ilişkisini göstermektedir. Doğa, kişinin yaratıcı yetisinden, ona verdiğini istiyor. Uygarlık ise, doğanın verdiklerini yeni bir biçime sokarak, onlardan yeni bileşimler oluşturarak başarıdan başarıya ulaşmanın gereğini vurguluyor. Bir buluşun öncesi-sonrası; gelişim bakımından, gereklilik içerir. Önü olmayan, sonu gelmeyen verimsiz bir buluş gelişigüzel varılmış bir konaklama yeridir. Orada kimin önceden dinlendiği, kimin sonradan konup göçeceği bilinmez.

Dil-tarih bağlamında, çözüm bekleyen önemli sorunlardan biri de, sözcüklerden oluşan bütünün değişip değişmediğidir. Dille ilgili konularda çok değişik görüşler ileri sürülmüş, dilin değişken bir yapı taşıdığını savunanlara karşı dokunulmazlığını, kendi kendine geliştiğini ortaya atanlar da olmuştur. Dil, kişioğlunun dışında, bağımsız bir varlık

alanı değildir. Kişisoyunun bulunmadığı yerde dille ilgili bir sorun da yoktur. Dil konuşuldukça, onunla düşünüldükçe, yazıldıkça, yaratıldıkça devingendir, diridir. Yine dil, dokunulmaz, değişmez bir varlık niteliğinde görüldükçe, durağandır, üretici, geliştirici değildir. Bu iki karşıt durum dilin işlerliğinden kaynaklanmaktadır. Bu kaynaklanma da dilin sözcüklerden oluşan varsıllığına dayanıyor. Şimdi şöyle düşünelim: Bilgeler, bilginler, düşünürler, yazarlar, ozanlar, aydınlar yeni yeni kavramlar yaratmasalar, yeni düşüncelerini dile dayanarak yeni deyimlerle, sözlerle açıklama çabasında olmasalar, şu «dokunulmaz» denen dilin işlerliği nerde kalır? Goethe, Alman dilinin yenileştirilmesine karşıydı, dilde yenilik yanlılarına karşı söylediği sözler, onun büyüklüğüyle bağdaşır nitelikte değildi. Daha açıkçası Goethe bu konuda «yakışıksız» bir ağız kullanmıştı. O, geleneklere bağlı, konuşulan dilde düşünsel etkinliklerden esinlenen bir yenileştirmeye bütün gücüyle karşı çıkmıştı. Peki, Goethe'nin görüşü benimsenseydi, çağdaş Alman dilinde böyle güçlü bir gelişmeden sözedilebilir miydi? Özellikle felsefe kavramlarıyla sunulan kuramlar, biçimlendirilen çığırlar, akımlar başarılı olabilir miydi? Alman dili, kendi yapısına aykırı sözcüklerle varsıllaşsaydı, bugünkü gelişim aşamasına varabilir miydi? Kuşkusuz bu söylenenler olamazdı. Goethe, Avrupa uygarlığının en büyük ozanlarından biridir, ancak «büyük düşünür» aşamasında değildir. Onun büyük düşünür olduğunu savunanlar, hangi özgün görüşleri yaratarak bir çığır açtığını, bir akım oluşturduğunu da söylesinler. Goethe özgün şiirler yazmış, ancak Alman düşüncesinde özgün bir dizgenin kurucusu olamamıştır. Bu onun için bir başarısızlık değildir kuşkusuz. Onun başarısı şiirinin özgünlüğünde, doyurucu içeriğindedir. Bu içerikde önem taşıyan yalnızca gündeme getirdiği insan sorunlarıdır, o sorunlara şiir diliyle yaklaşımıdır.

Kant, ikinci eleştirisinde, kendisini «yeni bir dil yaratmakla» suçlayanlara özet olarak şunları söylüyor «Yeni bir dil yaratmanın gereği yok, istenen sözcükler halkımızın

dilinde vardır». Burada halk (Volk) sözcüğü çok önemlidir. «Halkın dili» toplumun belli bir kesiminin, özellikle varlıklı yörenin, dili değildir. Ulusun yaşam anlayışını, dil-tarih bağlamına giren düşünsel yapısını oluşturan öğeler bu «halkın dili»nde işlenmemiş durumda vardır. Bu dili işlemekle halkın bir tarih varlığı olduğu ortaya çıkar. Halkın dilinden kaçan bir düşünürün eğreti sözcüklerden oluşmuş kavramlarla söyleyeceği sınırlıdır, tarihin dışındadır, ölüdür. Çok dar sınırlar içinde yaşamaya alışmış bir kesimin (soylu topluluğun) diliyle konuşmak yaratı ürünlerinin kapalı bir çevrede kalmasına çalışmak demektir. Böyle bir tutum, belli bir çevrenin kişilerini tarih varlığı olarak gösterme çabasıdır, bundan öte anlamı yoktur. Bir aydının düşüncelerini halk denen geniş topluluktan gizlemesi için sözcüklere başvurması da gerekli değildir. Bilgin düşünürken, sözcükleri yazıya geçirme gerekimiyle karşı karşıya değildir. Oysa düşüncelerini topluma aktarmak, açıklamak isterse kapalı değil, açık bir dil kullanma sorunu çıkar karşısına. Kime söylüyorsun? Bana söylüyorsan benim anlayacağım dille konuş, kendi kendine söylenip duruyorsan bana seslenme, evine kapan sen söyle sen dinle.

Tarihi kuran ilkelerin araştırılması dilde kaynağını bulan düşünsel birikimle sağlanabilir. Düşünsel birikim, kişinin yaşamı süresince karşılaştığı sorunlara verilen yanıtlarla, sorunlara getirilen çözümlerle ilgilidir. Öğretimle sağlandığı gibi yaşam izlenimlerinden de edinilen bu bilgi yığını kişiyi yönlendirir, kimi durumlarda önlem almaya, çözüm aramaya, bir çıkış yolu bulmaya iter. Bu düşünsel birikimin başka bir özelliği de tek içerikli olmayışıdır. Kişide iki türlü bilgi vardır. Biri yalnızca kendi uğraş alanını, öteki daha genel bir düzeyi ilgilendirir. Kişiyi toplumla yüzyüze getiren, ona toplum içinde toplumsal bir yer sağlayan bu genel düzeye yönelik bilgidir. Sözgelişi yurttaşımız iyi bir ayakkabıcıdır, kendi uğraşı konusunda edinilmesi gereken bilgileri ayrıntılarına değin kazanmış, uygulamaya da geçirmiştir. Bu tür bilgi onun uğraşıyla ilgili önemini, değerini günde-

me getirir, ona uğraşdaşları arasında saygınlık kazandırır. Ancak bu bilgi toplumun genel düzeyine açık değildir, bir dönelge gibi kendi çevresinde döner durur. Öteki bilgi türünde bu yoktur, dört yanı açıktır. Ayakkabıcı yurttaşımız bu genel bilgiyle seçimlere katılır, seçer-seçilir, yönetimle ilgili düşünceleri açıklar, ulusun nereye gittiği, geleceğin ne olacağı konusunda birtakım varsayımlar ileri sürer. Ancak bu tür bilgiler, «bilimsel» kavramının dışında kalmaktadır, kimi araştırıcılara göre. Biz buna katılmıyoruz. Bir uğraş alanında edinilip uygulanan bilgi, o alanın temel ilkelerine uygunsa, ilgili kişiyi yanılmalardan koruyorsa, işinde düzenli olarak başarılı, verimli kılıyorsa ona da «bilimsel bilgi» diyebiliriz. Bu bilgi, kendini bilime veren kişinin bilgisine benzemez, ancak uğraş alanında yapılması gerekeni, uygulanım yöntemlerini gösterme bakımından bilimsel içerik taşır. Kimi düşünürler buna «uygulama bilgisi/teknik bilgi» diyorlar. Bu tür tanımlar bilginin özünü değiştirmez. Olay; edinilen bilginin geçerli olduğu alanla değil, yaşamda kişiyi bir tarih varlığı durumuna getirmeye dayanan uygulamayla, eylemle ilgilidir. Uğraş bilgisinde temel yarar uygulamaya elverişli olmadadır. Bu özelliği dolayısıyla bu bilgiyi önemsiz saymanın da tutarlı yanı yoktur. Kişi uğraşı başında yaptığını, bir bilgenin sorunlarını çözerken dayandığı yönteme göre başarmaz kuşkusuz. Onda amaç uğraş alanında istediği ürünü ortaya koymak, ona bir nesne niteliği kazandırmaktır. Bu işi başarırken de, ellerinin, gözlerinin, kulaklarının, ayaklarının alışkanlıklarla sağlanan becerisini sergiler. Kullandığı gerecin kimyasal yapısını, dokusunu bilmeyebilir, ancak onun ayrıntılarını, özelliklerini ilk eline alışta kavrar. Bu işlemde kişiyi belli bir düzeye yükselten beceri sözkonusudur. Bu becerinin kaynağı da kendini dilde bulan uğraş bilgisidir. Biz, burada, bilgi sorununu gündeme getiriyoruz, kişiyi dil-tarih bağlamında biçimlendiren öğeleri araştırıyoruz.

Burada sözü geçen «genel bilgi» de toplumbilimin, felsefe çığırlarının niteledikleri «düzensiz bilgi», «bilimsel bil-

gi», «felsefe bilgisi» gibi tanımlamalarla ilgili değildir. Gerçekte «düzenli bilgi», «düzensiz bilgi» diye bir ayrımlama tutarlı sayılmaz. Bilgi nerede olursa olsun bilgidir. Ünlü bir matematikçinin bildiği dikdörtgenle kayıkçının bildiği dikdörtgen yapı bakımından ayrı değildir. Bilginin dikdörtgeni kayıkçınınkinden «daha çok dikdörtgen» sayılamaz. Bilgin dikdörtgeni bir sorun olarak ortaya koyar, kayıkçı ise olduğu gibi benimser, ondan birtakım sorunlar oluşturmaya kalkmaz. İşte ayrım buradadır. Burada bilginle sıradan bir uğraş erini karşılaştırmanın, ikisi arasındaki üstünlük aşamasını saptamaya çalışmanın gereği yoktur. Üstünlük aşaması başarının, buluşun, yaratıcılığın sağladığı bir basamaktır. Bizi burada ilgilendiren, kişinin dil-tarih bağlamı içinde kendine sağladığı, «yer»dir. Bu yerin niteliği, önemi uğraşın türüne, kişinin bilgi alanında sağladığı başarıya, uygarlık ortamında ulaştığı aşamaya göre değişir. Ancak, kişi ne denli az, önemsiz, sınırlı da olsa, dilden kaynaklanan bilgi kırıntılarıyla, başarı olanaklarıyla, beceri gücüyle kendine bir «yer» yapmaktadır. Bu yerde bir kişi, sağladığı başarılar nedeniyle, başkasından «daha kişi» değildir. Evrende «daha kişi» nitelemesi geçerli olmaz, bir doğa varlığı olarak, «Daha kişi» toplumda bilgi aşamalarına göre kazanılan bir basamaktır, bu da bilimsel alanda gösterilen başarılarla olabilir. Kişiler doğal ıraları, nitelikleri yüzünden birbirlerinden ayrılabilirler, başkalıklar gösterebilirler. Bu ayrılık, bu başkalık bizim konumuz dışındadır. Sözgelişi bir kişi başkasından daha çok iyiliksever, yardımsever olabilir, acıma duyguları ağır basabilir. Bir başkası acımasız, kan dökücü, katı, soğuk olabilir. Bu doğal nitelikler, «insanlık» bakımından birtakım aşamalaşmaya olanak sağlar da birinin ötekinden «daha kişi» diye nitelenmesine neden olamaz. Bir bilgenin uygarlık alanında sağladığı üstünlük «daha kişi» oluşundan değil, yaratıcı gücünden, buluş erkinden dolayıdır. Onda, doğuştan birtakım özellikler, ayrıcalıklar bulunabilir. Bunlar başarı odaklarıdır, doğa bilgininin elinde özel bir yer sağlamanın koşulları değildir.

İmdi, daha önce, tarih varlığı olmanın birtakım koşulları bulunduğunu söylemiştik, buradaysa bütün kişileri birer tarih varlığı diye ortaya atarak önceki koşullara aykırı bir sonuca vardık sanılabilir. Ayrı, çelişik bir sonuca varmadık, konuyu genişleterek değişik örnekler verdik. Bunu da sorunun çözümünde tek nedene bağlanmamak için yeğledik. Kuşkusuz, kişi edindiği bilgi aşamasına göre, başarıları oranında bir tarih varlığıdır. Ancak tarih varlığı olmak «tarihi olmak» anlamına gelmez. Yukarda verilen ayakkabıcı yurttaş örneği kişiye toplumda bir «yer» sağlamanın nedenlerini göstermek içindi. Bu sağlanan yer bir tarih varlığı olmakla bağlantılıdır, ancak tarihini taşıyan, yaratan bir kimse anlamına gelmez. Kişi, evrende, bir «us varlığı»dır, ancak bütün kişilerin usu yoktur (güncel anlamda). Us davranışlarla, yargılarla, eylemlerle kendini gösterir. Bir kişinin eylemleri, davranışları, yargıları us ilkelerine hep aykırı düşerse, boyuna uyumsuz birer çıkış niteliği gösterirse onun «deli» olduğunu söylemekte duraksamayız. Peki nerde kaldı bizim kişiyi «us varlığı» diye nitelememiz? Bu bir çelişki olmasa gerek. Usu kendi sınırları içinde taşıdığı değere göre anlarız. Kişinin «deli» olması evrende bir «yer»inin bulunmasını engellemez. Yeryüzünde delileri öldürene ceza verilmez biçiminde bir tüze kuralı yoktur. Bu yokluk delinin de bir «kişi» olmasından kaynaklanır. Oysa koyunları, sığırları, domuzları istediğimiz gibi kesip yiyebiliyoruz, balıkları oltalarla acımasız bir davranış sonucu yakalayıp yağda kızartıyoruz, tavukları acımadan, gıdaklamalarına aldırmadan güzelce kesip yiyoruz. Bütün bunları engelleyen bir yasa yoktur (toplumsal düzene aykırı gelmedikçe). Öte yandan kimse çıkıp bir kişiyi delidir diye ortadan kaldıramıyor. Bu değişiklik, bilinçaltından bile gelse, kişinin evrende bir «yer»inin, toplumda bir «yer»inin bulunması sonucudur. Burada kişi yine bir tarih varlığıdır, ancak onun tarihi yoktur. tarihinin olması yaratıcı, geliştirici, bilimsel-düşünsel alanda bulucu bir nitelik taşımasını gerektirir. Bütün deliler, birer kişi olmaları dolayısıyla, birer tarih varlığıdır, an-

cak bir tekinin bile tarihi yoktur. Delinin tarih varlığı olması «kişi kavramı» altına girmesinin sonucudur. Oysa tarihinin olmaması böyle değil, tarihi oluşturan ilkelerin dışında kalması yüzündendir. Delinin de bir dili vardır, anlamsız da olsa, birtakım sözcükler söylüyor, kendine göre yargılar veriyor, sonuçlar çıkarıyor, kimi yerde karşısındakini deli olarak niteliyor. Hayvanda böyle bir özellik yoktur, o doğanın çizdiği sınırlar içindedir. Doğa deliye dil yetisi verdi de sözcük vermedi, kavram vermedi, o bunları kendince edindi. Birisi çıkıp, «kimi sözcükleri papağanlar da öğreniyor», diyebilir. Doğrudur, ancak papağının öğrendiği sözcükleri değerlendirme yetisi yoktur, oysa en azgın deli bile çok sığ düzeyde bir karşılaştırma yapabiliyor. Hayvan, ne denli gelişmiş de olsa, «kendiliğinden» bir birikim edinemiyor, yalnızca doğanın verdikleriyle yetiniyor. Kişide, ne denli düşük düzeyde görülse de, bir «kendiliğinden edinme» sözkonusudur. İşte tarih varlığı dememizin nedeni budur. Bu «kendiliğinden edinme» tarih varlığı olmaya yeter, buna karşın yine bu «kendiliğinden edinilenle» yetinme, yaratıcı, geliştirici, nitelikte «üretken» olamama kişiyi tarihi oluşturan ilkelerin dışına itiyor, böylece kişi «verilenle yetinen» bir varlık niteliğinde kalıyor. Hayvana verilenin kaynağı doğadır, kişiye verilenin kaynağı ise bir tarih varlığı olan toplumdur (bilimsel-düşünsel düzeyde).

Burada sözkonusu edilen üretkenlik biçimsel değil içerikseldir, değişmeyen bir örneğe göre sürüp giden bir buluşlar dizisi anlamına gelmez. Köylü toprağını karasabanla eker, öküzlerini çalıştırır, ekinini toplarken geleneksel araçlardan yararlanır. Bu tür bir üretimin geliştirici yanı yoktur. Bütün başarı eskiyi sürdürmekte, çok ekin alabilmek için çok çalışmaktadır. Bu gelenekçilik kişiyi, düşünce alanında da, üretici olmaktan alakoyar, İnsan emeğinin çokluğu üretimin çoğalmasına yetmez boyuna. Kimi durumlarda çok emekle az ürün alındığı da görülmüştür. Başarı çağın düşünsel-bilimsel gelişimiyle üretim araçlarını birlikte yürütmektir. Üretimde karasaban, evde çağın en ileri eğlence

araçları, en aşırı gelenekçilikle sürdürülen bir yaşama biçimi kişiyi yavaş yavaş başarısızlığa iter. Düşünsel-bilimsel etkinliklerden uzak kalmış bir yörede eğlence araçları ne denli gelişmiş olursa olsun üretimin verimi düşüktür. İnançlarının en katısını yaşayan, bunları yaşama ilkesi olarak benimseyen, en ilkel inancı en gelişmiş uygarlık buluşlarıyla sürdürmeyi amaçlayan bir toplumda üretim araçları ne denli gelişmiş olsa da bir ilerleme, yaratıcı başarı sözkonusu değildir. Böyle bir ortamda görülen üretkenlik biçimseldir, öze dayalı yanı yoktur. Bu tür örnekleri, genellikle, din kurumlarında görmekteyiz. Dinde «dokunulmaz» olarak nitelenen işlemlerde çağın en ileri buluşlarından yararlanılır, öte yandan dönülür çağ dinsizlikle, geçmişten kopmakla suçlanır. İslam ülkelerinde önce karşı çıkılan elektrik, basımevi, sesbüyültür bg. araçların sonradan din işlerinde kullanılması gibi. Bu tür örnekleri daha önce görmüştük. Bunlar uygarlığa karşı olanın uygarlıktan yararlanmasıdır.

Dil-tarih bağlamını açıklamaya çalışırken verilen örnekleri sık sık yineledik, kimi yerde konuyla çelişiklik gösterir gibi olan, açıklamalar sergiledik. Özellikle tarih varlığı olmakla tarih yaratmak gibi sorunların içiçeliği çelişik bir durum göstermektedir. Tarihi yaratamayan bir kimse tarih varlığı olabilir mi? Olur kuşkusuz, öyledir de. Burada çelişkiden kurtulmak için dil-tarih bağlamında tarih varlığı olmakla tarihi yaratmak arasındaki ilişkiyi kavramak gerekir. İnsan dili olan tek varlıktır, tarih de dille bağlantılıdır. Öyleyse dili olanın bir tarih varlığı olabilme gücü vardır. Ancak, dili olmak tarihi yaratmaya yetmez, dille başka başarılar ortaya koyma gereği gündeme gelir, dil bir yığınak olmaktan kurtulup yaratıcı eylemin odağı durumuna getirilir. Bu durum birinci çelişkidir. Öte yandan kişi, dili olduğundan bir tarih varlığıdır, ancak diliyle yaratıcı atılımı, üretkenliği gerçekleştirmediğinden tarihin yaratıcısı değildir dolayısıyla tarihi yoktur, bu da ikinci çelişki.

Kişinin bu iki çelişkiden kurtulma olanağı yok mu? Vardır, çok güçlü bir yaratı odağında bulunduğu sürece vardır. Şöyle bir örnek verelim: Tuğla, kerpiç bg. yapay gereç-

ler kullanılmaksızın örülen bütün duvarlar taştır, ancak bütün taşlar duvar değildir. Taşın duvar olabilmek için duvarcının elinden geçerek duvara konması, belli bir beceri düzenine göre yerleştirilmesi gerekir. Örülen duvar, ne denli ilkel de olsa, bir başarıdır, bir beceri ürünüdür, üretilmiştir; kişi emeğinin biçimlendirdiği bir üründür. Bu işi başaran kişi, kendine göre, yetilerinin gücü oranında, ortaya bir yapıt koymuştur, doğada bulunmayanı doğaya katmıştır. İşte bunları dilinin sağladığı olanaklarla başarmıştır. Bu olay dil-tarih bağlamı içindedir, dolayısıyla duvarcı bir tarih varlığıdır. Yaptığı duvarı, gelenekle gelenin dışına çıkarak, özgün bir nitelikte geliştirmişse tarih varlığı olmanın yanında bir de tarihi vardır, başarısı onu öteki işdaşlarının, uğraşdaşlarının ilerisine götürmüş, ona bir aşama sağlamıştır. İşte, öteki duvarcılardan ayrıldığını gösteren, bu aşama onun tarihi oluşturan ilkelerle tanımlanmasına olanak sağlamıştır. Kuşkusuz bu çok yüzeysel bir örnektir, ancak tarih varlığı olmanın yanında, onun da bir tarihinin bulunduğunu gösterme bakımından az çok yeterlidir. Burada duvarcıyı, dil-tarih bağlamında, bir gelişim çizgisi üzerinde yürürken görüyoruz, onun «özgünlüğü» bu çizgide yeralması nedeniyledir, ya da bu çizgide yeralması özgünlüğü yüzündendir. Peki duvarcı bütün çalışmalarında geleneğe uyar, kendine verileni, başkalarından öğrendiğini geliştirmeden sürdürürse ne olur? Yine bir tarih varlığı olarak kalır, ancak onun da bir tarihinin olduğundan sözedilmez...

Büyük buluşları ortaya koyanların birer tarih varlığı olmaları yanında tarihi oluşturan öncüler diye tanımlanmaları da gereklidir. Oysa, onların özgün buluşlarını öykünme yoluyla sürdürenler, onlara yenilerini katamayanlar, aldıklarıyla yetinenler yalnızca tarih varlığıdır, kendileri birer tarih yapıcı değildir, dahası onların tarihleri yoktur. Doğanın sağladığı olanaklarla kişi bir tarih varlığı oluyor, bu onun elinden gelmeyen bir olaydır, bu nedenle de kolaydır. Ancak tarih varlığı olmanın dışında, tarihin yapıcısı niteliğini kazanarak, kendi tarihinin yaratıcısı olmak kişinin elindeyse de pek kolay değildir.

III

FELSEFENİN ODAĞI

Felsefe düşünen kişiyle başlar, düşünmenin doğmadığı ortamda ne yayılabilir, ne de varlığını sürdürebilir. Felsefede otağ kurmak, yazlığa çıkmak, kışlaklarda konaklamak yoktur. Felsefede, geçici bir süre için, konut tutmak, bir yakının evinde konuklanmak da sözkonusu değildir. Felsefenin toprağı özgür düşünmek, odağı düşündüğünü belli ölçülere göre dizgeleştirerek sorunsal nitelikte ortaya koyup geliştirmektir. Bütün yönetimleri, düşünme akımlarını, insan başarılarını yargılayan felsefeyi yine felsefe yargılayabilir, onun yasalarla görevlendirilmiş yargıcı, savcısı yoktur. Felsefe yargılar, ancak suçlamaz, sürgüne göndermez, tutuklamaz, içeri atmaz. Düşünen kişiyi, düşündüğü yolda aydınlatır, ışıldağını değişik yönlere çevirerek başka çıkışlar da gösterir, buna karşın buyurmaz, «yapmalısın» önerisinde bulunmaz. Felsefe bütün yönetimleri ışıklandırır, onlara kılavuzluk eder, oysa onlardan ışık istemez, yalnızca engel olmamalarını, yoluna taş koymamalarını ister. Engel, yola taş koymak, gözcü dikmek bg. karşıt yönelmelerin geçerli olduğu yerde felsefe sözcüğünün anlamı yoktur. Böyle bir ortamda «felsefe» sözcüğünü dillerine dolayanlar felsefeden değil, felsefe sandıkları verimsiz, yüzeysel eğilimlerden sözedibilirler. «Benim felsefem budur», «bi-

zim topluluğun, derneğin felsefesi budur» gibi sözler esenyellerin kavak yapraklarından çıkardığı sesten öte bir anlam taşımaz. Felsefe düzenli düşünmekle, geliştirici sorunsal bir yöntemle ilgilidir, felsefe kitapları okumakla değil. Onun özünü düşünülenle davranılan arasında kurulan düzenli birlik oluşturur. Bu nedenle felsefe, düşünme ortamında, bir eylemdir, çekmecelere yerleştirilmiş bilgi kırıntıları değil. Bir aydının belleğinde, öğrendiklerini dokunulmazlıkla saklamaya yarayan, çekmeceler varsa felsefeye özgü bir yer yok demektir. Felsefe bir çekmece varlığı, bir süstakısı değildir.

Çevresine sorucu gözlerle bakarak, birtakım sorunlarla karşılaştığını sezen, onlara kendi gönlünce karşılık bulmayı, çözmeyi düşünen kişi çok sığ bir ortamda da olsa felsefeye yönelmiştir. Bu yönelme bir tutumdur, dizge oluşturucu bir çalışma değildir; ancak kişinin durağan olmadığını, düşünsel bir devinim içinde bulunduğunu gösterir. Belli bir çizgi üzerinde durarak; aralarında dikaçı oluşturacak biçimde, iki ayrı ereğe ok atan iki okçu düşünelim. Birinin attığı ok ereğin çok ötesine geçiyor, ötekinin attığı ok ise ereğe varmak şöyle dursun yarı yolu bile alamıyor. Bu olayda önemli olan iki okçunun ereğe yönelmedeki olumlu, bilinçli tutumudur, alınan sonuç değildir. İşte felsefe de, belli bir doğru çizgi üzerinde durarak ereğe ok atan, sayısız düşünürün oluşturduğu bir bilgi alanıdır. Atılan okların gittiği uzaklıklar okçunun gücünü, attığını vurmadaki becerisini gösterir. Attığı oku ereğe oturtamayanları başarısızlıkla kınamak, yeğnisemek uygarca, bilgece bir davranış olmaz. Bilgece davranış, belli bir ereğe yönelerek, bilinçli bir tutumla ok atmaktır. Siz buna bir yarışma da diyebilirsiniz, sonuç değişmez. Bu ok atıcılığında vurulmak istenen erek nedir? Atılan ok nedir? Atılan ok önerilen çözüm, erek varılan sonuç, ereğe vurup vuramama önerilen çözümün başarılı olup olmadığıdır.

Yukarda önesürülen örnekten başka bir sorun daha çıkıyor: Bütün bilgeler özdeş çizgi üzerinde durarak, öz-

deş oklarla, özdeş ereğe mi atış yaparlar? Kesinlikle değil, bilge sayısınca erek, ok, çözüm biçimi, sorun vardır. Sorunlar özdeş olsa bile önerilen çözüm yöntemi, sorunu ortaya koyma biçimi, ona bakışaçısı değişiktir. Birçok bilge, özdeş sorun üzerinde durur, düşünür, değişik çözüm yöntemleri önerebilir. Bunda kimi ereğe vurur, kimi ötesine geçer, kimi yarı yolda kalır. Yukarki örnek bunu vurgulamak içindi. Fizik bilimlerinde, özdeş konu üzerinde çalışan bilginlerin değişik sonuçlara vardıklarını, ayrı birer çözüm yöntemine bağlandıklarını biliyoruz. Konunun özdeş olması, çözümlerden birinin kesin sonuç vermesi, öteki düşünürlerin çalışmalarını değerden düşürmez. O değişik yöntemli, ayrı içerikli çalışmalar olmasa bilimde (burada fizik bilimlerde) ilerleme sözkonusu edilemezdi. Bu durum, bütün doğa bilimlerinde geçerlidir, yalnız düşünsel alanda kalan bilimlerde de egemendir. Bilimlerden birinde başarı sağlanamazsa ötekilerde de ilerleme hızının çok yavaş olacağı tartışma götürmez. Fiziğin yüzeysel, matematiğin sığ olduğu bir düşünce ortamında gökbilimin derinliğinden sözetmenin anlamı yoktur.

Bilimlerin, düşünsel akımların birbirinden bağımsız ya da kopuk olduğuna inananlar için, yukarda anlatılanların değeri yoktur. Onlara göre bir bilim, kendine yeterli ise, sağlam bir tabana oturmuşsa ötekileri gereksemez. Öyle midir? Değildir kuşkusuz. Ölçülü düşünmeyi bilen kimse çıkıp ta fiziksiz gökbilim, matematiksiz fizik, dirimbilimsiz bitkibilim, tinbilimsiz toplumbilim, tarihsiz kazıbilim başarılı olabilir diyemez. Dahası, sağlıklı bir baş, bütün bu bilimleri (adı söylenmeyenleri de) dilin dışında, felsefenin ötesinde düşünmez. Felsefe düşünmekle başlamıştır demiştik. Nitekim bütün bilimlerin de düşünmekle başlayan felsefeden kaynaklandığını biliyoruz. Fiziğin, kimyanın, gökbilimin, dirimbilimin, matematiğin, toplumbilimin, dahası nice bilimin felsefeden doğmadığını kanıtlamayı kim göze alabilir? Uygarlık tarihinin bize tanıttığı ilk bilginlerin hangisi bilge değil? Bugün, inançlarla ilgili düşüncelerini kazıbilim verilerin-

den öğrendiğimiz, en eski çoktanrıcı tapınak görevlilerinin bile bilgece sözler söyledikleri, onlardan bize gerçekten bilime ışık tutucu özdeyişler kaldığı belgelerle saptanmıştır. Felsefenin düşünen kişiyle yaşıt olduğu kesindir. Yüksek dallardan koparıp yiyeceği yemişin karnını doyuracağını düşünebilen, bu düşünceyle eyleme geçen ilkel kişi bile, çok dar sınırlar içinde kalan bilgece bir tutumu gerçekleştirmiştir. Ancak bu ilkel tutum bir başlangıçtır, sorunların kaynağına giden karanlık yolda çok ince bir ışımadır. Bu ışımaya bakarak bütün kişilerin bilge oldukları söylenemez, bu çok açık bir çelişki olur. Bizim vurgulamaya çalıştığımız düşünme eyleminin doğal başlangıcıdır, başladığı yıl değil.

Burada; konu gereği, biraz da çelişik durumlar ortamında dolaşmaya çalışalım. Felsefe düşünen kişiyle başlamışsa, düşünmek de tarihin ilkelerinden biriyse (öyle olduğunu daha önce söylemiştik) neden düşünen bütün insanların tarihi yoktur? Bu soruyu daha önce tarihi yapan düşünen kişidir, ancak düşünen kişinin tarihi vardır anlamındaki yargımızla çelişir gibi olduğumuzu görerek sorduk. Çelişmiyoruz. düşünmeyi bir aktarma değil, üretici-geliştirici eylem diye anladığımızdan, tarihi düşünen yapar demiştik. Burada «düşünen» sözcüğünü daldan yiyeceği yemişi uzanıp alan ilkel kişiye de uyguladık. Bunu yaparken onun eyleminde ilerlemeye yönelik bir öğe gördük. İlkel kişi yemişi bir içgüdü itimiyle almış olabilir, ancak bu itim bilinçle bağlantılı bir gelişmeye ışık tutuyor; doğal yönden, çok gelişmiş bir ortaçağ kişisi gibi bilinçsizce aktarmıyor. İlkel kişinin eyleminde gelişme, ortaçağ kişininkinde gerileme sözkonusudur. Yemişi daldan koparan ilkel kişi, bunu başkalarının yazdıklarını okuyarak, söylediklerini dinleyerek yapmıştır denemez. İlkel kişi doğal itimlerinin etkisiyle bilinçleniyor, gelişiyor, yavaş yavaş araç yapıyor, konut yapıyor, kendini savunuyor, besinini sağlama yolları arıyor, eşini seçiyor, toplu yaşamaya alışıyor, bütün bu ağır yürüyen gelişmelerin ötesinde, sayısız ilerleme aşamasından geçerek

«ben bilinci»ne varıyor. İşte, bu «ben bilinci» onu çevresiyle, doğayla, başka «ben»lerle karşı karşıya getiriyor. Bu «ben bilinci» felsefenin ilk ışığıdır. Daha önce düşünen kişinin tarihi vardır derken, düşünmek denen eylemin ilkel kişide ortaya çıkan bu kıvılcımını gözönüne getirmiştik. Şimdi o kıvılcımın parladığı yere yönelerek felsefenin izini sürelim.

Bergson, sayısı epey kabarık olan yapıtlarında, felsefeyi sezgi üzerine kurar. Kişinin bütün düşünsel birikimini, bilgi odaklarını hep sezgi oylumda toplar. H. Poincaré de; büyük bir matematikçi olamsına karşın, Bergson'un sezgisine yakın bir görüşü benimseyerek, bütün bilimler arasında us ilkelerine dayalı sezgisel bir uzlaşımın bulunduğunu ileri sürer, bilgi kuramını bu uzlaşımın temeline oturtur, daha doğrusu kesin bilgiyi bir uzlaşım sonucu olarak gösterir. Bu iki düşünürün görüşlerini kanıtlamak güçtür, yalnızca düşünsel ortamda kalarak kavramlar arasında düzenli bağlantı kurma gereği duyulur. Bu da kişiyi kesin sonuca vardırmaz, boyuna kapının bir kanadı açık kalır. Üstelik Bergson'un sezgisinde dirimsel bir evrim de sözkonusudur, Bergson sırtını dirimbilime, Poincaré ise matematiğe dayamıştır. Bu iki düşünürün görüşü gibi, ilçağdanberi süregelen, başka dizgeler, çığırlar, akımlar da tartışılmıştır. Biz, hepsini burada özetleyecek güçte değiliz. Ancak, Rönesanstan sonra «felsefeyi bilimin temelleri üzerine kurma» sözleriyle özetlenen bir görüş ortaya atılmıştır. Biz bu görüşe karşıyız. Felsefenin kendisinde de; yine kendi sorunsal tutumuna göre, bilimsel yöntem vardır. Onun bilime dayanmasını önerenler bilimsellikten yoksun bir alan sayıldığı kanısındadırlar. Bu kanının kaynağı inceleme-araştırma alanlarının ayrılığı, uygulanan yöntemlerin değişikliği, sorunları gündeme getirmedeki tutumun özelliğidir. Bir bilgenin önemsediği soruna bakışı, ona çözüm arayışı ile, bir fizikçinin elealdığı konuya yaklaşımı değişiktir. Bu değişiklik birinin ötekine üstünlüğünü göstermez. Bu konuya, başka bir nedenle, daha önce değinmiştik. Şimdi, geriye dö-

nerek, felsefenin ışıldağıyla eski yollarda dolaşmaya çalışalım. Felsefe, Reichenbach'ın ileri sürdüğü gibi bir düşünce alanı değildir, onun bilimin uzattığı artıklarla geçinme gereği yoktur. Reichenbach, felsefeyi dışlayarak, bilimin şimdilik çözemediği sorunlarla uğraşması gereken eyleme yönelmesini öğütlüyor. Bu öğüt, felsefenin soyut bir ortamda kaldığı, somut dünya sorunlarına uzaktan baktığı kanısından besleniyor. Oysa felsefe bilimsel araştırma ortamının içindedir, onun kendine özgü bir gözlüğü vardır; fiziğin, gökbilimin çözemediği sorunlarla ilgili birtakım varsayımlar, tasarımlar ortaya atmakla görevlendirilmesi gerekmez. Öte yandan felsefenin Viyana Çevresi, Anglo-Amerikan Mantıkçıları bg. sorunları matematik-mantık evliliğinden doğan daha kütüğe yazılmamış çocukların oyuncağı durumuna getirmeye çalışmanın da anlamı yoktur. Bu girişim, sorunların ağırlığı altında ezilen başların yükten kurtulmak için daha kolay bir yol aramalarıdır besbelli. Wittgenstein'in önerilerini **Tractatus**'ta okuyanlar, felsefe akımlarının gelişim çizgilerini yeterlilikle izleyebilirlerse, yeni bir görüş değil yeni bir düşlem ardınca koştuğunu anlamakta güçlük çekmezler. Önce şöyle düşünelim: Bilimsel felsefe ne demektir? Fizik felsefesi, matematik felsefesi, tarih felsefesi bg. ne demektir? Sözgelişi bilimsel fizik, bilimsel matematik, bilimsel kimya, bilimsel gökbilim gibi adlar üreten bir kimseye, «bilimsel felsefe» sözlerinin ebesi ne diyebilir? Felsefe bilimsel içerikten yoksun, birtakım oyalayıcı kavramlar alanı mıdır? Öyle sanılıyorsa fiziğin, kimyanın, Ptolemaios'un elinde (Aristoteles'in etkisiyle) bir büyücü aracına dönüşen gökbilimin başlangıçtaki durumu neydi? Özdekçiliğin aşırılığa vardırıldığı, bilimsel içerikten yoksun kılındığı, 19.ncu yüzyılda felsefenin gereksizliğini, süresini doldurduğunu ileri süren sivri başlılar da az değildi. Bu olayda başlıca etken, deney bilimlerinde görülen elle tutulur gelişmeler, onlardan esinlenilerek gerçekleştirilen uygulamalardır. Bir fizik olayını deneylerle kanıtlama olanağı çoktur, ancak bir felsefe sorununu bütün aydınların uzlaşa-

bileceği bir duruma getirme yolu yoktur. Fizik, konusu gereği, somut varlık alanındadır, sorunlarının çözümü, açıklanışı gözle görüiür deneylere dayanır. Öte yandan bütün deney bilimlerinde yoktan yaratma sözkonusu değildir, temel amaç doğada bilinmeyeni bilinir duruma getirmek, onu «saklandığı yerde bulup» dışarı çıkarmaktır. Felsefe ise sürekli yaratış atılımı içihdedir, onda sorunların «gizlendiği bir çekmece» yoktur. Bu özelliği olmasına karşın, felsefenin de doğa karşısında, doğadan kaynaklanan sorunlar önünde söyleyecek sözleri, önemli önerileri vardır. Felsefe bu yetkiyi kendi özünde buluyor, kimseden ödünç istemiyor. Peki deney bilimlerinde olduğu gibi felsefe sorunlarında da çoğalma, gelişme var mıdır? vardır, bütün bilimlerden daha çok vardır. Deney bilimlerinin önünde, deneye uygulanabilecek belli konular durur, onların sınırları dışına çıkılmaz. Oysa felsefede sornunlar için sınır sözkonusu olmaz. Bilimsel gelişmelerle atbaşı felsefede de gelişmeler vardır. Ancak bu gelişme ortaya konan sorunların özgünlüğü, çokluğu yönündedir, bir soruna genel geçerlik taşıyabilecek kesin bir çözüm bulma biçiminde değildir. Bilim önünde duranla, felsefe sürekli yaratmalarla ilgilenme gereğindedir. Fizikçinin, dirimbilimcinin sorunları önündedir, bilgenin sorunları ise gündeme getirilmeyi beklemektedir. Bilimde (burada hep deney-gözlem bilimleri sözkonusudur) açıklama, kesin geçerliği olan bir yasaya bağlama, felsefede tanıma temeldir. Bilim doğada yasayı, felsefe o yasayla kişinin bağlantısını sorun edinir. Bilim oknuyu önüne alır, felsefe ise doğayı kişinin karşısına koyar. Kişi doğanın içindedir, ancak onu karşısına almayı beceremez, oysa bilge kişiyle doğayı (evreni) karşı karşıya getirir, bir sorun olarak biçimlendirir bu olayı.

Felsefe, belli bir görüşaçısına dayansa bile, sorunları işlemede sınırlı değildir. Kimi konularda deneyden, deney sonuçlarından yararlanmayı gerekli görür, aradığı çözüm biçimini deneyle bulabilir. Bu işlemi benimsemesi, felsefeyi deney bilimlerinin buyruğu altına sokmadığı gibi, onların

yardımıyla işgören bir öğreti durumuna da getirmez. Deney bilimleri ne denli hızla ilerlerse ilerlesin, felsefenin eylem alanını sınırlandırıp daraltamaz. Bilimsel alanda ortaya konan bütün yeni buluşlar, bilimin gücünü aşan bir çözümü gerektiren sorunları da birlikte getirir. Bu nedenle yeni buluş yeni bir sorun alanı yaratır, kişinin ilgisini çeken bir olayı gündeme getirir. Sözgelişi Max Planck'ın geliştirdiği **kuvantum** kuramının arkasından Heisenberg'in **belirsizlik** ya da **kesinsizlik** denen kuramı doğdu. Düşünen kişi bu yeni kuram karşısında eli kolu bağlı kalamazdı. Bu kuramı yaratan alanın varlığı gündeme geldi, bunu felsefe bulmadı, fizikteki gelişmelerin doğal sonucu olarak ortaya çıktı. Ancak fizik bu alanı göstermekle yetindi. Bu olay karşısında susmanın gerektiğini kimse söyleyemez. Bilim susulsun diye buyruk verse bile felsefe yeni bir ilgi alanı karşısında olduğunu görmekte gecikmez. Fiziğin çözümsüz bıraktığı bu alanın kesin bir çözüme ulaştırılması felsefeden beklenemez, ancak bilinenin yanında bilinemeyenin bulunduğu sorunu gündeme gelince kişisel ilginin yönelimleri de önlenemez. İşte burada, kişinin düşünme yeteneğiyle ilgili felsefe sorunları ortaya çıkar, kişi bir ilgi varlığı olarak kendini gösterir. Kişinin bir ilgi varlığı olduğunu, düşünme eyleminde kendini sürdürdüğünü bilim deney verilerine dayanarak açıklayamaz, görevi o değildir. Fizik, adı geçen kuramları geliştirdi, deneyde sonuca vardı, onun işi burada bitti, kendi yöntemi dışına çıkarak yeni bir alanın araştırılmasında-açıklanmasında uygulanan yöntemi kullanamaz artık. Bu yeni alanda bulunan sorunları hangi bilim dalı çözmeye çalışacak? Burada, fizik işini bitirerek, konuyu felsefeye bıraktı denebilir mi? Denemez, fizik elinden gelse felsefeye bir yudum su bile vermeyecek, ancak daha ileri gitmeye gücü yetmedi. Şimdi sorunu karşıt anlamda alıp felsefe bilimin bıraktıklarıyla ilgilenir, bilime yardımcı olur mu diyeceğiz? Dersek doğru bir iş yapmayız. Bilimlerin, kimi sorunlar karşısında, birbirini gerektirmesi, işi birinin ötekine bırakması anlamına gelmez. Burada yalnızca yetki,

yöntem sözkonusudur. İmdi fizikçi şöyle üstten bakıcı bir tutumla felsefeciye şöyle seslenebilir: Sayın bilge, benim deneyle vardığım sonuçta birtakım karanlık benekler görülüyor, bunları ışıklandırmak için elinizde varsayımlara dayanan kuramdan başka ne gibi bir araç vardır? İleri süreceğiniz kavramlara yaslanan bir açıklama biçiminden başka ne olabilir? Bu üstten bakıcı sorular karşısında felsefecinin susacağı sanılmasın, karşı sorusu şu olacaktır: Sayın bilgin, deneylerinize başlarken böyle bir sonuca varacağınızı, sorunun istediğiniz gibi çözüme ulaşacağını kestirebiliyor muydunuz? Bu araştırmaya sizi yönelten neden de başlangıçta varsayımlardan oluşan bir kuram değil miydi? Demokritos'un atom kuramını, uğraş alanınızın öncüleri, duymasalardı deneylerinize girişmek için size hangi görüşler kılavuzluk edecekti söyleyebilir misiniz? Sayın bilgin soracaklarım bitmedi daha, şunlar da gündemdedir: Fiziğin temel sorunları olan devinim, atom, ısı, düşme, çekim, ağırlık bg. sonraları ayrı ayrı bilimlerin ilgi alanına giren konular başlangıçta bilgelerin gündeme getirdikleri nesneler değil mi? Bu alanda felsefe fiziğin öncüsü müdür yamağı mı?

Bu sorular değişik uğraş alanlarıyla ilgilenen bütün bilginlere sorulabilir. Konuya, yüzeysel de olsa, daha önce değinilmişti. Ancak sorunlar alanı genişledikçe ister istemez önceden söylenenlere dönülüyor. Burada temel konu felsefenin bilim-dışı bir uğraş alanı olmmadığı, bilimlerde görüldüğü gibi, kendine özgü araştırma yöntemlerinin bulunduğudur. **araştırma** sözcüğünü felsefeye yakıştırmayanlar da var. Onlara göre felsefede yalnızca varsayımlar geçerlidir, araştırma bilimin (özellikle deney bilimlerinin) alanına girer. Bu kanı felsefenin dışında kalan, dahası felsefe sorunlarının içeriğini, aranan çözümleri, onlara uygulanan yöntemleri bilmeyen bir anlayıştan kaynaklanıyor. Oysa felsefe olayların içindedir, deney bilimlerinde görüldüğü gibi, soyut kavramlarla değil kişiye dayanan olgularla bağlantılıdır. Soyut kavram somut nesneden çıkarılır, bu bilimlerde de geçerlidir. Çalışma yerinde yapılan deney sözcü-

ğe dönüştürülür, yazıya çevrilir, başkalarına aktarılacak duruma getirilirse kavram olur. Bu kavramla düşünürken, onun kaynaklandığı somut nesne bir yana atılırsa soyuta yönelinir. İşte soyut-somut çıkmazının (bilimlerde) nedeni budur. Felsefede yalnızca soyutla yetinme yoktur, yetinen bilgeler varsa bu felsefenin bütününe uygulanamaz. Eskiye gidildikçe bütün soyut kavramların somut nesnelerden türetildiği anlaşılır.

Düşünme eyleminde, yalnız kavramlara bağlı kalınır, onların yansıttığı nesnelere arada sırada başvurulmazsa, o nesneler gözönünde tutulmazsa varılacak sonuç olumsuzdur. Bütün varlık alanını kavramlardan kurulu saymak tanrıbilimin işidir. Tanrıbilim, içerdiği kavramlarla somuttan yola çıktığını unutarak, kendine göre bir evren kurar. Bu evrende bulunanlar unutkanlığı ilke edinmiştir. Onlara göre ayakların yere basılması gerçekten kopuş, belirsizliğin uçurumuna yuvarlanıştır. Somut doğayı yaratan tanrı soyut bir varlık olarak nitelenir, onun kimi kişilerde somutlaşması (İsa'da) bile soyutun yansımasıdır. Çoktanrıcı dinlerde somut; ancak kişinin göremediği, gizli güçlerin varlığına inanılırdı. Tektanrıcı dinlerdeyse «görünmeyen» doğaüstü güçlerin egemenliği sözkonusudur. kişinin göremediği ile kendiliğinden görünmeyen varlık özdeş değildir, arada büyükr bir ayrım vardır. Tektanrıcı dinlerde kişi tanrıyı göremez, ancak bu göremeyiş kişinin görme yetersiliğinden değil tanrının doğasından kaynaklanır. Tanrı kendini göstermez, kişiye kendini görecek gücü vermemiştir, dolayısıyla görme eksikliği tanrının yarattığı bir durumdur, kişinin istencine bağlı değildir. Öte yandan tanrı kimi ermişlere görünür. Tanrı göründüğü kimselere, onlardaki yetiler gereği değil, kendi istenci nedeniyle görünür. Demek ki tanrı istediğine görünür, istemediğine görünmez. Öyleyse kişinin onu görüp görememesi kendi elinde değildir. İmdi burada temel sorun şudur: Tanrının gücü, egemenliği sınırsızdır, önsüz-sonsuzdur. İşte soyut varlığın birinci koşulu budur. Soyut varlık, somutta yansırsa da somut olamaz. Nedeni

de somut varlık sınırlıdır, sınırlılık eksikliktir. Tanrı ise sınırsızdır, en yetkindir, bütün eksikliklerin üstündedir. Tanrıbilimin; tanrı kavramıyla ilgili, temel tanımı budur.

Bu temel tanımla düşünme, düşünsel alanda üretme olanağı yoktur. Üretme bir sınırlandırmadır, uzam içinde nesnelleştirerek ortaya koymadır. Tanrıbilim buna yanaşmaz, bu tutumuyla da felsefe alanının dışında kalmıştır. Başlangıçta bütün bilimler gibi tanrıbilim de felsefenin ortamındaydı, felsefenin gelişmesi (sorunların çoğalması sonucu) yeni çözümlerin, yeni kuramların doğmasına olanak sağladı, tanrıbilim böyle bir ortama girmek istemedi, girmeyi kendi yapısına aykırı gördü. Böylece öteki bilimler gibi, felsefe konağından çıkıp kendine ayrı bir ev yapan tanrıbilim bağımsızlığını ileri sürdü.

Tanrıbilimin, deney bilimlerinin, sözün kısası başlangıçta felsefenin konağında oturanların ayrılmasıyla bir yoksullaşmanın, daralmanın ortaya çıktığı söylenemez. Felsefede bir daralma, yoksullaşma olmadı, birçok yeni sorun doğdu, yeni çözüm biçimleri geliştirildi. Bilimler felsefenin içinde bulundukları dönemde, sorun bakımından, daha dar bir alandaydı. Felsefeden ayrılınca alan genişlemeye, sorunlar çoğalmaya başladı. Bu durum felsefenin sınırlandırıcı olduğu anlamına gelmez. Olayın temel nedeni düşünsel gelişmenin yarattığı olanaklardır. Üretilen bir düşünce varlığı yenileri, o yeniler de başka yenileri üretme yarışını sürdürdü. Bu yarış doğayı, onun kapsadığı varlıkları bilmek, tanımak içindir. Bu yarış kolay başlamadı, kolay sürmedi, pek çok engellerle, karanlıklarla karşılaştı. İşte bu engelleri aşmada, karanlıkları ışıklandırmada tek kılavuz felsefe oldu. Felsefe sorunlarını düzenlerken hep bütünü gözönünde bulundurdu, bütüncül davrandı, ayrıntılara gitmedi. Onun getirdiği çözüm yöntemleri de; ayırıcı-bölücü olması değil, sorunların çokluğu yüzündendi.

Felsefenin karşısında, şimdi, boyuna genişleyen-daralan bir evren vardır. Bu evrende düşünen kişinin ilgileri

çoğalmakta, ilgiler çoğaldıkça yeni sorunlar ortaya çıkmakta, sorunların ardısıra çözüm biçimleri sökünetmektedir. Artık felsefe kendi evinde erince varmış, yaşamın tadını çıkarmaya koyulmuş değildir, tedirgindir. Bu tedirginlik dört yandan, ona saldıran, sorunların çokluğu yüzündendir. Uluslararası ilişkiler, uzay çalışmaları, yeni buluşlar felsefeyi göreve çağırmakta, ona çağın gidişine, düşünsel ortamın yapısına uygun bir gözlük takmayı önermektedir. Felsefenin böyle bir gözlüğü gereksinmesi kendi yöntemini ilgilendirir, dıştan gelen öneriyle, buyrukla olmaz. Oysa kimi bilimlerde felsefeyi yönlendirme eğiliminin ağırbastı görülmektedir. Özellikle yeni buluşlarda öncü durumunda olan deney-gözlem bilimlerinin tutumu öyledir. Oysa çağımız felsefenin önüne sayısız sorun getirmekte, onları bilimlerin yetki alanı dışına itmekte, açıklamayı felsefeden beklemektedir.

Çağımızın felsefesini bir **bunalım felsefesi** diye niteleyenlerin ne istedikleri bellidir. Onlar, bunalımları felsefenin gidermesini, incelemesini düşünmektedir. Oysa bunalımların kaynağı bilimsel buluşların yönetimler aracılığıyla uygulama alanına konulmasından doğan gerginliklerdir. Bilimsel buluşlann sağladığı üstünlükler, uluslararası sorunların gündeme getirilmesinde, birer baskı aracı olarak kullanılıyor, büyük yatırımlar savaş odaklarına yöneltiliyor, uygarlık bir savaş çağı diye görülüyor. Çağdaş uzay çalışmalarıyla sağlanan başarılar mutluluk değil yıkım yolunda sergileniyor, yeni bir **korku çağı** yaratılıyor. Özellikle fizik-mekanik-termodinamik alanlarında görülen ilerlemeler, kimyadaki büyük buluşlar uygarlığın yapısına, amacına aykırı bir tutumla yönlendiriliyor. Savaşan ordulardan çok savaşın arkasında kalan topluluklar korku içine itiliyor. Kullanılan bir savaş aracı savaşandan çok savaşmayanı ürkütüyor, tedirginliğe, mutsuzluğa itiyor. Bu itişin yarattığı gerginlik, tedirginlik önce büyük bir gelecek korkusu, sonra yaşama bunalımı doğuruyor. Bilgenin elinden gelen iş yok artık, onun yapabileceği uygarlık adına birtakım öneriler, uyarılardır.

Ulus yönetimleri bilgelere, aydınlara, düşünürlere kulaklarını kapamış, bilimsel buluşları denetim altına almış, uygarlığın ışığını uygarlığın gözlerini kamaştırıp kendi yararına kullanma tutkusuna kapılmış gidiyor. Bu gidiş nereye? İşte felsefenin sorduğu ürkünç soru budur. Ortada çok ilginç bir durum vardır: Bilimsel buluşları orduların yararı, güçlendirilmesi uğrunda kullanmayı iş edinen yönetimlerin egemen olduğu ülkelerde büyük felsefe çığırlarının doğamadığını görüyoruz. Felsefenin yurdu olan Orta Avrupa, Güney Avrupa, İngiltere gibi ülkelerde uygarlığın geleceği adına koparılan çığlıklara Amerika-Rusya gibi iki yönetim odağı aldırmıyor, karşılıklı suçlamalarla, yermelerle yetiniyor. Yarının tarihçisine, savaşları kızıştırmak-kışkırtmak amacıyla düzenlenen toplantılarda yazılı tutanaklardan başka beige kalmıyor artık. Sayısız düşünce çığırının doğduğu çağımızda felsefe ilkçağ Atina'sındaki nitelikte geçerli, etkili değildir.

Felsefe dışlanmakta, düşünme yetileri felsefenin özüne aykırı bir eğitim-öğretim izlencesiyle yozlaştırılmaktadır. Bağımsızlık, özgürlük gibi kavramlar çok ufak toplulukların birer ayrı devlet oluşturma tutkularıyla özdeşleştirilmektedir. Bu tutum, «böl-yut» yönteminin örtülü bir uygulanışından öte anlam taşımıyor. Çağdaş uygarlık birleştirici, bütünleştirici olmaktan çıkmış, kışkırtıcıların elinde bir yeme dönüştürülmüştür. Uygarlık sömürülmekte, yeryüzü bölümlere ayrılmakta, sömürgenlerin ağızlarına uygun birer yiyeç (lokma) durumuna getirilmektedir. Dili, toprağı, dini, soyu özdeş olan uluslar ufak ufak birliklere ayrılıp büyük sömürgecilerin oyuncağı olmuş, birbirine sunulan birer yiyim (rüşvet) niteliğinde düzenlenmiştir (Arap ülkelerinde görüldüğü gibi).

Bu özetlenen olaylar, kişisoyunun geleceği bakımından, uçuruma giden yolun bulanık belirtileridir. Bu bulanıklığı yaratan da yönetimlerin yollardan kaldırdığı tozlardır. Oysa, günün birinde bu tozlar, bu boşlukta uçuşan olumsuz nesneler, onları kaldıranların başları üstünde kara bu-

lutlar oluşturacak, güneş ışınlarının önlerini aydınlatmasını önleyecektir. İşte felsefenin görüp göstermek istediği gerçek budur. Kişisoyunun geleceği, güvenliği; yeryüzünün bütünlüğü, uygarlığın amacına aykırı olarak kullanılan başarıları birer güncel sorundur. Bu sorunun çözümü orduları donatmak değil, kişileri aydınlatmakla sağlanabilir. Felsefe bu aydıntaltıcı odağı gösteriyor, öneriyor, buyurmuyor, uygarlığın yavrularını yiyen bir kedi olmasını istemiyor. Peki bu olumsuz gidişi kim görecek, kim önleyecek? Bu konu felsefeyi ilgilendirmez, felsefenin önerdiği eğitim-öğretim yöntemine dayanır. Felsefenin görevi uygulama değil, elinde böyle bir güç de yoktur.

Felsefe, kimi aydınların sandıkları gibi, bir öğüt anası değildir, kılavuzdur, ona uyup uymamak yolcunun bileceği iştir, ona kalmıştır. Karşıda biri düzlüğe, öteki uçuruma giden iki yol vardır. Felsefe bu yollara ışığını tutmuş sonuna değin gitmeyi ilke edinmiş bir dikbaşlıya felsefenin söyleyecek başka bir sözü yoktur. Felsefe, ne denli geçmişin düşünce çığırlarını öğrenmeyi gerekli görürse görsün, çağın içindedir, gözlerini geleceğe çevirmiştir. Bu tutumu ilgi alanına giren somunlara uyguladığı açıklama yöntemiyle bağlantılıdır. Bugünün sorununa uygulanan yöntem, yarının sorunlarına kapı açmaktır, kapamak değil.

Felsefe sorunlarının değişik özellikleri taşıdığı, kiminin ortada bulunduğu, kiminin yaratılması gerektiği çok tartışılmıştır. Kimi bilgelere göre felsefe uğraşacağı sorunları bulup ortaya çıkarma gereğindedir, onca daha önceden sunulmuş bir konu yoktur. Bu bir görüştür, tartışılır; ancak geçerliliği, geçersizliği sözkonusu değildir. Felsefenin kendine göre bir alanı vardır, bu alan sınırlanmış, başka bilimlerce belirlenmiş olamaz. Bu alanın yeniden yaratılması, biçimlendirilmesi de sözkonusu edilemez. Bu alana yaklaşmak, içine girmek ilgiye bağlıdır. İlgi, kişinin bilmeye yönelik eğilimyle biçimlenen, bir bağlaşımdır. Bu bağlaşımda bilinmek istenenle bilecek olan özdeş varlık ortamında bulunur. Bilinmek istenen nesnenin bilmek isteyen özneye kar-

şı ilgisiz olduğu bilgi kuramlarının birçoğunca benimsenmiştir. Bilmek isteyen özne, bilmek istediğine karşı bilinçli bir ilgi duyarsa, o nesne ilgi alanına alınıp öznece kuşatılır. Burada özne, nesneye karşıdan bakmaz, onu bir bütün olarak çevreler. Bu anlatılan, başlangıçtan beri bilgi kuramlarının ileri sürdüğü düşüncelerdir, yeni değildir. Ancak özne-nesne ilişkisinin başka türlü bir açıklanışı da yoktur. Bilgi ortaya konmadan önce ister deneyin, ister sezginin, isterse doğuştan gelen bir etkenin ürünü olsun, özne-nesne ilişkisinin dışında değildir. Bilinen nesne soyut olsa bile öznenin karşısındadır. Daha açığını söylemek gerekirse, özne kendini bilmeye yöneldiğinde de kendi kendisinin nesnesi durumuna gelir. İşte bir tarih varlığı olan, tarihin ilkelerini oluşturan kişinin özelliği buradadır. Onun bilinci kendi kendini bile nesne durumuna getirmektedir. Felsefe düşüncesinin doğmasını sağlayan bu bilinç akışı, tarih ilkelerinin açıklanmasında başlıca kaynaktır. Bu nedenle ancak felsefeye özgü düşünmeyi sürdürenin tarihi olabilir. Felsefe çığırlarının dışında kalan, kendine özgü bir düşünce akımı yaratamayan toplumların tarihi de yoktur.

Sorun sözcüğünün, varlıkla bağlantılı bir düzeyde görülmesi gerekir, bu nedenle de yalnızca düşünsel bir alanda bulunması sözkonusu değildir. Sorunun, aranan bir karşılığı, sonuçlandırıcı bir çözümü yoksa üzerinde durmaya değmez. Kendi yapısı gereği çözüme yönelmeyen bir sorun kişiyi anlamsız işlerle oyalar. Buna kısırdönüğü deniyor. Bu da, genellikle, bulanık başlarda bulunur. Soru sormayı beceremeyen, sorunsal düşünemeyen bir başın içinde nelerin yığıldığını araştırmak felsefenin değil sayrıbilimin işidir. Böylesi başlar, azığı tükenmiş yolcular gibi, ilk karşılarına çıkan evden acınacak bir söyleyişle bir dilim kuru ekmek istemkele yetinirler. Felsefe, davranış sorunu nedeniyle, bu tür kişilerle de ilgilenir, onların eğilimlerinden bir kişi sorunu çıkarmaya, kişiyi anlamaya çalışır.

İlkçağdan kaynaklanan gelenekçi felsefenin belli sorunları vardı, onun görevi bu sorunları inandırıcı, kanıtlayı-

cı bir dille açıklamaktı. En önemli bilgi kuramı olarak nitelenen bu sorunlar aktöre (ahlak), mantık, estetik, metafizik bg. başlıklar altında toplanırdı. İlkçağda bu sorunların hepsi dizgesel bir tabana oturmuyordu, kiminde kavramın çevresinde dönüp dolaşan açıklamalarla yetiniliyordu. Rönesanstan sonra felsefe sorunlarının daha sağlam bir toprağa oturtulduğu, daha dizgesel bir içerikle açıklanma yoluna gidildiği görülür. Bu olay, kuşkusuz, bir gelişmedir (sorunlara bakışaçısı yönünden), ancak genel geçerli değildir. yeniçağın başlamasıyla felsefede de ilgi alanının genişlediği, dizgelerin belli bir nicelikte kalmadığı görüldü, kuramlar birbirini izledi, bakışaçılarının yanıda çözüm arama yöntemleri de değişti. Demek felsefe olduğu yerde durmuyordu, sürüp giden bir devingenlik içindeydi. Üretici, geliştirici olan bu devingenlik felsefeyle tarihin bağlaşımını gösterir.

Gelenekçi felsefenin belli sorunları üzerinde durmak, onlarla ilgili yeni çözümler, yeri görüşler ileri sürmek bütün felsefecilerin uğraşı olmuştur. Ancak kimi dönemlerde; bu gelenekçi felsefenin dışına taşan, beklenmeyen bir sürede umulmayan sorunlar ortaya çıkar. Kimi uzmanlar bunları «çağın sorunları» diye niteleyerek değişik nitelikte toplumsal olaylarla açıklamaya, kaynağını toplumsal çalkantılarda bulmaya çalışırlar. Öte yandan, bu beklenmeyen sorunlara «bunalım sorunları» diyenler de vardır. Çağımızın bilgelerinden Arnold Gehlen ile Erich Rotacker bu tür sorunlar üzerinde durmuş, onların insan davranışlarıyla olan ilgilerini, insan üzerindeki etkilerini araştırmış, kendilerine göre açıklama yöntemleri bulmuşlardır. Bu bilgeler, kimi dönemlerde ortaya çıkan savaşların yarattığı gerginlikleri, bunalımları böylesi felsefe sorunlarının kaynağı olarak görmektedirler. Öte yandan çağımızın özgün bir felsefesi sayılan, kişiyi bir «kaygı», bir «korku» varlığı olarak gören, güvensiz, ürkek, geleceği karşısında sallantılı diye niteleyen Varoluşçuluk da öyle bir anlayışın öncüsüdür. Karl Jaspers, Martin Heidegger ile konuyu din açısından görmeyi yeğle-

yen Gabriel Marcel gibi bilgeler bu Varoluşçuluk akımının yolunu açanlardır. Bu akımın geçen yüzyılda Sören Kierkegaard'ın koyu dinci anlayışından kaynaklandığını ileri sürenler olduğu gibi, konuyu ilkçağdan, nerdeyse Sokrates'ten başlatma eğiliminde olanlar da görülür. Gerçekte, bütün çağların kendilerine göre sorunları vardır. bu sorunlar çağların yapılarıyla ilgilidir. İletişim araçlarının gelişmesi sonucu ortaya çıkan uluslararası yaklaşımlar, toplumlararası olaylar yeni görüşlerin doğmasına olanak sağlıyor, birbirini tanıyan toplumlar yeni düşüncelerle, yeni görüşlerle atbaşı giden çözümleri gündeme getiriyor, bakışaçıları değişerek çoğalıyor. Yüzyıllarca birbirinden ayrı, birbirine yabancı kalmış toplumlar, iletişim araçlarının sağladığı olanaklarla birbirini tanımaya, anlamaya başlıyor. Birbiriyle uzlaşması olanaksız inançlar, gelenekler, görüşler karşı karşıya geliyor. Doğal olarak bunlarla ilgili açıklama yöntemleri de birbiriyle uzlaşmıyor. Öte yandan üretim-tüketim ilişkilerinden kaynaklanan bir sömürü düzeni oluşturuluyor. Gelişmiş ulus, yeraltı varsıllıkları bol olan, ancak işletilmemiş kaynakların iyesi toplulukları egemenlik altına almaya, sömürmeye çalışıyor. Böylece yeni sorunlar beliriyor. Sömürmek isteyenle sömürülmek istemeyen topluluklar arasında gerginlikler, uyuşmazlıklar ortaya çıkıyor, bunlar arasında savaşa değin varan çekişmeler başlıyor. Bütün bu olumsuz durumların yanında değişik inançlardan kaynaklanan aykırılıklar gündeme geliyor. Bir toplumun önerdiği çözüm yöntemi ötekininkine uymuyor. Gelişmiş sömürücü toplum, sömürmek istediği gelişmemiş topluma kendi çıkarına elverişli görüşler aşılamaya çalışıyor. Yeni uyanmaya başlayan toplumun yaşama anlayışından kaynaklanan direnişleri çözümü güç sorunlar yaratıyor. Böylece uluslararası ilişkilerin ardından uluslararası sorunlar ortaya çıkıyor. Uygarlığın gelişmesi, iletişim olanaklarının çoğalması, toplumlararası ilişkilerin yoğunlaşması düşünme odaklarını da etkiliyor. Sözün kısası, toplumlar arasında, bir anlayış aykırılığı gün ışığına çıkıyor. Bu aykırılığın kaynağı toplumların

yüzyıllar boyunca oluşagelen yaşama biçimleridir. Bunlar gelişmiş toplumun egemen görüşleriyle açıklanamadığı gibi onların çıkarı doğrultusunda uygulanan bir yöntemle de çözümlenemez, çözümlenemiyor. Bizim, burada, katılamayacağımız yaygın bir anlayışa göre bütün toplumların birer tarihi vardır, bu gerginlikler de bu tarihlerin yapı bakımından taşıdığı uzlaşmazlık sonucudur. Bütün toplumların birer tarihi olduğu görüşüne katılmamakla birlikte, tarih adı verilen odağın bambaşka nitelikte bir etken olduğuna inanıyoruz. Biz bu etkene tarih demiyoruz, tarihi düşünme odaklarının üretici, işlerlik kazanmış nitelikte gelişmeye yatkın eyleminde görüyoruz. Ancak, yanlış da olsa, bu tarih denen nesnenin sorunların ortaya çıkışında köklü bir etkinliği vardır. Bu etkinlik kaynağını tarih diye anlandırmanın gereği yoktur. Sorunu açıklamak için, eskilere uyarak, ona yine tarih diyelim. İşte, burada tartışmayı uzatmamak için, «tarih» dediğimiz bu düzensiz düşünce birikimi toplumların özelliğini yansıtıyor, onları birbirinden ayırıyor, böylece bir toplum ötekinin boyutları içine sığmıyor, anlayış kapsamına girmiyor. Bir toplum ne denli gelişmemiş, ne denli ilkel olsa bile, kendine özgü bir yapısı, bir içeriği vardır. Onun sorunları ancak bu yapı, bu içerik doğrultusunda yürümekle çözülebilir. Oysa çağımızın gelişmiş toplumları öyle davranmıyorlar, kendi yöntemlerine dayanarak bütün toplumları anlamaya, yönlendirmeye, düzenlemeye çalışıyorlar, ellerinde ki ölçeği bütün toplumlar için geçerli sayıyorlar. Bize göre gerginliğin, çelişmenin kaynağı budur uygarlık alanında. Gelişmiş toplum, geri kalmış toplumu sömürmek için, kendi özel çıkarını gizleyen bir ilginç örtü bulmuş, bunun adına ekin egemenliği diyoruz. Gelişmiş toplum, bu gözalıcı örtüyü sözde daha ileri bir uygarlık düzeyine çıkarma düşüncesiyle, geri kalmış toplumun üzerine örtüyor. Bu örtüyü çekerken de o toplumun yeraltı varsıllıklarını gözönünde tutuyor, yeraltı kaynaklarından yoksun toplumlarda böyle «iyiliksever» bir yöntem uygulamıyor. Üzerinde yaşadığımız dünyanın sınıralrını daraltan iletişim araçları

bu sözde «iyilikseverlik» girişiminin örtüsü altında uyuyan yılanı uyandırıyor. Uyanan yılan devinmeye, sağa sola süzülmeye başlayınca toplum, kendi olanaklarına göre, önlem almaya kalkıyor. Bu da sömürücünün işine gelmiyor. En iyisi, ekni egemenliğinin boyasını değiştirip daha elverişli bir örtü aramaktır anlayışı gündeme getiriliyor. Bir süre sonra bunun da ne olduğu anlaşılıyor. İşte bu çelişik tutumlar yeni gerginlikler, gerginlikler de yeni sorunlar yaratıyor. Geri kalmış bir toplumun bireyleri, çağdaş iletişim araçlarının etkisiyle uyanmaya, aydınlanmaya başlayınca sorunlarını kendi yararı doğrultusunda çözmenin gereğini ileri sürüyor, kendi anlayış ortamına göre değişik boyutlu görüşler öneriyor. Sömürücü; ekin egemenliği ardında koşan gelişmiş toplumun böyle bir öneriyi onaylama olanağı yoktur. Bu durumda sorun çözümsüz kalıyor, gerginliğin iki ucu arasındaki uzaklık, başka toplumlara gidecek nitelikte, büyüyor, ilgi alanını genişletiyor, olayın bilincine varan öteki toplumlar başlarına gelecekleri gördüklerinden çıkarlarına uygun yöntemler aramaya koyuluyorlar. Bu da geniş sınırlı, yeni bir gerginliğin başlangıcıdır. Böylece belli bir toplumun sorunları, iletişim odaklarının gücüyle çok geniş bir alana yayılarak, çağın sorunları durumuna geliveriyor.

İmdi bu olaylar karşısında felsefe odaklarının susması, uzaktan bakmakla yetinmesi, birtakım soyut kavramlarla sınırlanması, görünenlerin üstüne gitmemesi beklenemez. Bilge, yaşadığı çağda kendine de birtakım görevlerin düştüğünü; kendini ilgilendiren sorunların ortalıkta dolaştığını görerek, anlıyor. Bu sorunlarla ilgili düşünceler, çözüm biçimleri, araştırma yöntemleri, açıklama dizgeleri çağın felsefesini oluşturuyor. Bu yeni oluşan felsefe çağın tarihini biçimlendiren ilkelerin gelişmesine olanak sağlıyor, dolayısıyla çağın bir tarihi oluyor. Bu tarih, geleneksel tarih değildir, yukardanberi açıklamaya çalıştığımız tarihtir. Burada, tarihin ilkeleriyle bağlantılı, sorunların sergilenmesi, çözümlerin aranması, yöntemlerin bulunması ilkçağdan

buyana alışılagelen felsefe anlayışıyla olumlu sonuca vardırılamaz besbelli. Felsefeye yeni bir sorun alanı açılmış, yeni bir varlık ortamı sağlanmıştır. Bu ortama bugüne değin girilmemiştir, felsefenin elinde başka sorunlar, başka konular vardı. Bu felsefenin odaklarından biri olan aktöre (ahlak) sınırlı bir alanda kalmıştı, onun incelediği sorunlar bireysel ilişkilerin ötesine pek geçmiyordu, dahası bireylere belli bir davranış ortamı, öncül kurallar öneriyordu. Bunlar çok önemli, kişinin varlığıyla içten bağlaşımlı sorunlardı, ancak belirli bir alanda kalma gereğindeydi. Bilge o alana girdiğinde, inceleyeceği sorunları «önünde» buluyordu. Şimdiyse durum büsmütün değişmiştir, aktörenin ilgi alanı bireyin sınırlarını aşmış, iletişim araçlarının gelişmesiyle yaşanan dünyanın yüzeyine yayılmıştır. Aktöreye yönlendirici, kural koyucu değil, açıklayıcı, ilgi alanını genişletici bir görev düşmüştür. Artık aktöre «şunu yap, bunu yapma» demeyi bırakmış, olayın arkasında saklı yönlendirici nedeni toplumun düşünsel yapısında arama gereğiyle yüzyüze gelmiştir. Aristoteles ünlü «Nikomakhos Ethiği»ni yazarken karşısında yalnız Atina yurttaşını buluyor, bireysel gözlemlere dayanan iletişim olanakları Roma-Hindistan-Mısır üçgeninin dışına çıkamıyordu. Oysa çağımızın bilgesi bütün evreni, görünebilir bölgeleriyle, oturduğu yerde karşısına yerleştirebiliyor. Bu olayda, felsefe sorunlarının geçerliğini yitirdiği, gündemden kalktığı söylenemez, ancak büyük bir çoğalmadan, ilgi alanının genişlemesinden sözedilebilir. İster deney verilerine, ister düşünsel yetilere dayansın, felsefenin önüne yeni bir bilgi alanı konmuştur. Bu alanı anlamayı sağlayan da iletişim araçlarıdır. Eskiden başkalarından dinleyerek ya da gidip görerek tanıdığımız alanları şimdi odamızda oturduğumuz koltukta, karşımızda duran iletişim aracından öğreniyoruz. İletişim araçları bilme eylemini yönlendiriyor, ona yeni boyutlar kazandırıyor. Kimi konuları öğrenmek için kalın kitapları okumanın gereği kalmamıştır, yazının yerini iletişim araçlarının sunduğu görüntüler almaktadır.

Çağımızda iletişim araçlarında olduğu gibi başka alanları ilgilendiren araçlarda da hızlı bir gelişme vardır. Bu gelişmelerin karşılıklı etkileri, birbirini ilerletici özendirmeleri de sözkonusudur. Bir araç gelişirken yakınındakini de kendine çekiyor, birlikte götürüyor. Bu birliktelik yeni sorunların doğmasına olanak sağlıyor. Sözgelişi uzayın sonsuzluğuna fırlatılan bir deney aracı, dünyamıza birtakım izlenimler gönderiyor, iletişim araçları bu izlenimleri bireylere yayıyor, duyuruyor, gösteriyor. Uzaya atılan aracın gönderdiği izlenimlerin incelenmesinden yeni bir araç yapmanın gereği doğuyor, yeni yapılan araç yeni bir iletişim odağı oluşturuyor, böylece yeninin yanında başka bir yeni, gelişmişin yanında başka bir gelişmiş kendini gösteriyor, bu gelişme bir süreç niteliği kazanıyor, durmak yok artık. Bu durumda bilgenin gözleri yumuk, elleri bağlı, soluğu kesilmiş değildir, yeni buluştan, yeni izlenimlerden o da etkileniyor. Bu etkilenme onda yeni bilgi kuramlarının, aktöre öğretilerinin, tüze (hukuk) felsefelerinin doğmasına olanak sağlıyor. Bugün uzay sorununun gündeme getirdiği yeni bir uzay tüzesi vardır, bir ulus ötekinin göklerinde istediği gibi uçamıyor, gözlem yapamıyor, oralara deney araçları gönderemiyor. Durum denizlerde, deniz diplerinde, toprağın altında da öyledir. Uluslar, toplumlar birbirinin tüzesiyle sınırlanmıştır. Felsefe bunlara yabancı kalamaz, onun da burada söyleyecek sözü, açıklanması gereken sorunları vardır. Bu sorunların kaynağı da, kuşkusuz, kişi ilişkileridir. Kişi ilişkileri gelişigüzel, beklenmedik bir düşelge sonucu ortaya çıkmaz, önce kişilerin karşı karşıya gelmeleri ya da iletişim araçları nedeniyle aralarında bir bağlantı kurmaları gerekir. Böylece yeni ilişki yeni bağlantıyı, yeni bağlantı yeni ilişkiyi geliştirir. İlişkiler sorunları, sorunlar ilişkileri doğurur. İlişkilerin türüne göre onlara yönelen bilimelr de değişir, felsefenin görevi burada başlar. Daha doğrusu bilimler kendilerine düşeni alır. Biz, felsefeyi de bu bilimler içinde gördüğümüzden, felsefe bilimlerden artakalanı alır gibi tutarsız bir kanıda olamayız.

Felsefe, dayandığı tabanın yapısı ne olursa olsun, bilimsel gelişme sürecinin öncüsüdür. Bu öncülük ondaki yaratıcı atılımdan, evreni sorunlaştırıcı düşünme yönteminden dolayıdır. Bu nedenle felsefe birbirine eklenen sorunlardan oluşan bir gelişim çizgisi üzerindedir. Sorunlar, bilgenin anlayışına göre, düşünsel bir dizide elealınır, onlarla ilgili açıklamalar, çözümler sergilenir. Bir sorunun birkaç kez gözden geçirilmesi, onunla ilgili değişik, kimi yerde çelişik görüşlerin ortaya atılması olağandır. Özellikle felsefe dizgelerinin doğması bu sorunsal görüşlerin değişikliğindendir. Bir toplumda düşünmek ne denli verimliyse düşünsel gelişme de o oranda hızlıdır, üreticidir. Kapsamlı düşünmek sorunların çokluğunu gerektirir. Toplumun bütünü, tektanrıcı dinlerde olduğu gibi, belli bir sorun çevresinde dolaşır durursa orada gelişme sürecinin egemenlik altına alındığı görülür. Böyle bir toplumda düşünsel yaratma sözkonusu değildir. Düşünsel yaratmada önemli olan ileri atılım, inişli-çıkışlı gelişim, bağımsızlık ister, buyruktan kaçar. Konuya dıştan bakılırsa sözcük adını verdiğimiz nesnenin en ilkel topluluklarda bile; kendi yaşama ortamlarına uygun olarak, yeterli nicelikte bulunduğunu görürüz. Sözcük, anlamı içeren, birinden ötekine aktarmaya yarayan nesnedir. Ancak, sözcüğün diriliği kullanılmasına bağlıdır. Kullanılmayan, değişmeyen bir sözcük ölüm döşeğine yatırılmıştır. Onun içeriği ne denli varsıl olursa olsun diriliğini, etkinliğini sürdüremez. Böyle bir sözcüğün felsefede yeri yoktur. Felsefe günlük dilde geçen bir sözcüğü alır, onu kendi olanaklarıyla yeniden yoğurur, biçimlendirir, özellikle içeriğini yenileştirir. Bu yenileştirme sözcüğe daha geniş bir alanda geçerlik kazandırır. Bu olaya, felsefenin kendi dilini yaratması, yeniden oluşturması diyoruz. Bunu başaramayan bir düşünce akımı felsefe kapsamı içine giremez. Felsefenin işlediği sözcük yeni doğan bir çocuk gibidir, onun konuşacağı dili öğrenmesi, kendini bu dille özleştirmesi gerekir. Bu dili çocuğa öğretenler de felsefenin üyeleridir, geleneklerin taşıyıcıları değil.

Belli bir anlamın içericisi olarak; bütün toplumlarda varolan, sözcük geçerliliğini işlenişiyle kazanır. Sözcüğün içeriği değişmeye, yenileşmeye, daha açığı gelişmeye elverişli değilse onda katılaşma var demektir. Böyle bir sözcük, özellikle dinci-gelenekçi çevrelerde, felsefenin karşısına engel olarak çıkarılır. Buna kavram katılaşması diyoruz. Felsefenin en büyük engeli bu kavram katılaşmasıdır. Bu yüzden, ortaçağ boyunca, felsefede gelişme olanağı kalmamıştır. Genellikle Aristoteles mantığına dayanan tanrıbilim bütün ortaçağın tek geçerli düşünce dizgesi olmuş, felsefeyi ilgilendiren bütün kavramları denetimi altına alarak sınırlandırmıştır. Öte yandan, yine Aristoteles dizgesinden esinlenilerek üretilen, sözde bilimsel anlayış felsefeyi geçersiz sayarak bütün kavramlarına elkoymuştur. Oysa felsefede kavram katılaşması değil esneklik vardır. Bilge eline aldığı kavramı istediği gibi yoğurup biçimlendirebilir, ona kendi görüşüne uygun bir içerik kazandırabilir. Böyle bir işlemin suç sayıldığı yerde felsefe sürgüne gönderilmiş demektir. Nitekim, bütün ortaçağ boyunca sürgünde yaşayan felsefe ancak Rönesans başlarında yurduna dönebilmiştir. Felsefenin sürgünden dönüp evine yerleştiği dönemde, insan kendi tarihini yaratan bir varlık olmuştur. Daha önce bir tarih varlığıydı ancak tarihi yoktu, onun tarihini yaratacak olanakları elinden alınmıştı.

Yukardaki açıklamanın ereği, kişiyi tarihinin yaratıcısı olarak göstermek, onu yalnızca bir tarih varlığı diye anlamanın eksikliğini vurgulamaktı. Kişi kendi tarihini yarattığında felsefeye yönelik bir atılıma geçebilir. Bu atılım kişiyi, bir tarih varlığı olmanın yanında, tarihini yaratan varlık durumuma getirir. Bu olay bize, felsefeye özgü düşüncenin, tarihin ilkelerini oluşturan birer odak olduğunu göstermektedir. Ancak felsefesi olanın tarihi vardır. Konuya felsefe açısından bakınca, yeni bir sorunla karşılaşırız: En ilkel toplumun bile kendine özgü bir düşüncesi, bir yaşama biçimi vardır. Bunlar onun, çok dar bir alanda da kalsa, felsefesi-

ni oluşturmaz mı? Buna verilecek yanıt olumludur. En ilkel toplumun bile bir felsefesi vardır, doğru. Ancak iş bununla bitmiyor. İlkel toplumun yaşama biçimi, inançları, düşünceleri onun öteki dirilerden ayrılmasını sağlayan öğelerdir, felsefenin başlangıcını yapan da yine bu öğelerdir. Bu öğelerin, açık anlamda, bir felsefenin bütünü olabilmesi için yaratıcı eyleme geçerek özgün bir gelişim çizgisi üzerinde yürümesi gerekir. İlkel toplum, kendi felsefesini kuran öğeleri, birer sorun durumuna getirerek üretici kılabiliyorsa, geliştirebiliyorsa, ondan yeni düşünce ürünleri çıkarabiliyorsa felsefe varlığı olma yolundadır. Yok, bu ilkel öğeler yalnızca yaşamı yönlendiren birer değişmez kural, kalıcı koşul diye alınıyorsa, buna felsefe demenin ne anlamı, ne de gereği vardır.

Ne denli görkemli, ne denli özlü olursa olsun denetim altına alınmış, tutuklanmış, yargılanıp içeri tıkılmış düşüncelerin felsefe alanında yeri, değeri yoktur. Felsefenin temelini düşünsel özgürlük, kavram esnekliği, yaratı atılımı oluşturur. Bu üç öğenin yanında yargılama, eleştiri, çelişme, karşılaştırma, buluş, düzen, ölçü, dizge bg. düşünsel gelişmeyi besleyen kavramlar yeralır. Felsefe bunların birini bile dışlayamaz. Öte yandan felsefede sığlık değil derinlik, yergi değil saygı, eleştiri, katılık değil yumuşaklıkla beslenen açıkyüreklilik gereklidir. Katılaşmış başta felsefenin yeri yoktur. Felsefe yasak getirmez görüş bildirir, buyruk salmaz kapalı kapıların açılmasını ister, katılaşmaktan kaçınır esnekliği savunur, eğriyi değil doğruyu görmeyi sever, yüzeysel betimlemeyi değil özsel açıklamayı, varlığı tanımayı, evrenle kişiyi anlamayı yeğler.

Yukarda sık sık yinelenen sözlerin bıkkınlık yarattığını, tedirginlik uyandırdığını biliyoruz. Ancak, önce söylenene dönmeden, başka bir soruna geçmek de elimizden gelmiyor, düşünme yeteneğimiz belli sınırlar içindedir, bu nedenle tutumumuz güler yüzle karşılansın. Düşünce özgürlüğü sınırsızlık, kuralsızlık anlamına gelmez. Düşünce ürün-

leri birbirini sınırlandırır, kimi yerde besler, kimi yerde aç bırakır. Bu olumsuz eylemler özgürlüğün yoksanması demek değildir. Özgürlüğü yoksayan düşüncenin kendi de özgür değildir, başka bir yetkenin gözetimi altındadır. Özgürlüğün en büyük engeli yasaklardır, bu yasaklar nereden gelirse gelsin tarih anlayışına aykırıdır. Daha önce de belirtildiği üzre, tarihi yapan anlayışın önü açıktır, yolunda ayaklara takılan iri taşlar yoktur. Oysa tarihin gelişimine karşıt anlayışların hepsi kapalı bir ortamdadır, yolları iri iri taşlarla engellenmiştir, onları aşmak için yürümek değil uçmak gerekir. Bu uçuş da vardır, uygarlık alanında büyük atılımlar, büyük sıçramalar gösteren gelişmeler birer uçuştur. Felsefe bu uçuşların işıldağıdır, uçuşa geçecek kişiye aydınlık sağlar, uçacağı yönü ışıklandırır. Düşünen kişi, çağının getirdiği yenilikler karşısında, kendine yer sağlama gereğini duyar, boyuna başkalarının elindeki ışıdaktan gelen aydınlıkta yolunu sürdürmez, kendine özgü bir çizgi çekmeye koyulur. İşte düşünce özgürlüğü burada kendini gösterir. Bu özgürlük verimli bir tabana oturmamışsa, yalnızca başkalarının ürettiklerini aktarmakla yetinme anlamına geliyorsa olumsuzdur, bu olumsuzluğuna karşın yine de gereklidir. Kişi, düşünsel, alanda, üretici olmasa da başkalarının elinden çıkan ürünlerden beğendiğini yaymaya çalışabilir. Bunu yaparken, engelleyici bir tutumu benimser, birtakım sınırlamalar getirmeye yönelirse özgürlüğü ikinci kez olumsuz anlamda kullanıyor. Bu da özgürlüğü yalnızca kendisi için geçerli görmektir, baskı yönetiminin kaynağı budur. Baskı yönetimini seven kişinin bilinçli olması da gerekmez, kendini bilinçli sanması yeter. Bilinç dışadönük nitelikte çalışırsa baskı yönetiminin kapıları açılır, baskıcı yalnızca o kapıdan girip çıkanları görür, kendini bir gözcü olmaktan kurtaramaz, bunu da bilmeden yapar. Bilinç içedönük bir tutumu benimserse kişi kendi kendini anlamaya koyulur, kendini yargılar, bu durumda da baskıya açılan kapılar kapanır, yine gözcü durumunda olan kişi

kimlerin kapıdan girip çıkmak istediklerine bakar. Bu iki durumdan birincisi baskıcı adına olumlu, düşünce özgürlüğü bakımından olumsuz, ikincisi de baskıcı yararına olumsuz özgürlük uğruna olumludur, ancak istenen bir eylem değildir, kötüler arasından en az kötüye seçmektir. Özlenen durum kapısız, gözcüsüz olandır.

Bu kapısız, gözcüsüz düşünme eyleminde sorunlar birbirini izler, biri ötekini gündeme getirir, çağın gidişi bütün açıklığıyla görülür. Burada en güç görev felsefeye düşer. Felsefe, bu sorunlar kalabalığı karşısında, bir seçim yapma gereğini duyar, bütün baskıların dışında kalarak, kendine özgüyü bulmaya çalışır. İşte bilimlerle felsefenin çatıştığı yer burasıdır. Bilimler sorunları yönlendirmeye, sınırlandırmaya kalkışır, en büyük düşelgeyi almayı yeğler, daha ileri giderek sorunlar ortamını denetim altına almaya başlar, işe elkoyar. Bu olaya «bilimsel açıkgözlük» diyeceğiz. Nitekim ortaçağda, 19.ncu yüzyıl ortalarında böyle olmuş, çağımızda da sürüp gitmektedir. Felsefenin özgürlüğü kıyına uğratılıyor, dahası felsefe bir «buyruk varlığı» diye görülmek isteniyor. Bilimler, özellikle de deney bilimleri, felsefeye birtakım görevler vermeye çabalıyor, ona kendi gönüllerince bir düşelge ayırıyor. Olayı daha da ileri götürerek felsefenin «işi bitmiş» diyenler de çıkıyor. Nitekim, 1948-1950 dolaylarında, İstanbulda yükseköğrenim gençleri arasında düzenlenen «şiir-bilim» konulu açık bir tartışmada ilginç bir olay gündeme getirilmişti. Şiirin, dolayısıyla yazının gereksizliğini, işinin bittiğini ileri süren bir yükseköğrenim öğrencisi bayan, İkinci Dünya Savaşı'nın bitirilmesinden bir örnek vererek, bilimsel uygulamaların felsefe, yazın gibi yaratı odaklarını geçersiz kıldığını, bunların önemsizliğini savundu. Sözlerini şöyle bitirdi: «İkinci Dünya Savaşı'nda, Amerikalılar Hiroşima'ya atom bombası yerine şiirle doldurulmuş demetler atsalardı savaşı kazanabilirler miydi?» Bu sözler büyük, sürekli alkışlarla karşılandı, tartışmayı o bayan öğrencinin bulunduğu takım kazandı.

Bu tür tartışmalarda, konuyu savunurken ölçülü, düzgün, etkili, güzel söyleyişe önem verildiği açıktır. Bunları başaran tartışmayı kazanır. Ancak, yazına, felsefeye karşı çıkan bir kimsenin düşüncelerini sergilerken yazının söylev türünden olabildiğince yararlanmaya çalıştığı, yazıncıdan çok yazına yöneldiği de gözden kaçmıyor. Düzgün konuşup yazma, düşüncelerini dilin olanaklarına sığınarak kolay anlaşılır nitelikte açıklama bilimden çok yazını ilgilendirir. İyi bir yazın eğitimi görmeyen kimsenin yapıtlarında, düşüncelerini yayma bakımından, kolayca başarıya ulaştığı söylenemez. Bu tür yapıtların anlaşılması için sayısız yoruma başvurulduğu da biliniyor. Bilginin, bilgenin okunmasında, görüşlerini yaymasında, başarılı olmasında dil becerisinin etkinliği tartışılmaz bir olaydır. Bir düşünürün görüşleri ne denli derin, alımlı, görkemli, özgün olursa olsun, yazın yönünden, anlatımı bulanık, girintili çıkıntılı, karışıksa başarısı o oranda güçleşir, okuyucu topluluğunu kendine çekemez, dahası istediği aşamada anlaşılmaz, iş yorumculara düşer. Bu olay düşünür için olumsuzdur, içaçıcı değildir. Bu nedenle, hangi bilim dalında olursa olsun, yazının etkisi küçümsenemez. Büyük uygarlıkların doğduğu topraklarda büyük yazın erlerinin yaşadıkları da belgelerle kanıtlanan bir durumdu. Yazın, felsefenin yanında önemli bir yer tutmaktadır. Matematikçilerin çoğu yazın ürünlerine pek önem vermez; öğrencilerin neden matematikten kaçtıklarını da düşünmek istemezler. Düşüncelerini başarılı bir yazıneri gibi ortaya koyan bilginlerin, bilgelerin, düşünürlerin daha çok okunduğu, daha çok benimsendiği biliniyor. Bu olayda dilin gücü açıktır.

Felsefe dilden kaynaklanan bir üretim alanıdır, onun yetiştiği tarlanın bütün ayrıkotlarından, yararsız bitkilerden, gelişmeyi engelleyici çakıllardan, köklerden arıtılması gerekir. Bu tarlaya ekilecek bider de düşünme gücünün oluşturduğu verimli öğelerdir. Düşünme gücü bir yandan tarlayı besler, bir yandan da onu eker, biçer. Bu tarlada, verim-

lilik bakımından, ne ekersen onu biçersin atasözü geçerlidir. Felsefeyi, açıklanması gereken sorunlarından soyutlama olanağı yoktur, sorunla felsefe birbirinin varlığını gerektirir, birinin bulunmadığı yerde ötekini aramak boşunadır. Öte yandan, felsefenin uğraşacağı sorunlar, istenildiğinde öne sürülmez, istenildiğinde ortadan kaldırılmaz. Kimi bilgelere göre felsefenin sorunlarını yaratması kaçınılmazdır. Bu düşüncenin kesin bir geçerliği yoktur. Sorun varlıkla ilgilidir, varlık ise ister görünsün, ister görünmesin vardır. Felsefe bu sorunu bulur, gündeme getirir, ona bir açıklık kazandırmaya çalışır. Burada karşıt düşünceyi savunan birisi çıkıp tin, tanrı, bilinç, bellek, anlık, anlak, us bg. daha çok birer kavramla anlatılabilen, elle tutulur gözle görülür olmayan varlıkların, kişi düşüncesiyle yoktan yaratıldığı, buna karşın yine «varlık» adı altında toplandığı görüşünü ileri sürebilir, bu doğrudur, ancak bu kavramsal varlıklar, çok önceleri düşünme yetisinin üretip birer «soyut varlık» niteliği kazandırdığı nesnelerdir. Bunlar, yapı bakımından, nesnel değildir, kimi birer düşünme aygıtı eylemidir. Buna karşın bunların birer gerçek varlık olduğunu benimseyip savunanların, onları birer dizge öğesi yapanların sayısı az değildir. Tinin, tanrının, usun gerçek olduğuna inanan bir kimsenin gözünde, bizim soyut dediğimiz bu varlıkların nesnelliği tartışılmaz. Ölümden sonra tinin gövdeye döneceğine, dirilişin yeniden başlayacağına inanmış bir düşünürün dünyasında ülker yaldızı neyse tin de odur, öyle nesneldir. Denizkızı, cin, bizdeniyiler (periler) birer düşlemsel nesnedir, oysa tanrıbilimcinin, büyücünün, gizemcinin gözünde somuttur. Bu olayda varlığın niteliğini inancın belirlediği anlaşılıyor. Bunlar felsefeyi ilgilendirmez, ancak bunların birer kişi ürünü olduğu, kişinin açıklanışında gözönünde tutulması gerektiği de yadsınamaz. Felsefe kişiyi anlamaya çalışırken bunları, onun, başarıları olarak görme gereğindedir. Nitekim Takıyettin Mengüşoğlu hocamız «Felsefi Antropologi, 1971s ile «İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre, 1979 adlı yapıtlarında, «insan»ı incelerken bu tür

varlıkları onun başarıları arasında saymış, bütün düşünsel yaratmaları bir kişi ürünü olarak gündeme getirmiştir. Onun anlayışına göre «insan söylence yaratan bir varlıktır», bu yaratma eyleminin ortaya koyduğu bütün ürünler kişinin varettiği nesnelerdir, bunların somut, nesnel olması da gerekli değildir. Söylence yaratan kişinin daha başka başarıları vardır, o bunları karşılaştırmalı, açıklamalı bir yöntemle sergiliyor, anlamak için gereken bütün verileri aydınlığa çıkarıyor. Öte yandan da kişiyle hayvan arasındaki temel varlık ayrımlarını kanıtlayıcı bir tutumla sergiliyor.

Aristoteles kişiyi tanımlarken, onun toplumsal bir varlık olduğu görüşünden yola çıkarak, evrendeki yerini saptamaya çalışmıştı. Daha sonraki dönemlerde kişiyle ilgili değişik tanımlar ileri sürüldü, kişinin **bilen varlık** (homo sapiens / bilge kişi), **araç yapan kişi** (homo faber), **zoon logikon** (düşünen yaratık) bg. olduğu söylendi. Bütün bu tanımlar kişinin düşünen bir varlık olarak evrendeki yerini belirlemek amacını güdüyordu. Ancak bunlar yeterli değildi, kişinin başka özellikleri, nitelikleri de vardır. Yenidenuyanış döneminden sonra, özellikle dirimbilimin sağladığı verilere dayanılarak atılan ileri adımlar, kişinin evrendeki yerini kesin çizgilerle belirleme eğilimini doğurdu. Kişi, öteki dirilerle karşılaştırılarak açıklanmak istendi. En sonra Darwin'in geliştirdiği kuram ortalığı allak bullak etti. Kişiyi tanrının, özel olarak yarattığı görüşüne bağlanan dinci çevreler ayaklandı, **Kutsal Kitab**'ın tanımladığı kişi birdenbire görkemli yerinden indirildi, doğal gelişim çizgisi üzerindeki yerine kondu. Bilim alanında sağlanan bu başarıların felsefenin kaynağından beslendiği, onun oluğundan içtiği kuşku götürmez. Buna karşın felsefenin görevini bitirdiği varsayımını gündeme getirenler de az değildi. Bu kısır, bilimin hızlı gelişimi karşısında ne yapacağını şaşıranların ortaya attıkları, tabansız görüş çevresinde toplananlar yine felsefenin ışığından yararlanmada geri kalmadılar. Onlara göre kişi doğa bilimlerinin konusuydu, ancak bu bilimlerin kişiyi hangi yanıyla eksiksiz, çökelti bırakmadan açıklayacağı

bilinemiyordu. Bunu gören bilginler, ister istemez, felsefeye bir görev alanı ayırmaya kalkıştılar, oysa kendilerine ayırdıkları alan bile felsefenin sınırları içinde kalıyordu. İşte sonraları ortaya çıkan **dirimbilim felsefesi, fizik felsefesi, tarih felsefesi,** bg. göbek adları bu sözde bilimsel eğilimden kaynaklanıyordu.

Felsefenin uygarlık ortamında köklü bir yeri, geniş bir alanı vardır, başkalarının sungularını gerektirmez. Daha doğrusu, bilim anlayışlarına göre, birbirine «yer ayırma» sözkonusu değildir; bilim kendi yerini bulabilirse bilim olur. Bilimde üye ödentisi, belli bir gelir karşılığı eğreti olarak yer tutma yoktur. Özellikle felsefe için «yer tutma» geçerli değildir, bütün bilimler onun bulunduğu «yer»den yola çıkmıştır. Bu olay gündeme getirilen sorunlara aranan çözümün sonucudur. İlk bakışta kolayca çözüleceği sanılan bir sorunun üstüne varıldıkça güçlükler göstermesi varsayımları altüst ediyor, böylece güçlüğün giderilmesi yeniden felsefeye bırakılıyor. Bunları en çok deneyen tinbilimle toplumbilim olmuştur. Oysa bu tutumun fizikten esinlendiği biliniyor. Felsefenin önemini yitirdiğini önce ileri süren fizikti.

Doğa bilimlerinin, toplum bilimlerinin yanında gelişmeye başlayan yeni bir felsefe çığırı doğdu çağımızda. Dille ilgili sorunlardan bir bölümünü kendine ayıran bu çığıra «dil felsefesi» adı verildi. Dilbilim, dilbilgisi, kökenbilim gibi genelde sözcüklerin oluşturduğu ortamda araştırmalarını sürdüren uğraş dalları kimi sorunların açıklanışında yetersiz kaldı. Sözcüklerden kurulu birikimin dışında da, dille ilgili, bir varlık alanının bulunduğu gündeme getirildi. Adı geçen bilimlerin bu alanı ışıklandırma olanağı bulunmuyordu. «Dil felsefesi»ne göre dilin özel bir işlevi vardır, bu işlevin öğeleri sözcüklerle onlardan türetilmiş kavramlardır. Ancak sözcüklerle kavramlar birer yapıdır, içeriği de anlamdır. Oysa dilin daha başka öğeleri vardır. Bu öğeler dille kişi arasındaki varlık bağını kuran özlerdir. Bu özlerin açıklanması kişinin elealınmayan bir yanını sorun durumuna getirir. Dil

felsefesi, gerçekte özgün bir bilim değil, felsefenin içerdiği sorun alanlarından biridir, adının ayrı olması bağımsızlığını göstermez, açıklamaya da yetmez. Neyse burada sözkonusu olan bu alanın kişi varlığıyla içsel yakınlığıdır. Kişinin bir dil varlığı olduğu, diliyle evrende özgün bir yer tuttuğu biliniyor. Bu yerin bir ucunda **dil-tarih bağlamı,** öteki ucunda **bilim-felsefe** bağlamı durmaktadır. Böyle ikili bir ayrışmaya gerek var mıydı, yok muydu tartışmaya açıktır, ancak bizi burada ilgilendirmez. Bizi ilgilendiren, dilin kişiyle birlikte elealınması, bütüncül bir sorun olarak gündeme getirilmesidir. Oysa, kendine dil felsefesi adını yakıştırarak, sözcüklerin öğelerini ayrıştırıp anlam üretimine yönelmekle işe başlayan **Yapısalcılık** bambaşka bir alana kayıyor. Dili, güncel işlevinden soyutlayarak, yalnızca anlıksal bir yapı niteliğinde görüyor. Söylenen bir sözcüğün yansıttığı anlamı bir yana bırakıyor, o anlamı oluşturan öğelerin çağrışımını tabana yerleştiriyor. Sözgelişi «o geliyor» dendiğinde «gelen kişiyi» görünüş alanının dışına iterek sözcüklerin anlıkta yarattığı izleri düşünüyor, gerçekten «gelen kişi»ye dönüp bakmıyor. «O geliyor» dendiğinde, o gerçekten gelmiyorsa, gelmek eylemiyle bağlantılı kılınan nesnel varlık arasında bir tutarsızlık sözkonusudur. Öyleyse «o geliyor» derken sözcüğün içeriğiyle eylemin gerçeği birbirinden kopuktur. İşte yapısalcılığın sorunlaştırdığı böylesi dil oyunlarıdır. «O geliyor» derken anlatılmak istenen gerçek bir olaysa söylenen doğru, değilse yanlıştır. Ben, üç arkadaşımla yemeğe oturdum, ekmekle balık bekliyoruz, biraz sonra ikisi de getirildi. Burada üçümüzün yapacağı iş getirilenleri yemektir, balığın ne olduğu belli, önümüzde, ekmek de öyle. Şimdi bu nesneleri bir yana itip ekmekle balık sözcüklerini öğelerine ayırmanın, onlardan uzaklaşarak kavramsal bir alanda dolaşmanın gereği yoktur. Benim için gerekli olan balık sözcüğünün içerdiği nesnedir, sözcüğü kuran öğeler değil. Sözcüğü kuran öğeleri ayrıştırdığımda balık ortadan kalkar, oysa gerçek balık; adını bilsem de bilmesem, de önümde duruyor. Benim balığı bilmem, anlamam

«b-a-lı-k» öğeleriyle bağlantılı değil, dolaysız olarak «balık» sözcüğüyle bağlantılıdır. Balık denen nesnenin **b, a, l, ı, k** sesleriyle bağlantısı ancak **balık** biçimine girdikten sonra sözkonusudur. Bu seslerin (b, a, l, ı, k) tek başlarına balığı yansıtan bir anlamı yoktur. Yapısalcılığın yaptığı düpedüz bir kavram oyunudur, sorunsal içerikli değildir.

Bütün bu düşünce çığırları, kuramlar, onlarla ilgili varsayımlar kişinin yaratıcı gücünden kaynaklanan ürünlerdir. Yaratma eylemi durmuyor, kendi gelişim çizgisi üzerinde sürüp gidiyor, inişli-çıkışlı yollarda ilerlerken düşünme yetisinin bütün olanaklarını kullanıyor. Bu durum, kişinin tarihi oluşturan başarısıdır. Bu başarıda dil, düşünmek, yaratmak, yargılamak, eleştirmek gb. tarihin ilkeleri adını verdiğimiz eylemler birbiriyle bağlantı içinde bütünleşiyor. Felsefe bu bağlantının odağını oluşturuyor. Sözcüğün dar anlamında düşünmek kişinin kendini öteki dirilerden ayırmasına, geniş anlamda düşünmek ise yaratıcı bir girişimde bulunmasına neden oluyor. Bu girişimle sağlanan ürünler uygarlık denen birikimi oluştururken kişinin evrendeki yerini belirleyerek, onu öteki dirilerden bambaşka bir varlık tabanına oturtuyor, tarih varlığı olmasının ilk temelini atıyor. Bu gelişim açısından bakılınca kişinin tarihi vardır denebiliyor.

Felsefe, düşünme eyleminin sürekliliği içinde, yönlendirici ışığını nereye çevirirse orada kişiye değgin bir sorunun ortaya çıktığı görülüyor. İlkin sorunlar aydınlığa çıkarılıyor, sonra onlarla ilgili açıklamalara girişiliyor, bu açıklamaların türüne göre çığırlar doğuyor. Burada felsefe yeni bir varlık alanı yaratmıyor, ortada bulunan varlık alanının gündeme getirilmeyen sorunlarını sergiliyor. Bu sergileme felsefenin odaklaştığı özgün bir alandır. Bu alana girecek, onu ışıklandıracak başka bir bilim yoktur. Bu alan, bilimlerce belirlenmiş, sınır çizgileri çekilmiş bir varlık ortamı da değildir, ayrıca kavramsal bir yapısı yoktur, nesneldir. Felsefe, bu nesnel alanı, sorunsal varlığa dönüştürür; ilkelerini, düzenleyici koşullarını araştırır, en ince ayrıntılarına değin uzayan bir ilgiyle yapısını aydınlatmaya çalışır. Bu ala-

na bakan gözetleme yerlerinin sayısınca dizge oluşur. Felsefenin temel özelliği budur.

Felsefenin görevi geçmişin gelenekleşen sorunlarını aktarmak, korumak değil, çağın buluşlarına uygun gelişim çizgisi üzerinde ilerleyerek yeni görüşler ortaya atmaktır. Eskiden kalan sorunlara, eskimiş, geçerliğini yitirmiş denemez. O sorunlar, uygarlık tarihi boyunca günceldir, düşünen kişinin ilgi alanı içindedir. Eskiyen, geçerliğini yitiren yalnızca o sorunlara getirilen açıklamalardır. Ancak, bu eski açıklamalar da bilimsel bakımdan değersiz sayılamaz. Bugün kimse çıkıp Platon'un «idea» kavramına getirdiği açıklamanın geçersiz, değersiz olduğunu ileri süremez. O kavramın felsefede görkemli, üstün, saygıdeğer bir yeri vardır. Güncelliğini yitiren, o kavrama bağlanarak, onun dışında yeni bir düşünce ürünü ortaya koyamamak, o kavramla ilgili açıklamalarla yetinmektir, böyle bir tutumdur. Böyle bir tutum, tektanrıcı din kurumlarında görüldüğü gibi ilerlemeye engeldir, yasaklayıcıdır, kavram katılaşmasına uğramıştır. Platon'un kuramından bugün de çağın anlayışına uygun düşünceler üretilebilir. Nitekim, çağdaş Batı felsefesinin temel dizgelerinden çoğu Platon'un «İdea» kavramından doğmuştur.

Batı felsefesinin temel kavramları ilkçağın Anadolu-Grek düşüncesinde ortaya konmuş, sonradan onlara değişik bakışaçılarına göre yorumlar, açıklamalar getirilmiştir. Bu temel kavramların birkaçını sayalım idea, atom, theoria, energeia, dynamis, logos, ethos, episteme, noesis, psykhé, hyle, eudaimonia, hedoné, nous, spermata, ousia, materia, physeos, sophos, doksa, arkhe bg. İstediğimiz gibi çoğaltabileceğimiz bu temel kavramlar, sonradan, özellikle Cicero'nun çabasıyla Latinceye aktarılmış, karşılıkları bulunmuş, Batı ortaçağının geliştirdiği tanrıbilimin tabanını kurmuştur. Yenidenuyanış döneminde yine bu kavramlar gündeme getirilerek, felsefenin yeni içerikli sorunları oluşturulmuştur.

Felsefede bu kavramların gözardı edilmesine olanak

yoktur, hangi çığır olursa olsun, ne denli yeni düşünceler ortaya koyarsa koysun, bu kavramlarla tartışma alanına çıkma gereğindedir. Bu kavramlardan yararlanmak, onların kılavuzluğunda yürümek geriye dönüş, eskiyi sürdürme anlamına gelmez. Gerileme, eskiyi sürdürme bu kavramlara konulan yasaklamalar, sınırlandırmalar, denetimler nedeniyledir. Batı felsefesinde bu kavramlardan esinlenmeyen bilge bilinmiyor. Başarı alanında en yüksek aşamaya varmış bir fizik bilgini bile ilkçağın bulduğu energeia, dynamis, materia bg. kavramları öğrenmeden edemez. Bu kavramlar, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bir düşünce evreninin temellerini kuran özgün öğelerdir. Felsefenin odağını oluşturan bu öğelerin anlam içeriği ortaya atılan yeni kuramlarla gelişmekte, varsıllaşmaktadır. Tutuculuk, bu kavramların başlangıçtaki içeriğinin değişmezliğine inanmakla başlar, onları aktarmakla sürer gider. İşte felsefeden istenmeyen tutum budur. Bu tutum ortaçağın tek geçerli bilgi alanı sayılan tanrıbilimi yaratmış, düşünce özgürlüğünün elini ayağını bağlamıştır. Bu nedenle ortaçağda felsefe yoktur, felsefe adına ortalıkta dolaşan birtakım dengesizler vardır. Burada, daha önce değinilip geçilen, bir konuya dönelim.

Bir İslam felsefesinden, bir hıristiyan felsefesinden sözedilebilir mi? Sözü uzatmanın gereği yok, **edilemez.** Felsefede sınırlandırma, engelleme, baskıya dayanarak yönlendirme, sorun buyurma yoktur, kuralsız-koşulsuz bir düşünme özgürlüğü vardır. Bu özgürlük konuyu seçmek, açıklamak, sorunsal görüş getirmek, bilincin-istencin ışığında olabildiğine gezinmek, düşünmektir. İşlenen konuya önyargıyla, «buyurulmuş kavramlar»la yaklaşma yoktur. İncelenen sorunun çözümünü önyargı değil, araştırmanın yöntemi gösterir. Felsefede bir sorun önceden kanıtlanmaz, sorunun çözümü kanıtlamayı gösterir. Sorun kanıtlanmak için değil, açıklanmak için elealınır. Felsefenin bir ayağı nesnelerdedir. Felsefe, ne denli soyut bir ortamda dolaşırsa dolaşsın, nesnelerden yola çıkar, nesnelerle söyleşiye

koyulur. Bu nesne somut olmasa bile, düşünme eyleminde, «nesnel»dir. Oysa tanrıbilimde böyle bir özellik yoktur, onda sayısız sınırlamalar, önyargılar, denetlemeler vardır. Tanrı, bir önyargıyla vardır, tanrıbilimin görevi de bu önyargıyı kanıtlamaktır. İslam-Hıristiyan düşüncesinin temeli budur, böyledir. Tanrının özü düşünülemez, kavranamaz, usun sınırlarını aşar. Us sınırlı bir varlıktır, bu nedenle sınırsız, önsüz-sonsuz olan tanrıyı kavrayamaz. Usun yapacağı iş tanrısal varlığın niteliklerini düşünmek, onları kendi sınırları içinde, açıklamaya çalışmaktır. Tanrı özü gereği bilinemez, yalnızca düşünülebilir. Tanrıbilimin temel sorunu budur. Bu sorundan yola çıkılarak «yaratılış» olayı tartışmaya açılır. Yaratılış bir yoktan varoluştur, bunun etmeni de tanrıdır. Yaratılış birkezliktir, sürüp gitmez. Öte yandan yaratılış süreklidir, kesintisizdir, bütün yeni olaylar birer yeniden yaratılış sonucudur. İşte tannbilimde tartışmalı anakonu budur. Yaratılış bitmiştir, yeni olaylar birer yaratma değil, yaratıldıktan sonra gizli kalanların görünür duruma gelmesidir. Öte yandan karşıt görüş ise; tanrı sürekli olarak yaratmaktadır, yaratış eylemin kesintiye uğramadan sürmektedir. Bunlara «görünüş», «tanrıdan fışkırma», «yeniden ortaya çıkış» bg. değişik adlar verilir, anakonu olduğu gibi kalır. Bu ikili tabandan yola çıkılarak kişi-tanrı bağlantısı üzerinde durulur, tin-us-istenç-özgürlük sorunları birbirini izler, yazgı kavramıyla düğümlenir. Şimdi bu ikili çelişkileri görelim: tin ölümlüdür-tin ölümsüzdür, tin yaratılmıştır-tin yaratılmamıştır, tin tanrısaldır-tin kişiseldir, ölüm tinin gövdeden ayrılışıdır-ölüm tinin çözülüşüdür, yargı günü vardır-yargı günü yoktur, kişi usu nedeniyle özgürdür-kişi tanrısal usu yüzünden yazgıya bağlıdır, kişide istenç özgürlüğü vardır-istenç tanrının buyruğu altındadır özgür değildir, tanrı bilinir-tanrı bilinmez, us gereklidir-us gereksizdir, kişide tanrısal bir öz vardır-kişide tanrısal bir öz yoktur, evren kalıcıdır - evren geçicidir, tanrı genel nitelikleriyle özdeştir-tanrı genel nitelikleriyle özdeş değildir bg. Bu sorunlar olabildiğine çoğaltılır, hepsi de tanrı kavramı çev-

resinde dolaşır durur. Felsefenin töre, tüze, aktöre, erdem, doğruluk, iyilik, güzellik, yücelik, bilgelik, bilgi, evren, tin, us, istenç, anlık, bellek, kişi, yardımseverlik, yiğitlik, ölçülülük, özgürlük, bağımsızlık, mutluluk, eşitlik bg. ayrı birer sorun olarak işlediği bütün kavramlar tanrıbilimin denetimi altına girer, tanrı kavramının kılavuzluğuna verilerek açıklanır. Bu kavramlara, tanrı kavramıyla bağdaşmayan bir yorum, bir çözüm getirilemez, getiren suçludur. Doğusuyla-batısıyla bütün ortaçağ bu görüşe dayanır, onu düşünme eyleminin odağı durumuna getirir. Oysa bunun felsefeyle en ufak bir ilgisi yoktur, felsefeyi temellendiren düşünce öğeleri, bir önyargıyla, denetim altına alınarak yönlendirilmiştir. Bu durumda bir islam felsefesinden, hıristiyan felsefesinden sözedilemez. Felsefenin özüne aykırı gelen başlıca tutum konuları sınırlandırıp yönlendirmedir. Konu önyargının denetimi altına girerse düşünme eyleminin nereye varacağı önceden kestirilir. Oysa felsefede, işlenen sorunun sonucu önceden bilinemez, vargıyı işleme yöntemi gösterir. Önceden bilineni yeniden araştırmanın gereği yoktur. Ağrı dağının karşısında durarak sağa sola bakıp onu aramanın usla bağdaşır yanı yoktur. Felsefe böyle işe neden başlasın? Üstelik tanrıbilim usu inanın gözetimi altına sokuyor, inanı aydınlatıcı, gerçeğe götürücü tek kılavuz sayıyor, us inanın elinde çok yaşlı bir kimsenin değneğine dönüştürülüyor. Böyle bir anlayış felsefenin dışındadır, felsefenin tek kılavuzu ustur.

İmdi, doğusuyla-batısıyla, bütün ortaçağda gerçek-özgün bir felsefenin bulunmadığını vurguladıktan sonra, yeniden tarih kavramına dönelim. Felsefesi olmayan bir toplumun tarihi yoktur, olamaz da. Bu nedenle, ortaçağın tanrıbilim anlayışına dayanan, onu benimseyen ulusların da tarihi yoktur. Bir islam, bir hıristiyan tarihinden sözetmek anlamsızdır. Tarihi yapan ilkelerden yoksun bir toplumun tarihi vardır demek, toprağın altından çıkarılmış kemik kalıntıları arasında canın saklandığı bir yer aramak gibidir.

Felsefenin ortaya çıkışı düşünsel bir olaydır, böyle bir

olay önce elverişli ortamı gerekser. Ortamda, felsefeyi besleyen öğeleri bulmak, onları uygun bir dizgeye dönüştürmek yeterli düşünmeye dayanır. Bunlar hep söylenen, bilinen, ikibinbeşyüz yıldır gündeme gitirilen düşüncelerdir. Böyle olmasına karşılık felsefenin doğuşu birtakım düşsel tasarımlarla açınlanmış, öncül koşullar aranmıştır. Nitekim felsefeyi Thales'te başlatmak, evren karşısında ilk bilgece soruyu ona sordurmak yerleşik bir kanıdır. Biz, bu yerleşik kanının sağlığına inanmıyor, daha başka nedenlerin bulunduğunu düşünüyoruz. Felsefenin soru sormakla başladığı tartışılmaz, doğrudur. Ancak ilk soruyu soranın Thales olduğu kesin değildir. Bu düşüncemize bir çelişki denebilir kimilerince, buna da sözümüz yoktur. Felsefenin başlangıcını dinle ilgili düşüncelerin, inançların ötesinde aramak bizi kesin bir kanıya götürmez. Kimse çıkıp Thales'in inançsız bir kişi olduğunu söyleyemez. Onun yaşadığı dönemde su kutsaldı, tanrısal özlerle donatılmış bir varlık diye saygı görüyordu. Thales, soyut-somut bütün varlık türlerini su'dan türetirken deneysel-gözlemsel verilere dayanıyordu kuşkusuz. Ancak soyut varlıklara da inanıyordu. Bu inancını, soyut varlıkların da su'dan türediği savlarıyla dilegetiriyordu. Önce bir tin kavramının varlığına inanıyor, sonra bunu suyun bir türevi sayıyordu, tinsel varlıklar yoktur diyemiyordu. Bu da onun inançlara büsbütün aykırı davranmadığını gösterir. Ancak bu tür bir inancın kaynağı doğadır, doğadışı-doğaüstü güçler değildir. Çoktanrıcı dönemin tanrıları-tanrıçaları doğal niteliklerle donatılmış düşün ürünleridir. Felsefeyi; yine böyle doğada bulunan, doğaüstü ürünlere karşı soru yönelterek başlatmak Thales'ten eskiye götürülebilir. Biz, felsefeye aykırı gelen düşüncenin tektanrıcı dönemle, doğanın dışına çıkarılan doğayı yönlendiren varlıklarla başladığını söyleyeceğiz. Gökvarlıklarına tanrı, tanrıça diyen inancın kaynağında da bir soru sorma vardır bizce. Güneşe tanrı diyen inanç önce onun ne olduğunu sormuştur sanırız. İşte felsefenin ilk odağı bu sorudur. Thales bu odağı daha sağlam bir tabana oturtmuş,

sorunlara daha belirgin bir içerik getirmiştir diyebiliriz, buna karşı da çıkmayız. Bize göre felsefe, daha önce söylendiği gibi, düşünen kişiyle başlamıştır, soru sorarak açıklamaya yönelenlerce de geliştirilmiştir. Bu nedenle, düşüncelerimizde çelişkiye düşsek bile, felsefe Thales'le başlamadı, onunla gelişim çizgisini belirledi demekten kendimizi alamıyoruz. Tektanrıcı dönemin başlaması, bizce, felsefeye tepkidir. Onu çoktanrıcılığın daha gelişmiş bir sonucu görmek anlamsızdır, olay karşıt durumdadır. Çoktanrıcılık doğaya bağlılıktır, tektanrıcılık doğada doğanın dışına çıkmaktır, doğadan kopmaktır. Felsefenin özünde de doğayı tanımak, anlamak vardır. İşte bu nedenle çoktanrıcılık felsefeye daha yakın, tektanrıcılık felsefeden daha uzaktır, ona karşıttır. Nitekim çoktanrıcı dönemde yetişen aydınlara felsefenin kurucuları demekteyiz. Thales, Anaksimenes, Anaksagoras, Anaksimandros, Parmenides, Demokritos, Zenon (eskisi) gibi düşünürler çoktanrıcı dönemin öncü bilgeleriydi, onların izinde yürüyenler de öyleydi, besbelli.

Çoktanrıcı inanç ortamı kişiyi doğaya bağlarken değişik sorunların karşılığını tanrılaştırdığı olaylarda, kişilerde, doğal nesnelerde buluyordu. Bu, kişiyle doğa özdeşliğinin düşünsel sonucuydu. İlkel kişi kendini doğanın bütünü içinde bağımsız bir nesne olarak görmüyor, görünmeyen güçlerin nesnel varlıklarda yansıyan somutlaşmış biçimleriyle çevrili sanıyordu. Onun inanç sözlüğünde dağ. göl, ırmak, güneş, ay, yıldızlar, kimi ağaçlar, bitkiler, kayalar tanrısal nesnelerdi. Bu nedenle onlar hep kutsaldı, diriydi. Doğayı böyle bir nitelikte görmek ancak, doğa karşısında «bu nedir?» diye soru sormakla olabilir. Bu sorunun karşılığı da tanrıdır, tanrıçadır, cindir. Sorulan soruya verilen yanıt kuşkuyu, güçlüğü gideriyor. Bizce düşünmek denen düşünsel eylemin başlangıcı böyledir, ilk üretime geçiş de doğayı tanrılaştırmakla olmuştur. Kişi kendi kendine sorduğu sorunun karşılığını verirken dizgesel bir düşünme eylemi içinde değildi, bilimsel anlayış bilincinden yoksundu, ancak doğayla özleşmede benliğinin uyandığını seziyor-

du. Onun «ben»i doğa karşısında takındığı tutumdan geliyordu, kendini düşündüğünden, bir sorun durumuna getirdiğinden değil. İşte, bize göre, felsefe kişinin bu doğayı yorumlamasıyla başlamıştır. Bu başlayış, önceden, salt dine dayalı bir özellik taşımıyordu, din sonradan biçimlendi. Yine sonradan doğayı tanrılaştırma yorumuna din dendi. Dinle ilgili dokunulmazlıklar, görevler inançların kurumlaşmasıyla başladı. Bu kurumlaşmanın ilk belirtisi din görevlilerinin, büyücülerin, üfürükçülerin ortaya çıkışıdır. Kutsamalar, sunular, sunaklar, kutsal işlemler ortaya çıkıp yavaş yavaş yerleşmeye, kurumlaşmaya başlayınca din de açıklık, kesinlik kazandı.

Dinin felsefeyle ilgisi var mı? Din, ayrı bir kurum niteliği kazanıca, felsefeyle bağını koparmıştır. Ancak, başlangıçta, doğayı yorumlamadan doğan birtakım düşünsel veriler felsefenin gelişim ortamındadır. Bu ortamda din yoktur, kimi düşünürlerin din diye nitelediği olaylar bir yorumdur, doğayı açıklamadır. İlkel kişi, kendisine korku salan bir dağ karşısında, yine çok ilkel biçimde «bu nedir?» sorusunu sormasa «dağ tanrıdır» diyemez. Bu soru sormanın bilinçli olmadığını ileri sürmek sonucu değiştirmez. Nitekim en ilkel soruya verilen en ilkel karşılık bile bir bilinç uyanışıdır. Bilinçsiz bir soru sormanın, yanıtlamanın olanağı yoktur.

Felsefeyle dinin başladığı kaynak özdeştir, ayrılma bir gelişme atılımıdır, onun hangi dönemde başladığını kesin sınırlar içinde bilemeyiz. Ancak bu inanç akışının katılaştığı dokunulmazlık-değişmezlik kazandığı dönemde dinin, sürekli bir gelişim eylemine dönüştüğü evrede felsefe başlamıştır, bu bir yol ayrımıdır. Felsefe yaratıcı, üretici, ilerletici olmuş, din ise sınırlandırıcı, yasaklayıcı, kavramları katılaştırıcı bir nitelik kazanmıştır. Burada ortaya attığımız düşünce alışılagelen felsefe tarihi anlayışının dışında kalıyor, dahası onunla çelişiyor. Bu durum bizce önemli değil, felsefeyi belli bir evrede, belli kişilerle başlatmak da felsefenin özüne aykırıdır. Felsefe bir düşünme eylemidir, bir buzağı-

nın doğuşu gibi ayı günü belli olay değildir. Bu eylem bilinçli, dizgeli, verimli, geliştirici gibi atılımlar içerdiğinden dinden ayrılır, kendi özelliğini biçimlendirir. Din-felsefe ayrımı, kimi uluslarda gerçekleşmemiş, ilkel inançların egemenlik sağladığı toplumlarda din katı bir kurumlaşmaya yönelmiş; düşünsel eylem güçlenmiş, üretken duruma geçmiş, böylece felsefe denen görkemli olay başlamış. Felsefenin başlaması dizgeleşmeyi, sorunsal içeriklerin düzenleşmesini sağlamış. Bu düzenleşme gelişime giden yolun aydınlanmasıdır. Bu alanda, bilinen en verimli dönem Anadolu ilkçağıdır. Bu çağda katılaşmaya yüztutan dinin karşısında esnekleşerek gelişen düşünsel eylem yeralır. İşte, kimi düşünürlerin felsefeyi, Anadolu'da «İlk doğacı bilgeler» adı verilen aydınlarla başlatmalarının nedeni budur. Gerçekte felsefe onlarla başlamamış onlarla kesin sınır çizgilerini çekme olanağını bulmuştur. Felsefeyi tarihi oluşturan odaklardan biri diye görmemizin nedeni de budur.

Felsefede, düşünerek benimseme, onaylama, yadsıma egemen bir kuraldır. Dinde «buyurulan»ı düşünmeden onaylama gereklidir. Bu nedenle din buyurucu, felsefe araştırıcıdır. Tarihi de araştırmaların biçimlendirdiği bir bilim olarak düşünürsek felsefeyle bağlantılı kılabiliriz. Bu yüzden felsefesi olan toplumun tarihi vardır diyebiliyoruz.

IV

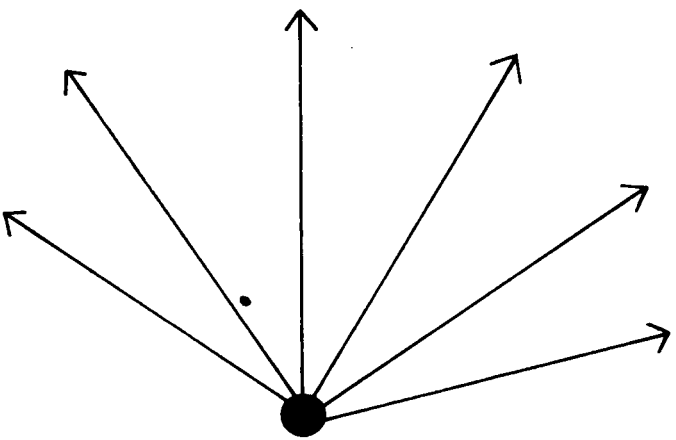
TARİHİN TÜRLERİ

Yenidenuyanış olayının ardından birtakım bilimsel eğilimlerin belirdiğini, bilimlerin konularına göre birbirinden ayrılıp bağımsız birer alan oluşturduğunu biliyoruz. Tarih sözcüğü de, bir bilim olarak, bu dönemde gündeme getirildi. Daha önceleri de «tarih» adını alan, o sözcükle ortaya konan yapıtlar vardı. Kimilerine göre bunların en eskisi Herodotos'un ünlü yapıtıydı. Ancak, tarih adı verilen bilimlerin günümüze değin, belli olayları konu edindiği, kendine özgü bir açıklama yöntemi, araştırma ilkesi olduğu biliniyor. Bugün dil tarihi, toplumbilim tarihi, sanat tarihi, ekonomi tarihi, hukuk tarihi bg. değişik adlarla anılan bilimler vardır, gün geçtikçe bunların sayısı çoğalmakta, yeni «tarih»-ler ortaya çıkmaktadır.

Bilim-felsefe-sanat düşünsel bir gelişim çizgisi üzerinde ortaya konan başarılar birikimi olduğuna göre, tarihi bunların dışında bağımsız bir alan diye görme olanağı yoktur. Felsefe alanında; süreye dayanılarak, ortaya konan ürünler bir çizgi üzerindedir, geçmişten geleceğe uzanmaktadır. Bugünden geçmişe doğru gidilince tarih kavramı ortaya çıkıyor, oysa geleceğe yönelince böyle bir kavrama gereksinme duyulmuyor, kimse «geleceğin tarihi»ni yazmayı düşünmüyor. Yapılan; geçmişe doğru yürüyerek,

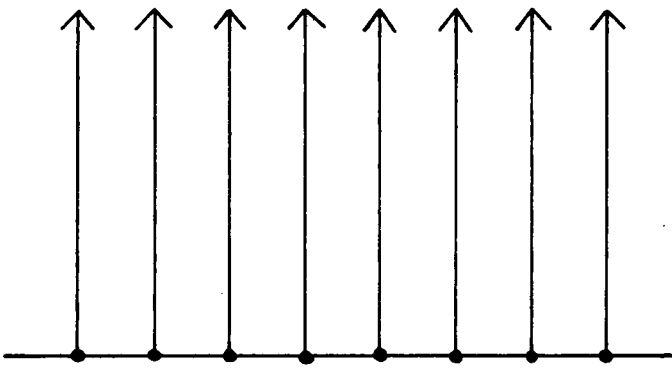
«bitmiş» olayların akışını izlemek, onları belli bir diziye göre açıklayıp anlatmaktan öte bir anlam taşımıyor. Sözgelişi sanat tarihi denince, sanat alanında ortaya konan ürünlerin gelişim çizgisi üzerinde geriye doğru yürünerek, başarı evreleri açıklanıyor, bu yapılırken de ürünlerin «yeri» belirleniyor, değeri tartışılıyor, etkisi gözönünde tutuluyor, birbiriyle bağlantısı sergileniyor. Bir yandan sanatın içine giriliyor, bir yandan da sanat ürününe açıklayıcı-yorumlayıcı bir gözle «karşıdan» bakılıyor. Bu alanı kendine uğraş edinen kişi sanatçı olmayı pek düşünmüyor çokluk. Resim tarihi yazmayı tasarlayan bir kişiye, günün birinde, bir dağ resmi yap derseniz ondan «ben ressam değilim» karşılığını alabilirsiniz. Peki «ressam olmayan» bir kimsenin bu ürün türüyle ilgili açıklamalarına hangi yönteme dayanarak kesin, doğru gözüyle bakabilirsiniz? Buna karşı birisi çıkıp, iyi bir doğum uzmanı olan erkek de doğuramaz, ancak doğuracak duruma gelen kadının bebeğini başarıyla dünyaya getirebilir, «doğurtabilir». Bu kandırıcı bir yanıttır, ilgi alanının dışına çıkan bir örnektir. Çok iyi bir sanat tarihçisi, ressamın fırçasından, yontucunun çekicinden kendi istediği nitelikte bir yapıtın çıkmasını sağlayamaz, daha açıkçası ressamı, yontucuyu «yaratıcı» kılamaz. Birbirinin yapıtlarını görmemiş, adını duymamış, uzak bölgelerde yaşamış nice sanatçı biliriz uygarlığa büyük yapıtlar vermiş. Demek burada yetinin sağladığı başarı bir tarih çizgisine oturtulamıyor (geleneksel tarih anlayışına göre), kendi çevresinde özgün kalıyor. Burada sanatçı olmayan sanat tarihçisi olamaz demek istemiyoruz. Tarihi oluşturan olayın bütün olduğunu, birbiriyle ilgisiz gibi gösterilmek istenen bölümlere ayrılamayacağını söylemek istiyoruz. Düşünme olayı yaratıcı-üretici bir çizgi üzerinde yürürken sapmalar göstermiyor, birtakım evreler oluşturuyor. Bu evreler, bir düz çizgi üzerinde eşit aralıklı beneklerden kalkan koşut doğrulardır, bir odaktan çıkıp birbiriyle daraçı oluşturarak değişik doğrultularda giden çizgiler değil. Peki, düşünsel eylem bir odaktan çıkıp düz bir çizgi üzerinde yürümüyor mu? di-

ye sorulacak. Yerinde bir soru, ancak, biz düşünsel eylemi benekleşen bir odaktan değil, bir doğru üzerinde aralıklı (birbirine eşit olma koşuluyla) yerlerden çıkan koşut çizgiler üzerinde gelişme diye anlıyoruz. Düşünsel eylemin odağı belli bir kaynak olsa, oradan çıkan bütün ürünlerin de eştürden olması gerekirdi. Denecek ki,değişik alanlarda büyük başarılar sağlamış kimseler vardır, onların düşünsel eylemi tek odaklı değil midir? Değildir, yukarda söylenen doğru çizgi üzerindeki eşit aralıklı çıkışlardır. Sözgelişi Michel Angelo, Leonardo gibi yaratıcıların başarıları eştürden değildir, değişik alanlarla ilgilidir, oysa onların düşünsel odağı birdir. Birdir, ancak bir çizgi üzerinde eşit aralıklıdır, tek benekli değildir. Düşünsel eylem tek doğrultuludur, birinden ötekine hızla geçebilir, birkaçını birden içeremez. Sözgelişi, bir kişi beş anlama gelen bir kavramın bütün anlamlarını birlikte sergileyemez, kavrayamaz, birinden ötekine hızla geçer. Bu nedenle yorumcuların kimi açıklamaları yanıltıcıdır.

Tek boyutlu düşünme odağı. Bu odaktan çıkan değişik yönlü çizgiler yanıltıcıdır, düşünme yetisinin yapısına aykırıdır. Bir yetide birbiriyle özdeş olmayan birkaç öğenin

başarılı olması sözkonusu değildir. Burada kaynak yoğunlaşmış, katılaşmış demektir. Düşünsel eylemde karşıt sapmalar görülüyor. Bu durum sağlıksız bir yetiyi gösterir.

Düşünme yetisi sağlıklıdır, düz bir çizgi üzerinde, eşit aralıklı doğrular birbirine koşut olarak ilerlemektedir. Düşünsel eylemde birinden ötekine geçerek başarıya ulaşma olanağı vardır. Burada, birkaç anlama gelen bir kavramın, bir anlamından ötekine hızla geçilir, ayrı bir başarı doğrusu çizilir.

Yukarda verilen örnekler, düşünme yetisinin bir benek değil de, bir alan niteliğinde odak olduğunu gösteriyor. Düşünsel eylem bu nitelikte olursa, tarih kavramının bağımsız bir akım olarak görülmesi sözkonusu değildir. Sözgelişi felsefe tarihini, felsefeyi oluşturan ilkeler dışında, hangi ortamda, hangi çizgi üzerinde bulacağız? Felsefe ortamının dışına çıkamayız, bu ortamın içinde kaldığımız sürece de felsefe eyleminden ayrı bir felsefe tarihi düşünemeyiz. Öyleyse felsefe tarihi felsefenin kendisidir, varsayılan «felsefe olayları»nın bilimi değildir. Peki, bu durumda, felsefe tarihi, sanat tarihi yok mu? Felsefe eyleminin, sanat eyleminin dışında yoktur besbelli.

Biz, burada, tarihi yadsımıyoruz, ancak tarih kavramının gerçek yerini arayarak düzmece kuramlardan kurtarmak istiyoruz. Eskilerde bir «doğa tarihi» kavramı vardır, kimi yörelerde bugün de geçerlidir. Düşünmeyen, ortaya düşünsel bir ürün koyamayan, yaratıları doğrultusunda gelişme gösteremeyen bir varlığın tarihi olur mu? sorusu denizkızı denen nesneyi yarattıktan sonra evrende oturduğu konutu aramaya benzer. Denizkızı soyut bir kavram olarak vardır, ancak tarihi yoktur. Arslan, kaplan, timsah, fil, geyik, karaca, tavşan, köpek, at, kartal, doğan, atmaca, bıldırcın, keklik, kırlangıç, sığırcık, kertenkele, ağustosböceği, arı, porsuk, tilki, karga, çakal, saksağan bg. vardır, ancak bunların tarihi yoktur. Bunlar gibi sayısız çiçek, bitki, ağaç, çalılık vardır, tarihi yoktur.

Tarih kavramını ilgili konuyla bağlantılı kılmanın yolu, onunla ortaya konan, açıklanan olayı bulmaya götürür. Bu yolda bulunan, bulunduğu sanılan olayın başka bilimlerin alanına girmemesi, bağımsız bir yapı taşıması gerekir, bunları daha önce de anımsatmıştık. Sözgelişi toplumbilim tarihi deniyor; peki toplumbilim kendi kendine düşünebiliyor mu? Sanat tarihi kendi kendine düşünebiliyor mu? Öyleyse bu bilimler gibi benzerleri de düşünsel olayın içindedir, onunla bağımlıdır, dolayısıyla düşüncenin tarihidir. Toplumbilimi düşünsel gelişim çizgisinde elealırsak tarihini değil kendini açıklarız, onun alanında ortaya konan kişisel başarıları sergileriz.

Bölümün başlığını «Tarihin Türleri» diye koyduk, şimdi tarihin böyle bir içeriği olmadığını söylüyor, onu kanıtlama yolunda örnekler bulmaya çalışıyoruz. Bu bir çelişme değildir, düşüncemiz tarihi bağımsız bir bilim olarak görmenin yüzeyselliğini, yapaylığını anlatmaktır. Bu açıklama tarihin gereksizliğini ileri sürerek bugün geçerli olan tarih düşüncesini ortadan kaldırmak gibi katı bir anlam taşımaz. Anasorun, yanıltıcı bir yorumu açıklığa kavuşturmaktır. Wölflin, Baumgarten gibi sanat tarihçilerinin yapıtlarını okuduğumuzda, onların tarihi sanat yapıtının açıklanışına, yo-

rumlanmasına dayandırdıklarını görürüz. bunu yaparken de, genel dayanakları biçem-biçim bağlantısıdır. Yapıta «görünüş» açısından bakarlar, gelişimi boyutların çoğalmasına, gölge-ışık, derinlik-yüzeysellik, bütün-bölüm, anlatım-içerik bg. dizisinde bulmak isterler. Sanat yapıtında duygunun egemenliğini tartışma götürmez bir konu diye görenler de az değildir. Duygunun tarihi yaratacağı sorunu gündeme gelir, tarih bir bilim olmaktan çıkar. Bu sorun, sanat ürününün duygusal bir üretim olduğu kanısından kaynaklanır, pek de inandırıcı değildir.

Tarihin; belli nitelikteki, olaylar bilimi diye anlaşılması işlediği konulara göredir. Konuları birbirini doğurmayan, geliştirmeyen bir bilimin içeriği bölümcüldür, bütünlükten yoksundur. Oysa, uygarlık alanında ortaya konan başarılar bir bütündür, birbirinden kopukluk sözkonusu değildir. Kimse çıkıp sanat tarihini felsefe tarihinin ötesinde; büsbütün bağımsız, bir bilim dalı diye açıklayamaz. Sanatı felsefeyi yaratan düşünceden bağımsız bir ürün olarak görmek sorunun çözümünü başka bir ortamda aramak demektir. Felsefeyle ilgisiz sanılan bir sanat alanı yoktur. Sözgelişi çok ayrı özellikler taşıyan resim, yontu, müzik gibi yaratı odakları bile birer felsefe tabanına oturur, kişinin belli bir anlayışını yansıtır. Yaptığı resme dayanarak, ressamın dünyagörüşünü, ırasını, sanat anlayışını açıklayan araştırmalar çoktur. Bir sanatçı ne yaparsa yapsın, kendi ırasının dışına çıkamaz, yapıtlarında kendi bilinçaltının oyuklarında gizlenen bir yanını ortaya koyar. Öte yandan, sanatçı yapıtında inancını da sergiler. Bu durumu bilginlerde, bilgelerde de görmek kolaydır. Bu gibi olaylarda tarihe düşen görev, kişiyi düşüncelerinin gelişimi doğrultusunda yürüyerek açıklamak, onun içinde yaşadığı ortamı aydınlatmaktır. Bu görevi, tarihin içinde bulunan, ona dıştan bir gözlemci gibi bakmayan, tarih uzmanı başarabilir. Tarih uzmanının bakışaçısı tarihin türleriyle ilgilidir. Biz, tarihin türleri derken, ortaya konan düşünsel ürünlerin gelişim çizgilerini gözönünde tutuyoruz. Tarihin türleriyle anlatmak istediğimiz sorun-

ların gündeme getiriliş yöntemleridir. Bu yöntem, sorunun yürüdüğü yolu ışıklandırır, onun tarih olması saçtığı ışıktan dolayıdır.

Tarih uzmanı; dayandığı felsefe anlayışına göre, olayların arkasında yatan oluşturucu düşünce öğelerini araştırır, bunların etkileyici gücünü ölçer, birbiriyle karşılaştırdığı nedenlere uygular. Onun açıklamak istediği görünüş değil, onu doğuran öğe-nedendir. Öğe-neden bütüncül bir etki odağı değil, bölümcül bir etkendir, temel-nedenin bölümlerinden biridir. Bu bölümler arasında kurulan uyum, tarihin ilgi alanına giren olayın gerçekleşmesini sağlar. Sözgelişi **Naima Tarihi** denen yapıtın yazarı Naima Efendi, Osmanlı İmparatorluğunun belli bir dönemini açıklarken olaylara dayanır, onları nedenleriyle anlatır. Olayların temelinde devleti sarsan, uçları padişahın çevresine değin usayan yolsuzlukları açıklar, kiminde en ince ayrıntılara iner. Yapıtı okuyunca, olayların karışıklığı arkasında yönetimin niteliğini sergileyen düşünce ürünleri ışımaya başlar, yozlaşmış bir inanç varlığının toplumu sürüklediği uçurum belirir. Yönetimde us ilkelerinin egemen olmadığı sezilir. Oysa yazar bunları anlatmaz, araştırmaz, yalnızca yüzevuran olayları, olguları sıralar, kimi yerde gözlemlerine dayanır, yapıta bir anılar dergisi niteliği kazandırır. Biz bu tür bir yapıta tarih diyemiyoruz, yazarın dayandığı felsefeye özgü bir ilke yoktur, anlatmakla-yazmakla yetinilmiştir. Yazardan bilge olmasını istemiyoruz, ancak olaylar karşısında bilge gibi soru sorarak sorunlara yaklaşması gereğini vurguluyoruz. Yoksa başarılı bir öykücü de böyle bir yapıt ortaya koyabilirdi.

Naima'dan nerdeyse üçyüzyıl önce yaşayan İbn Haldun ise, tarih karşısında; çağına göre, bilgece bir yöntemle işe koyulur. Yazılarında belli ilkelere dayanmanın gereğini sergiler. Ona gre tarih kişiyle, toplumla ilgili bir bilimdir, değişim, benzerlik, nedensellik, benzemezlik bg. evrensel sayılabilen ilkeleri vardır. Bu ilkeler toplumun yapısına, kuruluş öğelerine göre değişir, üretim-tüketim ilişkilerine bağ-

lanır, tarihi yüzeysel olayları anlatan bir araştırma alanı olmaktan kurtarır.

Biri Berberi, öteki Osmanlı olan bu iki tarihçiyi karşılaştırdığımızda, 14. ncü yüzyılda yaşayan İbn Haldun'un daha ileri bir görüş aşamasında olduğunu kolayca anlarız. Osmanlı tarihçisi, bir olayyazar (vak'a-nüvis) olmaktan öteye geçmek istemez. Kimi yerde neden-sonuç bağlantısını araştırır, toplumun yapısal özelliğii vurgular, belli bir ilkeye bağlandığını gösterme eğilimini duyar, ancak yine de yüzeysel kalır. Oysa, kendisinden üçyüzyıl önce yaşayan uğraşdaşı olaylar karşısında eleştiri-bileşim yöntemini uygularken bilgece bir gözlük kullanır. Kuşkusuz bu tutum ayrılığında, iki ülkenin toplum yapısı etkilidir, uygarlık düzeyi sözkonusudur. Ancak işe süreyi katarsak, İbn Haldun'dan daha ileri bir düzeyde olması gereken Naima'nın geride kaldığını görürüz. Bu durumu Hoca Sadeddin Efendi ile Hammer'i karşılaştırarak da sergileyebiliriz. Osmanlı düşünürü Hoca Sadeddin Efendi ile Avusturyalı Osmanlı tarihçisi Hammer arasında da üçyüzyıl vardır, durum ötekilerin karşıtıdır. Sonradan gelen Hammer, kendinden üçyüzyıl önce yaşayan Hoca Sadeddin Efendi'den çok ileri bir aşamadadır, yazdığı «Osmanlı Tarihi»nde birtakım geçerli ilkelere göre davranmış, kuru bir anlatıcı olmaktan kurtulmuştur. İslam devletlerini konu edinen Brockelmann ile Arap tarihçisi İbn Esir'i karşılaştırırsak Hammer-Hoca Sadeddin Efendi karşıtlığını buluruz. Burada Avrupalı tarihçinin, kendisine yabancı bir topluma bakışıyla, islam tarihçisinin kendi toplumunu görüşü arasında büyük bir çelişkinin bulunduğu ortaya çıkıyor. Bu durum, toplumlar arasındaki, uygarlık düzeyi başkalığından kaynaklanıyor. Felsefenin geliştiği ülkelerde geçerli tarih anlayışıyla tanrıbilimin yönlendirici kurum olduğu toplumlardaki tarih görüşü arasında çelişkiler var. Öte yandan, tarih türlerinin islam ülkelerinde pek gelişemediği de ayrı bir gerçektir. Kimi bilimlerin, Yenidenuyanış dönemiyle felsefeden ayrıldığı, bağımsızlaştığı biliniyor, islam ülkeleri bu olayı pek yaşamamış, tanrıbilim et-

kinliğini sürdürmüştür. Bu nedenle, Batıda olduğu gibi Doğuda yeni bilimler ortaya çıkamamıştır (toplumbilim, sanat tarihi, tinbilim, felsefe tarihi, toplumbilim tarihi bg.). Bu durum, başka bir sorunu gündeme getiriyor. O da şudur: Felsefenin, öteki bilimlerin gelişme olanağı bulabildiği verimli topraklarda düşünsel üretimin durduğu görülmemiş. Böyle bir gelişme odağının bulunmadığı toplumlarda da bilimsel sürecin kesintiye uğramadan sürdüğünü bildiren bir kanıt yoktur.

Konuya; yukardaki yorumun ışığıyla, yaklaşırsak tarih türlerinin gelişmiş toplumlarda ortaya çıktığını görürüz. Gelişmiş toplumlar da felsefenin ışıklandırdığı varlık alanlarıdır. Öyleyse; tarih türlenmelerini olumsuz bir gelişme saysak bile, bilimsel atılımın yaratıcı içerikle donandığını yine felsefeye önem veren toplumlarda görebiliriz. Gerçekte tarihin türlenmesi benimsediğimiz bir sorun değildir. Böyle bir sorunu gündeme getiren, değişik uğraş alanlarının birbirinden bağımsızlığı görüşüdür. Toplumbilimin bağımsız olduğuna inanan için bir toplumbilim tarihi düşünmek olağandır. Oysa toplumbilimin öğeleri araştırıldığında bağımsız olmadığı, başka bilgi odaklarıyla bağımlı bulunduğu görülür. Bu durum fizik, gökbilim, kimya, dirimbilim, sanat, felsefe, coğrafya, hukuk, tıp bg. çok değişik nitelik taşıyan alanlarda da geçerlidir. Tıp, görünüşte çok bağımsız, çok değişik bir alandır. Tıbbın derinliğine inilince felsefenin temel konularından biri olan «kişi sorunu»yla karşılaşılır. Kişi ağırlığı, eni, boyu olan somut bir varlıktır, onun gövdesinde bütün bilimleri ilgilendiren karmaşık yanlar vardır. Gövdede ısı, yerkaplama, düşme, devinim, ağırlık, beslenme, çoğalma, genişleme, daralma (soğu-sıcak karşıtlığı nedeniyle), düşünme, dağılma, etki-tepki, gelişme, gerileme, bg. pek çok sorun içiçedir. Bu sorunlarla ilgili bilimlerin de ayrı ayrı yöntemleri vardır. Öyleyse hangi kesin kanıta dayanılarak, kişi deney-gözlem bilimlerinin dışında bırakılabilir? Sözgelişi kişi gövdesinin fizik-kimya-mekanik-termodinamik-gökbilim-dirimbilim bg. değişik bilimlerin ilgileneme-

yeceği bir alan olduğunu kim söyleyebilir? Bunlara tarihin bütün dallarını da katabiliriz. Olay, bize, bütün bilimsel uğraş türlerinin kişi üzerinde odaklaştığını göstererek, kanıtlıyor. Kişi varlığından bağımsız bir bilim düşünmek yüzeyseldir. Bu durum, bize, bilimsel bağımsızlığın kişiyle bağımlı olduğunu öğretiyor. Uygarlığın gelişmesi, kişinin bütünlüğünü yıkıyor; bilimlerin çoğalması kişiyi arpa, buğday, çavdar, mısır, yulaf türünden değişik ekinlerin ekildiği tarım alanları gibi bölümlere ayırıyor. Bu bölünmede en büyük üleşi tıbbın kapmak istediği de açıktır; gövdeyle ilgili uğraş alanlarının en varsılı tıbtır. Bu bilimdeki uygulamalar, kişi gövdesinin ne denli çok bölümlere ayrıldığını, birer uzmanlık alanı oluşturduğunu gösteriyor. Göz, kulak, yürek, ciğerler, böbrekler, sinirler, deri, kemikler birer ayrı uzmanlık alanı biçiminde karşımıza çıkıyor. Bunlara dişleri, sindirim aygıtını, düşünme odaklarının bulunduğu aygıtı, bu aygıtla ilgili uzmanlık alanlarını kattığımızda konunun hangi boyutlara ulaştığını daha kolay kavrarız. Bu bilimlerin de ayrı ayrı tarihleri vardır, hepsini «tıp tarihi» adı altında toplarken belli bir alanda birleştirme yoluna gidiyoruz. Bu alan bilimin oluşturduğu «bütün»dür. Demek bir bilim kolunun değişik uzantıları olan yan-kolları da, kendi gelişim doğrultularına göre, bir tarihi içeriyor. Böylece tarih önce bilim öbeklerine, sonra öbeklerin daha ufak birimlerine, daha sonra da yeni yan-birimlere ayrılıyor. Sözün kısası bilim tarihinin içinden yeni tarihler çıkıyor. Sözgelişi tıbbın sınırları içinde bulunan dişçilik ayrı bir uzmanlık alanı olunca onunla ilgili «dişçilik tarihi» diye yeni bir dal doğuyor. Nitekim bu konuda yazılmış yapıtlar vardır ülkemizde. Bu örnekleri tıbbın bütün dallarında görmekteyiz; uzmanlık alanları çoğaldıkça onlara değgin tarihler de artıyor.

Türe konusunda ortaya konan türe tarihi (hukuk tarihi) yanında bir de türe felsefesi tarihi vardır, yine türe kapsamı içinde bir tüze tarihi (adalet tarihi) sözkonusudur, yurdumuzda bu adları taşıyan yapıtlar epeycedir. Tarihin; bağımsız bir bilim olarak, ortaya çıkışını, gelişimini konu edi-

nen yeni bir dalın yeşermesi, buna da, «tarihin tarihi» denebilmesi aykırı bir olasılık değildir. Bu tür bölünmelerin nedeni, bilgi odaklarının çoğalması, bir uzmanın bütün alanları bilmeye gücünün yetmemesidir, öyle söyleniyor. Oysa, bilimin gelişmesi yalnızca uzmanlık alanlarının çoğalması anlamına gelmiyor, öncül kaynaktan uzaklaşma, ona yabancılaşma olayını yaratıyor. Tarih kavramı sömürülerek yozlaştırılıyor, düşünsel gelişim çizgisinin dışında bırakılıyor. Konu dönüp dolaşıp bir uğraşın geçmişini bilme eğilimde düğümleniyor. Bu konuda birkaç örnek verebiliriz: Dericilik tarihi, kâğıtçılık tarihi, basın tarihi, mimarlık tarihi, halıcılık tarihi, gemicilik tarihi. Bu örnekler, bütün uğraş türlerinin birer tarihi olduğu inancından kaynaklanıyor. Bunun tutarlı olup olmadığını tartışmaya gerek görmüyoruz.

Bu tarih türlenmesinin başka bir nedeni de, uğraş alanlarında, düşünsel akımın kesintiye uğraması, birtakım sıçramaların varlığıdır. Sözgelişi dericilik belli bir işleme dayanır; bu işlem de uygarlık buluşlarının gelişiminden etkilenir, hep yeni çıkan araçları kullanmayı gerektirir. Yeni aracın kullanılması öncekini dışlar, eskinin yanına gönderir. Aradan bir süre geçince, kullanılan yeni de eskir, yerini başkası alır, o da öncekilerin olduğu yere gider. Böylece yeniler eskileri bir yerde yığınak durumuna getirir. İşte bu yığınıkta toplanan nesnelerle ilgili bilgi, «tarih» kavramı altında araştırıcıya sunulur, oysa tarih bu değildir. Bilim alanında yeralan bütün uğraşların bir geçmişi, bir gelişim süreci vardır, bu süreci konu edinen dala tarih deniyorsa burada bir kavram saptırmasından sözetmek kaçınılmazdır. Düşünsel akış sürüp gitmiyor, derici önüne alıp işlediği terinin hangi işlem aşamalarından geçtiğini bilmez, bilmediğinden de bugünüyle geçmişi arasında bağlantı kuramaz. Böyle bir durumda tarih sözcüğünün anlamı nedir?

Tarihle ilgili bu görüşün, Batıda bütün sorunları tarih koşullarına dayanarak nesnel bir yaklaşımla açıklamayı amaçlayan, **tarihselcilik** (Historismus) akımıyla bağlantısı yoktur. O akıma göre, başta felsefe olmak üzere, bütün bi-

limsel gelişmelere dayalı sorunları, ortamın tarihe özgü koşullarıyla, olanaklarıyla açıklama gereği vardır. Bu görüşü, kendi aralarında uzlaşmaya varamamalarına karşın, savunlar içinde Simmel, Eucken, Toynbee, Spranger, Croce bg. düşünürler vardır. Tarihselcilik, tarihi bir açıklama yöntemi gibi görerek, sorunları olaylarla bağlantılı kılma eğilimindedir; ancak, tarihi yaratan öğelerin düşünsel akımla beslendiğini, bu akımın tarih denen bilimden önce geldiğini, daha açıkçası tarihin ancak bu akımla açıklanabileceğini gözden kaçırmaktadır. Hangi gözlükle bakılırsa bakılsın, sonraki öncekinin kaynağı olamaz, kaynak öncüldür.

Batıda tarih türlerinin gittikçe çoğalmasına, yeni araştırma alanlarıyla koşut gitmesine karşılık, Doğuda böyle bir gelişme görülmüyor. Özellikle islam ülkelerinde, geçmişin öyküsü diye anlaşılan tarih, duragan bir içerik taşır. Bunun nedeni de islam ülkelerinde, Batıda olduğu gibi, yeni bilimlerin doğma olanağı bulamıyışıdır. Yukarda adı geçen tarih türlerinden din tarihi, uluslar tarihi dışında kalanların hepsi Batı kökenlidir. Sözgelişi islam ülkelerinde tinbilim, toplumbilim, felsefe, fizik (bütün dallarıyla), matematik, dirimbilim, bitkibilim, madenbilim bg. alanlara özgü tarihler yoktur, olanlar da Yenidenuyanış çağından sonra Batıdan esinlenme yoluyla yazılmıştır.

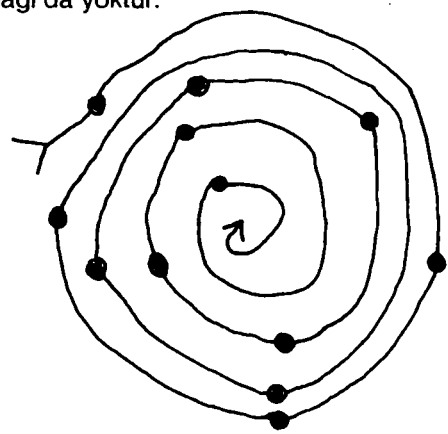
Beyruni, İbn Sina gibi değişik bilim dallarında ürün veren, tıpla da uğraşan bilginlerin yapıtlarında felsefeye, matematiğe, gökbilime değgin araştırmalar görülmektedir. Ancak bunların çoğu özgün değil, özellikle Aristoteles'e dayalı yorumlardır. Beyruni'nin, Nasuriddin Tusi'nin, Ömer Hayyam'ın matematik, gökbilim konularında çağlarına göre önemli sayılan buluşları, görüşleri varsa da sürdürülmemiş, bir yerde sınırlı kalmıştır. Tıp alanında birtakım gerişimler olduğu bilinmiyor, ancak bunların da Hippokrates, Galenos gibi ilkçağ bilginlerinin buluşlarını bir özgün alan oluşturacak nitelikte geliştirdiği söylenemez. İslam ülkelerinde, özellikle, sekizinci yüzyıldan başlayan bir bilimsel uyanış görülmektedir. Başka dillerden Arapçaya yapılan

çevirilerle başlayan, çoğunun öncüsü Hıristiyan Arap ya da İranlı, Hindli düşünürler olan verimli sonuçlar yadsınamaz. İslam düşüncesinde İbn Mukaffa'nın başlattığı bu çeviri girişimi ileri bir adımdır, ortaçağ boyunca sürmüştür, buna karşın Batıda görüldüğü gibi özgün dizgelerin doğmasına olanak sağlamamıştır. Anadolu-Grek ilkaçağına karşı Batının ilgisini çeken islam ortaçağının aydınlarıdır. Ne var ki bu girişim islam ülkelerinde bir Yenidenuyanış olayı yaratmaya yetmemiştir. Razi, Ravendi, Farabi, İbn Sina, İbn Tufeyl, İbn Heysem, İbn Rüşd, İbrahim Nazzam, Ebulhuzeyl, Kindi, İbn Miskeveyh, İbn Bacce, Sühreverdi bg. aydınların islam düşüncesinde emeği büyüktür, islam ortaçağı bunlarla başlamış, bunlarla kapanmıştır. Oysa batı ilkçağından çeviri yoluyla esinlenen, yararlanan bu bilginler topluluğu Avrupa ölçüsünde verimli olamamıştır. Bu islam düşünürlerinin ardından Kopernikus, Galileo, Kepler, Giordano Bruno, N. Cusanus, Leibniz, Descartes, Wollf, Newton, Kant, Pascal, Spinoza, Locke, Hume, Berkeley, Hobbs, C. Bernard, Huygens, Darwin, Gauus, Laplace, Driesch, Maxwell bg. çığır açanlar gelememiştir. İslam ülkelerinde, tarihleri boyunca, Max Planck, Einstein, Poincaré, Heisenberg, N. Bohr ile öteki çağdaşları denginde bir düşünürün yetiştiğini bilmiyoruz. Bütün bunlar bize; bir toplumun bilimsel gelişmede ne gibi aşamalardan geçerek, başarı sağladığını gösteren doruk kanıtlardır.

Bu açıklama, tarihin türlenmesinde, sayısız yan-dalın oluşmasında bilimsel buluşların gücünü sergiliyor, ancak üstün başarıların ortaya konulduğu toplumlarda böyle tarih sürecinden sözedilebiliyor. Bu süreç değişik uğraşlarla ilgili tarihlerin doğuşuna olanak sağlıyor. Bu tarihler, bu çalışmamızın özüne aykırı bir içerik taşımaktaysa da yaygınlık kazanmış birer üründür. Bize düşen onları yadsımak değil, yapılarındaki çelişkiyi açıklamak, kanımıza karşıt bir görüşle biçimlendiğini söylemektir. Biz, tarihin durağan değil devingen bir bilim olduğu kanısındayız, düşünsel akımın içinde yürüdüğü görüşündeyiz. Bu akım, yaratıcı eylemin

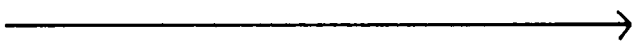
kesin gelişim çizgisini bulduktan sonra; kendini sürdürerek, değişik başarı aşamaları oluşturur. Birbirine koşut olan bu başarı aşamalarının yatay bir doğru üzerinde dikey çizgiler oluşturarak yürüdüğünü söylemiştik. İşte bu dikey koşut çizgiler sayısınca tarih ortaya çıkmaktadır. Yeni doğan bir bilim (toplumbilim, tinbilim, sanat tarihi) kökenini uygarlığın başlangıçlarına değin götürmek ister, böylece kendine özgü bir tarih düzenler.

Tarihin türlenmesinde iki karşıt süreç vardır. Birine **döngüsel süreç** ötekine **doğrusal süreç** diyoruz. Bunlardan doğrusal süreç yaratıcı, döngüsel süreç gerileticidir. Gerileticilik kendi çevresinde dönerek ileri yönelik doğru çizgi çekemez; bütün başarısı çevresinde oluşturduğu çizgilerin elden geldiğince dar aralıklı eğriler olmasındadır. Bu eğrilerden birinin ötekini keserek başka bir eğriye atlama olanağı da yoktur.

Bu döngüsel süreçte birbirinin çevresini dolaşan eğrilerin aralıkları düzgün olmayabilir, bunun nedeni yöresel etkilerden kaynaklanan yönlendirmelerdir. Düzgün olmayan bu dolaşık eğrilerde duraklama yerleri görülüyor. Bunlar, araya başka katılaşmış düşüncelerin girmesi sonucu oluşan, eylemsizliklerdir. Bütün dinci görüşler böyle bir döngüsel süreç içindedir. Çıkışında çok hızlıyken belli bir

uzaklığa varınca gücü azalır, hızı kesilir. Bunun en açık örneği İspanyayı egemenliği altına alan, ancak orada sağlam uygarlık temeli atamadığından geri püskürtülen islam eylemleridir. Gırnata İslam Devleti'ni kuran ordu gücü, Avrupa uygarlığının gelişimi karşısında tutunamadı, ilerleme hızından çok gerileme hızı gösterdi. İslam inancı, boyuna, kendi çevresinde dönerek içekapalı bir dizgeye girdi, onunla yetindi, Çevresinde daha üstün bir ordu gücü bulunmadığından bütün başarıları bileğinin erkine bağladı, düşünme denen yaratıcı akıma arkasını döndü. İspanya islam devletinde yetişen ünlü düşünürler Gırnata egemenliğini sürdüremedi. Olaya soğukkanlı bir anlayışla bakarsak, islam dininin bilimden çok inança dayandığını, inancın bilime üstün geleceğine inandığını, bu tutumun beklenmedik olumsuz bir sonucu doğurduğunu görürüz.

Doğrusal süreç böyle bir çizgidir, tek doğrultuludur, durağan değil ileriye yönelik dengeli durumdadır. Bu doğrunun nerede biteceği, nerede sıçrama yapacağı, nerede duraklayacağı önceden kestirilemez. Oysa döngüsel sürecin, uzak bir gelecekte de olsa, nerede biteceği önceden kestirilebilir. Döngüsel sürecin önü açık değildir, kendi içine yönelik olduğundan, günün birinde çevreyle bütün bağlarını koparıp besleyici damarlarını kurutacaktır. Bunun sonu da katılaşıp anlamsız bir kalıntıya dönüşmektir.

Doğrusal sürecin başlıca özelliği kesiksiz bir gelişim çizgisi üzerinde oluşu, değişik evrelerde büyük başarılar ortaya koyan sıçramalara olanak sağlayışıdır. Bu sıçramalar; burada yinelersek, çığır açan büyük buluşlardır. Çığır açan buluşların önceden kestirilmesi düşünülemez, onlar birer beklenmedik patlamadır. Sözgelişi Newton'un çekim yasası, Darwin'in evrim kuramı, Mendel'in kalıtım kuramı,

özellikle fizikte birbirini izleyen, Heisenberg'in belirsizlik kuramına değin gelen büyük buluşlar önceden kestirilemeyen, ancak, uzun çalışmalar sonucu ortaya konan başarılardır. Sanat alanında Yenidenuyanış dönemini başlatan çok boyutlu yaratılar (müzik, resim, yontu, mimarlık bg.), felsefede, matematikte yeni kuramlar birer büyük çığırın öncüleridir. Descartes, Leibniz, Kant, Hegel, Karl Marks birer gelişim evresi açan düşünürlerdir. İngiliz felsefesinde Locke, Hume, Hobbs bu ada Avrupasının çığır açan aydınlarıdır.

Tektanrıcı üç büyük dinin ortaya çıkışı da, başlangıçta, birer doğrusal süreçti, sonra yön değiştirerek içedönük bir tutumla döngüsel sürece çevrildi. Bu olayda döngüsel sürecin başlıca özelliği kendinden başka gerçek tanımayışı, yasaklar getirişi, buyurucu bir tutumu benimsemesi, gelişim sürecini yadsıyışıdır. Uygarlıkta bütün ileri atılımların karşısına çıkan tektanrıcı dinler, verilerden yararlanmaya sıra gelince, doymak bilmez açgözlülükle ortaya çıkar, şölende kimseye yer bırakmaz.

Tarihin değişik türlere ayrılmasında tektanrıcı dinlerin etkisi tartışma götürmez. Nitekim, ortaçağın ikinci yarısında «kilise tarihi» adı altında ortaya çıkan çalışma türü, sözde yeni bir tarih yazmanın örneği diye gösterilir. Bunu, öteki tektanrıcı dinlerle ilgili «tarih çalışmaları» izlemiş, tarikatlar tarihi, mezhepler tarihi, dinler tarihi bg. hep eşiçerikli tarih türleri ortaya atılmıştır. Gerçekte bunların tarih kavramıyla ilgisi yoktur. En yenisinde bile geliştirici bir düşünme süreci görülmüyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu konularla ilgili tarihler birer «kuruluş öyküsü» olmaktan öte anlam taşımaz. Kuruluş öyküsü bilimsel bir nitelik içermez, birtakım duygusal önerilerle yetinir, us ölçülerine göre kanıtlamaktan kaçınarak yüzeysel bir inandırma yolunu yeğler. Bu yüzden dinler tartışmaya, eleştiriye kapalıdır. Tanrıbilim kendi görüşü dışında kalan, bütün ussal akımları suçlamış, yasaklamıştır. Düşüncelerinden dolayı asılan, yakılan, dili kesilen, derisi yüzülen aydınların sayısı din öncüle-

rininkinden çok mu çok kabarıktır. Bu konuda islam Doğu ile hıristiyan Batı yarışa koyulmuştur. Batıda patriğin, papanın; Doğuda halifenin, şeyhulislamın onaylarıyla (fetvalarıyla) ölüme götürülenler arasında üstün düşünceli olmayan yoktur. Dönemin en etkili aydınları, düşünürleri acımasızca öldürülmüştür. Oysa kendine «din tarihi» adını yakıştıran çalışma dalı bu gerçekleri açıklamaz, açıklama gereğini duyduğunda da «sapkınlarla savaş» düzmecesini gündeme getirir.

Tektanrıcı dinler, kişinin inancından dolayı ancak tanrıya karşı sorumlu olduğunu, kimsenin kimseyi suçlamaması gerektiğini ileri sürer; sonra döner bu söylediğini unutuverir, en üst aşamada bulunan yetkenin buyruğuyla aydını tanrı adına yargılar, suçlar, ölüme gönderir; örtülü olarak, kendini tanrının yerine koyar. Bu tutum kişiyi tanımayışın, onun doğadaki özgün yerini bilemeyişin sonucudur. İşte tarihle ilgisi olmayan, ancak tarih kavramının kanatları altına sığınarak, bilim kılığında varlığını sürdürmek isteyen inanç odaklarının kaynağı bu bilgisizliktir. Bütün tarih türlerinde (bunlara tarih demiyoruz) kişiyi bir yana iterek, kişiden fışkıran bilimdışı düşünceyi araştırmanın odağı durumuna getiren, sonra bunu bilim örtüsü altında ileri süren bir eğilim vardır. Bu eğilim kendini gerçek tarihin (bizim tarih dediğimizin) yaratıcısı sayar, düştüğü çelişkileri sergileyen bir aydın çıkınca birdenbire dinin yaptığı yasak bıçağını çekip üzerine saldırır, döner bu eylemine de tarih içinde olumlu bir yer arar, onu da bulur.

Olay, tarih kapsamına girerse, düşünsel akımın içinde yerini bulur. Düşünsel akımın dışında kalan olayın tarihi yoktur. Oysa bütün dinci, gizemci kuruluşlar düşünsel akımının dışındadır. Başlangıçta bir düşünceden kaynaklansa bile, kendini güçlü sezdiği gün, kaynağına karşıt bir yön tutar, kendi kendini yadsır, düşünce akımıyla bağdaşmayan inanç katılıklarını yaymaya çalışır. İşte tarihin kapsamı dışına çıkma budur. Burada en büyük çelişki yaratıcı olduğu söylenen tanrının, yaratıcılığı yasaklanan, aydınlara benim-

setilmek istenmesidir. Yaratmayı seven bir tanrının, yarattığı kişiye, bu eylemi yasaklaması tanrısal özle bağdaşmayan başka bir çelişkidir. Dinci görüş tarihi tanrısal yaratma eylemiyle başlatır, Havva-Adem ikilisinden yola çıkarak bir tarih savı ortaya atar, sonra döner tanrının tarihi olamayacağını söyler. Demek yaratılanın tarihi var, yaratanın tarihi yok, bu da çelişkili çelişki. Peki tarih yaratılma olayıyla başlamışsa bu eylemin kaynağı tanrı değil mi? Tarih tanrıyla başlamıyor mu? Bu sorunun karşılığı; din yetkesinin buyruğuyla, ölümdür.

Konuya başka bir açıdan bakalm. Tanrının tarihi olamaz, tanrı boyuna değişen, gelişen, ilerleme aşamaları gösteren bir varlık değildir. Bu nedenle onu tarih süreci içinde görme olanağı yoktur. Bu düşünce, tarihi bir gelişme, ilerleme, birbirini izleyen başarı aşamalarında görmedir. Peki, bu görüşü savunan din yetkesi neden bir tarihi olduğunu söylediği dinin bütün yeniliklere, buluşlara, gelişim evrelerine, özgür düşünceye karşı çıkıyor, yasaklar getiriyor, kapıları kapıyor, kendini değişmezlik-tartışılmazlık içinde buluyor? Bu sorunun yanıtı da suçtur.

Vardığımız sonuç içaçıcı değildir; düşünsel akımın uzağında kalan, karanlıkta kendine erinç arayan bir görüşün çelişkilerle dolu öyküsüdür. Bu öykü tarih türlerini oluşturan eğilimin kaynağıdır. Tarih türlerinin deney bilimleriyle ilgili bölümü daha karmaşıktır. Sözgelişi fizikte buluşlar birbirini izler, geliştirir, yeni araştırmalara yer sağlar. Ancak bir fizik bilgininin, kendi buluşunu sergilerken kendinden önce gelenlerin buluşlarını gözönünde tutması, başka bir deyişle «fizik tarihi» ni bilmesi pek gerekli değildir. Bilmekte yarar vardır, bu yarar eskilerin başarılarını öğrenme konusundadır. Oysa bir felsefecinin durumu öyle değildir, ilk felsefe verilerini açık seçik olarak bilmeden, kendi görüşünü özgünlüğe kavuşturamaz. Fizikçi deney yerine çalışmaya giderken eskileri gözardı edebilir. Onun için önemli olan deneyde varacağı sonuçtur. Oysa felsefeci varacağı sonucu daha önce ortaya konan başarılarla yargılama ge-

reğindedir. bunları söylerken, fizikçi eskileri bilmesin, öğrenmesin demek istemiyoruz, bilmeden-öğrenmeden fizikçi olması kolay değildir. Ancak çalışma yerinde daha önceki başarıları «yanına» koyabilir, felsefeci ise «önüne» almalıdır. Fizikçi için önemli olan deney yapabileceği yeni araçtır, feisefeci için de daha önceki öğretileri bilmektir. Din alanına gelince, bunların biri bile geçerli değildir, dincinin yapacağı biricik iş vardır o da kendisine verileni uygulamaktır. Bu özellikleri yüzünden deney bilimlerinde bir tarih sürecine yakınlık görülüyor, buna karşın tarihi ayrı bir alan olarak düşünmek gerekmez (tarih düşünsel akımın içindedir, deney bilimleri de bu akımın dışında değildir).

Bilimlerde olduğu gibi, kimi doğa varlıklarında da bilgi edinme gereğini gündeme getiren bir özellik vardır. Bu konuda tarih, bir nesnenin bilgisini edinme aracı diye anlaşılıyor. Sözgelişi gökbilimle ilgili gelişmeleri, varılan sonuçları, sağlanan başarıları öğrenmek için gökbilimci olma gereği duyulmadan, onunla ilgili, tarihe başvuruluyor. Bu başvurunun bilimsel bir içeriği yoktur, yalnızca «bir konuda» birtakım birikimler sağlar, hepsi bu. Oysa bilimde yalnızca bilgi edinme değil sorunları açıklama önemlidir, olayı, nesneyi sorun durumuna getirerek çözmeyi ilke edinmeyen bir bilim olamaz, bundan dolayı «bilim tarihi» bilim değildir, yüzeysel bir öğrenme alanıdır.

Tarih türlerinin yaratıcı bir özelliği yoktur, bu konuda okuyucuyu yanlışlığa sürüklediği gibi düşünsel gelişmeyi de engeller, «bilgili geçinme» eğilimini doğurur. Nitekim, kimi yaşlı, başarısız kimseler tarihi sevdiklerini. yararlanmak, geçmişi öğrenmek için okuduklarını ileri sürerler. Bu çok yanıltıcı, bilimsel anlayışa karşıt düşen, oyalayıcı bir olaydır. Daha açık söylemek gerekirse «bilim tarihi» yazılmaz. Bir kişinin, kavrayış gücü ne denli geniş kapsamlı olursa olsun, bütün bilimleri edinmesine olanak yoktur. Bu durumda, bütün bilimleri içeren, bir bilim tarihi yazması da sözkonusu değildir. Oysa, belli bir alanın uzmanı olmasına karşın, bilim tarihi yazan ince aydınlar biliriz, ülkemizde bu-

nun pek çok örneği vardır. Tarihi böyle kuru bilgi yığınağı diye anlayanların, toplumlarda, saptırıcı etkileri görülür. Bu etkiler, onlara, «sözü geçer» bir uzman gözüyle bakmaya yarar. Geri kalmış toplumlarda sık sık karşımıza çıkan bu tür tarih aydınları, kendilerine inanan toplulukları çağdaş anlayışın dışına çekerek, eğitim kurumlarını yozlaştırırlar. Bir de ulus yönetimini elegeçirince büsbütün sakıncalı bir yol tutarlar. Bu türden yöneticilerin en çok korktukları alan felsefedir. Onlara göre felsefe kişiyi saptırır, inançlarını yıkar, gelenekleri sarsar, gençliği «ulusal tarih»ten koparır. Bilim alanında bu görüşten daha tutarsız, daha yavan bir nesne yoktur.

Eğitim-öğretim kurumlarını, felsefeden uzaklaştırarak, düşünsel akımın dışında kalan bir görüşe yaklaştırmak tutucu, verimsiz başların temel özelliğidir. Tarih bir sorun alanı olmaktan çıkarılır, geçmişin gelişim bakımından bir yarar sağlamayan olaylarını övünç kaynağı durumuna getirir, üretici düşüncenin kökü kurutularak çorak tarlaya dönüştürülür. Ulusal tarih anlayışının içeriği budur. İslam ülkelerinde tarihin verimli bir alan olamayışının nedeni bunda aranmalıdır.

V

DÜŞÜNSEL YAPI

Tarihin özünü oluşturan düşünsel öğelerin yaratıcı bir gelişim çizgisi üzerinde, karşılıklı etkileme-etkileşme yoluyla, biçimlendiği açık bir gerçektir. Bu öğeler, yaratıcı düşünme akışının devindirdiği, doğurucu özlerdir. Bir öğe kendi başına etkili olamaz, besleyici nitelikte başka bir öğeyi gerekser. İşte bu gerekseme eylemi yaratıcı atılıma geçmeye yarayan odakların oluşmasını sağlar, böylece düşünsel öğe içekapalı bir güç olmaktan çıkarak, dışadönük bir ilerleme yoluna girer. Tarihin başladığı yer de bu yola açılan kapıdır. Buna benzer düşüncelerin, daha önce ileri sürüldüğünü burada, bir daha anımsayalım.

Düşünsel yapı durağan bir güç birikimi değildir, boyuna üretmeye yatkın bir olanak odağıdır. Düşünsel yapının içeriğini oluşturan öğelerin hepsini geçmişten beklemek de gereksizdir. Geçmişin geleceği yaratamadığı yerde düşünsel yapının etkinliği olumsuzdur, ilerleyici atılımı engeller, kişiyi bugünden koparark geçimişin içinde yaşamaya alıştırır. Düşünsel yapının bu olumsuz yanını, burada sözkonusu etmeyeceğiz, üzerinde durulmak istenen yalnızca gelişim sürecinin düşünsel yapıyla olan yaratıcı bağlaşımıdır.

Düşünsel yapının önceden verilenle değil, boyuna ye-

niden yaratılanla beslenmesi, biçimlenmesi gereklidir. Bir yapı durağanlaşırsa düşünsel olmaktan çıkar, katılaşmaya yönelir. Bu nedenle, uygarlık alanında ortaya konan, en büyük yaratı ürünleri bile belli bir aşamada yolgösterici olmaktan çıkar, değişmez örnek diye alınamaz. Yaratıcı gücü ne denli büyük olursa olsun, bütün emeğini Van Gogh'un yapıtlarını örnek alarak çalışmakla tüketen bir ressamın başarılı olması, yeni bir gelişim aşamasına yükselmesi sözkonusu değildir. Burada düşünsel yapı durağanlaşmış, kendi kendini kemiren bir böcek durumuna gelmiştir. Düşünsel yapının niteliği işlevini geliştirici olmasıyla değer kazanır, etkin oluverir. Yoksa büyük bir güç birikimi olarak kalması, öyle bilinmesi ona atılım erki sağlamaz. Bu olay çok güçlü bir kişinin, bütün gücünü yük taşımakla tüketmesine benzer. Taşınan yükün, kendini taşıyanla düşünsel ilişkisi yoktur, o çok değerli süstakılarıyla donatılmış bir tanrıça yontusu gibidir. Yontu bu değerli takılar karşısında bilinçsizdir, bilinçlenmesi de sözkonusu değildir.

Düşünsel yapının özelliği tarihin niteliğini belirler. Tarih bu yapının içinde kendine özgü biçimi kazanır. Ancak, tarih yalnızca düşünsel yapı değildir, onun dışına taşan birtakım öğeleri de vardır. Bu öğeler, tarihi oluşturan ilkelerin biçimlenmesinde etkinlik gösteren, doğal yaşama ortamıyla da bağlantılıdır. Uygarlığı, doğduğu ortamın dışında, ondan büsbütün bağımsız, bir yaratı alanı diye görmek yanıltıcıdır, soruna açıklık getirmez. Tarih de bu uygarlık alanı içindedir. Bu nedenle uygar olanın tarihi vardır diyebiliyoruz. Uygar olmanın düşünsel yapıyla içten bağlantılı olduğu tartışma götürmez. İşte bu durumlar bizi düşünsel yapı-uygarlık-yaşama ortamı-doğal yaşama ortamı bg. karşılıklı varlık alanlarını ilgilendiren bağlantıya götürüyor. Düşünsel yapı bir bütündür, değişik öğelerden kurulmasına karşın, uyumlu bir birliktir. Bu birlikte inanç, yaratı ürünleri, yaşama biçimi, üretim olanakları bg. kişiye değgin temel öğeler yeralır. Bunlar arasında yabancılaşma varsa, başka ulusların düşünsel yapılarını ilgilendiren öğeler araya gir-

mişse, özgün bütünlükten sözedilemez. Düşünsel yapıda bir karışım niteliği görülür. Kimi düşünürler bunu kaçınılmaz bir olay diye görürler, toplumun kapalılıktan kurtulup daha geniş bir yaşama ortamına açılması sayarlar. Sözgelişi Batı uluslarında Grek-Roma uygarlığının yarattığı düşünce öğeleri egemendir, dillerin ayrı olmasına karşın bu egemenlik bilimsel kavramlarda açıkça görülür. Bu olay olumludur, Batı uygarlığının kökeniyle ilgili sorunlara bağlıdır. Oysa Türk toplumunda, özellikle dilde, böyle olumlu bir durum görme olanağı yoktur. Türk dili, kendisine büsbütün yabancı iki dilin, Arapça-Farçanın egemenliği altına girerek özüne yabancılaşmış, kendi özgün kaynağından uzaklaşmıştır. Bu olay Türkün düşünsel yapısını da etkileyerek yeni bir karışım ortaya koymuştur. Yabancı kavramlarla kurulan, beslenen bir düşünsel yapıda ulusal özgünlük aramak akıntıya kürek çekmektir.

Düşünsel yapının oluşmasında doğal yaşama ortamının büyük bir etki kaynağı olduğuna yukarda değinilmişti. Bu kaynak yaşanan ortamın doğal yapısıyla ilgilidir. Doğal yapı yönlendiricidir, yolgöstericidir. Aşırı sıcak, kurak, verimsiz, yeşile susamış ülkelerde ortaya çıkan dinler incelendiğinde şaşılası bir durumla karşılaşılır. Dinin en kutsal kurumlarının yeşil üzerine oturtulduğu görülür. Yeşil kutsal bir nitelik kazanır. «Cennet» içinden serin suların aktığı bir mutluluk alanı olarak yeşille donanır, ağaçlar, çiçekler, bitkiler yeşille imgeleşir, melekler yeşil giysilere bürünür bg. Bu olay, kuraklığın, yakıcı güneşin yarattığı derin bir özlemdir, yeşile yönelmedir, onun çekiciliğine kapılmadır. Yaşama ortamının verimsizliğinden doğan mutsuzluk, düşsel evrende yeşille geleceğine inanılan bir mutluluk kavramı çevresinde yoğunlaşıyor, doğanın ötesinde özlenen bir alanın bulunduğu sanrısını uyandırıyor. Bu durumda kişi bir tarih varlığı olarak, kendini tarihin dışına çıkarıyor, içinde yaşadığı evrenin gerçekliğini gerçek olmayanın karşısında görmezden gelerek yadsıyor, dahası bu olumsuz olayı mutluluk yaratan olumlu bir girişim diye anlıyor. Sözgelişi

islam dini içkiyi yasaklıyor, sonra dönüyor. «cennet» dediği düşsel ülkede gönendirici, mutluluk verici, kıvandırıcı sayısız içkinin bulunduğunu, inananlara sunulacağını müştuluyor. Yasaklananın yerini yasaklanmayan başka türden bir nesne alıveriyor. Oysa din yasası «keyif verici» bütün içkiler, nesneler yasaktır demekle sözünü yürütüyor. Böylece yeryüzünde yasaklanan yeraltında öneriliyor, yeğleniyor.

Bu olayların arkasında, düşünsel yapıyı oluşturan, kurucu öğeler vardır. Bu öğeler sınırlandırıcıdır, birtakım kesin kurallar getiricidir. Sözün kısası, düşünsel yapının çatısını kuracak nesnelerin belirlenmesinde din öncülük etmektedir. Bu öncülük, o dinin doğduğu doğal yaşama ortamının koşullarıyla bağlantılıdır. Bu bağlantıda buyurgan bir özellik vardır: «Şöyle yapacaksın, şöyle davranacaksın». Bu buyurganlık karşısında düşünsel yapının sınır çizgilerini görmek kolaydır. Düşünsel yapı, doğal yaşama ortamında, önem verilenle belirlenmiş demektir. Bu olayı, doğal yaşama ortamının koşullarını göz önünde bulundurarak, inceersek daha iyi kavrarız. Doğal yaşama ortamı kişiyi belli bir yönde düşünmeye, düşkurmaya itmektedir, kişi onun buyruğu dışına çıkamıyor, bağımsız bir atılıma geçemiyor. Böylece ortaya konan buyruklar, öneriler kökeni düşsel evrende aranan bir yasaya dönüşüyor, işte din adı verilen de budur. Biz, burada, dini düşünsel yapı yönünden görmek istiyoruz. Bizi böyle davranmaya iten neden ilk kişisel yaratmaların inançlarla bağlantılı olmasıdır. Bu inançlar değişiktir, yörelerin koşullarına bağlıdır, ancak yine de düşünsel yapının ilk öncüleridir. Sözgelişi bir ülkede kişilerin beslenmesini, yaşamalarını sağlayan bitkilerde tanrısal bir gücün bulunduğu inancı çok yaygındır. Çoktanrıcı, tektanrıcı bütün dinlerde durum böyledir. Arap için hurma, incir, zeytin bg. besin olabilen bitkiler kutsaldır, eti yenen yaratıklar sevilir. Oysa, o ülkede yetişmeyen bitkilerle, eti yenmeyen-yaşamayan diri yaratıklarla ilgili bir kutsallık sözkonusu değildir. Eski Arap şiiri incelendiğinde başlıca erde-

min yiğitlik olduğu, yiğitliğin de kılıca, ata, deveye, savaşa, ılgara, kadına dayandığı görülür. Doğal yaşama ortamında egemen olan eylem ılgardır, savaştır. Savaşta üstün gelen kişi yendiğinin kadınlarını alır, ekreği öldürür, kadını gelişigüzel bir gereç gibi kullanır, yaşlıysa kaldırır atar, genç ise otağına götürür. Bu olay çölde yaşayan Arabın değişmez yazgısıydı. Çoktanrıcı dönemden tektanrıcı döneme geçen Arap toplumunda olaylar değil, onlarla ilgili kavramların yorumları değişmiştir. Yiğitlik din yolunda savaşmayı, ılgar başka dinden olaların varsıllıklarına elkoymayı, başarı savaşta «dinsiz» öldürmeyi geçerli kılıverdi. Ortada önemli bir gelişme görülmüyor. Arap toplumu yaşamak için üretici olamamış, eskiden olduğu gibi bütün gücünü savaştan sağlanan gelirle sürdürmüş, Muhammed, getirdiği dini yayarken, eski Arap göçebelerinin savaş yöntemlerini uygulamış, yenilenlerin kadınlarını, atlarını, koyunlarını, develerini, savaş araçlarını birer emeksiz kazanç (ganimet) diye almayı tanrısal öneri olarak açıklamıştı. Burada gündeme getirilen yorum, çoktanrıcı inanca bağlı göçebe Arabın yiğitlik uğruna yaptığının (gerçekteyse geçimini sağlamak içindir) tanrı adına sürdürülmesidir. Burada düşünsel yapının temelini kuran öğelerde bir değişme, yenileşme görülmüyor. Bunun nedeni de toplumun ılgarcı yaşamdan üretici yaşama geçemeyişidir. Arap tarihi üzerinde çalışanlar kılıç yapımından, hurma şarabından, erik rakısından, devetüyü dokumalardan, işlemelerden uzun uzadıya sözederler de tarım alanında, özellikle «sanayi» adı verilen konuda sus pus olurlar. Hind-Mısır kökenli bir yapı işçiliğinin gelişmesinde «müslüman toplum»un emeği büyüktür, ancak sınırlıdır, islam ülkelerinde yazı (hat) denen yaratının eşsiz örnekleri vardır (özellikle Anadolu dolaylarında), o da yeterli değildir, bir ulusu kurtarmaz.

Düşünsel yapının oluşmasında, düşünce ürünlerinin yaşama uygulanması, düşünülenle yaşanılan arasında içsel bağlantı kurulması gereklidir. Düşünceye yön veren, onun gelişmesini sağlayan yaşamla olan bağıdır. Bu bağ,

ne denli güçlü olursa, ayakları toprağa değerse o oranda verimli, üretici güç kazanır. Toplumu geliştiren, verimli kılan düşünerek yaşamak, yaşayarak düşünmektir. Yaşama kapalı kalan, üretici atılıma yönelmeyen bir toplumda düşünsel yapı donmuştur, diriliği bitkisel yaşama dönüşmüştür. Düşünsel yapı ulusun damgasıdır, kökenini açıklayan kimlik belgesidir.

Düşünsel yapının geleneksel bir niteliği de vardır. Bu nitelik geçmişten edinilmiş bilgi birikimiyle, yaşama anlayışını biçimlendiren alışkanlıklarla, törelerle, uygulamalarla bağlantılıdır. Ancak, bu geleneksel niteliğin donmuş, katılaşmış bir nesne olduğu da söylenemez. Özellikle bilim-felsefe, yaratı-uygulama alanlarında düşünsel yapıya dayanan geliştirici bir gelenek vardır. Eski Yunan-Roma uygarlığından beslenen Avrupa düşüncesinde böyle bir durum görülmektedir. Bu durum dinden arınmış, yalnız us ilkelerine dayanan, bilimsel bir olaydır. İslam ülkelerinde böyle bir gelenek yoktur, düşünsel yapıyı inanç verileri oluşturduğundan bilimsel yaratıdan sözedilemiyor.

Düşünsel yapının tarihle bağlantısı ne olabilir? Bu sorunun yanıtı tarih kavramının içeriğindedir. Düşünsel yapısı bilimsel gelişmeye elverişli olmayan toplumda tarih sözcüğünden çıkarılan anlam bu çalışmanın içeriğiyle çelişir. Burada sözkonusu edilen tarih güncel anlamda alınmıyor. Bir toplum tarih varlığı olabilir, buna karşın düşünsel yapısı bizim anladığımız içerikten yoksunsa o toplumun tarihi vardır diyemeyiz. Bunu daha önceki bölümlerde açıkladık. Kişinin çevresine bakışında düşünsel yapıyı ilgilendiren bir tutum vardır. Kişi çevresini anlamaya çalışırken düşünsel yapının içeriğiyle yüzyüze gelir, çevre ona birtakım izlenimler gönderir, uyarılarda bulunur. Kişi bunların bilincine varırsa çevresini bir sorun durumuna getirir. İşte bu sorunun açıklanış biçimini ortaya koyan düşünsel yapıdır. Bu nedenle, çevrenin bilincine varan kişide, düşünsel yapı işlerlik kazanır. Bu işlerlik, çok dar alanda da olsa, bilimsel gelişmenin ilk öğelerini gösterir, daha doğrusu bilimsel ba-

kımdan hangi doğrultuda gidildiğini açıklar. Kişinin, biri diri, öteki diri olmayan iki türlü çevresi vardır. Bunların ikisi de doğal yaşama ortamıyla bağlantılıdır. Diri çevre sürekli devinim içindedir, diri olmayan çevre ise durağandır, onda beslenme, üreme, gelişme, çoğalma bg. doğa olayları geçerli değildir. Böyle olmasına karşın düşünsel yapı üzerinde bu çevrenin etkisi büyüktür. Bunun ilk örneğini çoktanrıcı dönemden tektanrıcı döneme geçen göçebe Arap topluluklarında gördük. Diri çevre sürekli gelişim içinde olduğundan kişiyi sürükler, devinime iter, ondan yalnız ilgi beklemez, kendisiyle ilgilenmeye çeker. Sözgelişi tarlanızda ekinlere dadanan bir köstebek sizi önlem almaya iter, birtakım işlere girişmenizi gerektirir. Tavuğunuza saldıran bir atmaca, kuzuna süzülen kartal, güvercinlerinizi kovalayan doğan bg. yaratıkların eylemleri karşısında yalnızca ilgi duymanız yetmez, girişime geçmeniz kaçınılmaz olur. Bulacağınız önleyici bir gereç düşünsel yapınız üzerinde incecik izler bırakır, sizde önleme yönelik bir grişimin uyanmasını sağlar, ister istemez usa dayalı bir eyleme geçersiniz, doğal tepkiyle yetinmezsiniz. Kendi benliğinizle karşınızda duran varlık arasında kuracağınız bağlantı düşünsel yapınızın içeriğiyle dengelenir. Kuzuyu, güvencini, tavuğu seversiniz. Bu sevginizde yalnızca çıkar, yarar sözkonusu değildir, o yaratıklara karşı duygusal bir eğiliminiz vardır. Doğaya karşı duygusuz, kaskatı değilsiniz; çiçekleri, ağaçları, bitkileri seversiniz, gerektiğinde korursunuz. Bu davranışınızla düşünsel yapınız arasında içkin bir ilgi bulunmaktadır. Bu ilginin niteliği düşünsel tutumunuzu gösterir.

Doğada yaşayan, yaşadığını bilen biricik varlık kişidir, öteki dirilerde doğa karşısında belli bir tutum takınma bilinci yoktur. Düşünsel yapıyla tutum takınma bilinci bağlaşımlıdır. Kimi kişi acımaksızın önüne gelen ağacı keser, çiçeği koparır. fidanı söker, kuşu öldürür. Bunları yaparken de, kendine göre birtakım nedenler ileri sürebilir, inançları ona böyle bir yetki verebilir. Bu olayları tartışma konusu ettiğinizde size kanıtlar getirebilir, kendinin doğru yolda olduğu-

nu göstermeye çalışabilir. Bu tutum düşünsel yapının niteliğini gösterir. Böyle bir kimseden yaratıcı, uygarlık alanında geliştirici bir atılım beklenemez. «Düşmanın seni öldürmeden sen onu öldür» diyen islam dini öldürme eylemini bir kurtuluş yolu olarak gördüğünden uygar değildir. Önce yavı (düşman) sözcüğünün kökenini araştırması, hangi eylemden dolayı gerekli olduğunu açıklaması istenmelidir. İnanç değişikliği yavılığın kaynağı olmamalı. Öte yandan inancı yaymak için savaş (gaza) denen olayı da önermemeli. Sen, senin gibi düşünmeyenleri, senin inandığına inanmayanları en ağır, en yerici bir dille suçlayacaksın, onların düşünsel evrenini anlamsız bir sapkınlık alanı diye niteleyeceksin, sonra dönüp sana tepki gösterdiklerini ileri sürerek öldürülmelerini öğütleyeceksin. Bu olayın us ilkeleriyle bağdaşır yanı yoktur. Us, bu olayda, tek yanlı bir yürüyüşe geçmiştir, sağını solunu görmemektedir. Düşünsel yapı bunu gerekli kılsa bile uygarlığı ışıklandıran us, sağlıklı kaldığı sürece, böyle bir girişimi onaylayamaz. Usun görevi, seni öldürmeden önce sen öldürmeye çalış gibi bir öneri değil, öldürmeye yolaçan girişimleri gönüldeşliğe dönüştürecek olanakları bulmaktır.

Düşünsel yapıyı kuran öğelerin oluşmasında toplumlararası ilişkilerin etkisi de önemlidir dedik. Özellikle eski toplumlarda doğal yaşama ortamının niteliği gereği ortaya çıkan toplumlararası olaylarda karşılıklı etkinin sürdüğünü gösteren kanıtlar çoktur. Mısır firavunlarıyla Hitit kıralları arasında, Kadeş Barışı'yla sonuçlanan ilişkilerin düşünsel ürünlerini Boğazköy'de çıkan belgelerden öğreniyoruz. Hitit dilinde geçen Sümer, Akad uygarlıklarını ilgilendiren kavramlar, Mısır inançlarıyla bağlantılı sözcükler bize ışık tutmaktadır. Babil Kıralı Hammurabi'nin düzenlediği bilinen yasada sergilenen türe kavramları, daha sonraki dönemlerde ortaya konan yasalara öncülük etmiştir. Öte yandan Hind-İran yoluyla Arabistana, özellikle islam dininin egemen olduğu bölgelere, geçen inanç sözcükleri bu toplumlardaki düşünsel yapıyı kuran öğelerin hangi değişim

aşamalarından atlayarak yeni bir ortam yarattığını kanıtlıyor. Kur'an'da görülen Arapça olmayan sözcüklerin (Grekçe, Latince, Koptça, Akadça, Sümerce, Sanskritçe, İbranca bg.) islam düşüncesinin kaynağında kimlerin etkili bulunduğunu belgelemektedir.

Düşünsel yapı, kişi elinden çıkan bütün yaratıları etkiler., onları biçimlendirir. Kişi, kendini ne denli baskıya alsa da, düşünsel yapısı karşısında bağımsız kalamaz. Bir yapıtı eleştirirken, yorumlarken düşünsel yapının ışığından yararlanılır. Bu yapı, okunan, incelenen, gözlemlenen yapıt karşısında ortaya konan tutumu belirler. Kişisel beğençte bile düşünsel yapının etkinliği görülür. Özellikle sanat ürünleri konusunda, bilinçaltına yerleşmiş tepkisel düşünce kınıtıları, birdenbire bilinç düzeyine çıkarak kendini gösterir. Bunun en açık örneklerini dinlerin kimi yaratı türlerinde uyguladığı yöntemde görmekteyiz. İnançlarına katılaşmışçasına bağlanmış bir islam aydınına yeryüzünün en başarılı bir çıplak kadın yontusunu, bir çıplak tabloyu beğendiremezsiniz. Böyle bir yapıtın evinde şöyle dursun ülkesinde bulunmasına bile katlanamaz. Nitekim birkaç yıl önce, İstanbul'da Karaköy de dikilen «Güzel İstanbul» yontusu karşısında aşırı tepki göstererek bunalım yaratmaya çalışanlar arasında yüksek mimar, bilgin, yükseköğretim üyesi, yazar, dahası sanatçı geçinen nice kişinin ortalığa döküldüğünü gördük, yazılarını, açıklamalarını okuduk. Sonunda ödül bile kazanan bu yontu sökülüp ilgi çekmeyen bir yere kaldırıldı. 12 Eylül 1980 de İstanbul Belediye Başkanı olarak görevlendirilen bir korgeneral'in göreve başlar başlamaz ilk işi de, Belediye Sarayı yanındaki havuzun kıyısında duran çıplak kadın yontusunu söktürmek olmuştu. Osmanlı Devletinde; başta basımevi olmak üzere, Batı'dan gelen yeniliklere karşı gösterilen tepkinin özünde düşünsel yapının bütün etkinliği düğümlenmiştir. Bu olayda inancın biricik etken olduğu söylenemez, işe geçimini elle yazdığı kitaplarla sağlayan yazıcıların (hattatların) çıkarı karışmıştır. Böylece, inançla sarmaş dolaş olan düşünsel yapı, giy-

si değiştirerek yeniliğin karşısına bir engel niteliğinde dikilmiştir. Bu tür düşünsel yapının kurucu öğeleri incelendiğinde bir karmaşayla yüzyüze gelinir, soruna açıklık getirici bir temel neden bulunamaz, çıkarcı çıkarının sözkonusu olduğunu ileri süremez, konuya inanç gözlüğüyle karşıt yönden bakar, olayı bir düşünce tabanına oturtma çabası gösterir.

Düşünsel yapı, kapalı bir odak niteliği kazanıca, kendi kendine yeteceğini sanarak genel geçerlik taşıyan kural kılığına girer. Buna, yerine göre, yasa diyebiliriz. Bu yasa neden-sonuç bağlantısı gözetmeyen, yalnızca buyurucu olmakla yetinen katılaşmış bir nesnedir. Sözgelişi islam inançlarına göre kişinin yontusunu, resmini, benzeşik örneğini yapmak suçtur, kesinlikle yasaktır. Buna karşın, ülkemizde, dine çok bağlı olduğunu söyleyen kimi kuruluşların Osmanlı padişahlarının yontularını diktirme yarışına çıktıklarını görüyoruz. Öte yandan, Cumhuriyet yönetimine karşı çıkan, şapka giymemek için Mısır'a kaçan Mehmed Akif'in resmini paralara basıyor. Bu tür örnekleri istediğimiz nicelikte çoğaltabiliriz. Sonuç, düşünsel yapının işlevini sürdürdüğü ortamda, çelişkiden tedirginlik duyulmadığını gösterir. Burada sözkonusu edilen düşünsel yapının islam ülkelerinde geçerli olduğunu söylemeyi de unutmayalım.

Düşünsel yapı sözlerinden anlamak istediğimiz, yukarda verilen olumsuz örnekle sınırlı değildir, kuşkusuz. Uygarlık alanında görülen büyük buluşlar, ilerlemeler, gelişmeler düşünsel yapının olumlu niteliğini vurgular. Bu nitelik de yaşama ortamının temel öğeleriyle bağlantılıdır. Düşünsel yapının bilim-yaratı-felsefe gibi, kişiye özgü başarı ürünlerinin hepsini kapasadığını söylemek gerekir. Kimilerine göre bilimsel buluşlar alanıyla yaratı ortamı arasında içkin bir bağlantı yoktur, ikisinin de kendine özgü koşulları, yasaları vardır. Biz bu kanıda değiliz, en ilkel yaratı ürününün bile bilimsel açıdan görülmeyi gerektiren bir tabanı vardır, bütün kişi buluşları bu tabandan beslenir. Bu nedenle, bilimin çok geri kaldığı bir yerde, yaratı (sanat) ala-

nında büyük başarılar beklemek de aldatıcıdır. Kimi Doğu uluslarında, özellikle şiir türünde, büyük başarılar ortaya konmuştur, bugün o ülkeler geri kalmış durumdadır. Ancak, o büyük başarıların (şiir türünde) ortaya konduğu dönemlerde, o ülkelerde, bilimsel gelişmelerin varlığına tanıklık eden kanıtlar elimizdedir. Sözgelişi İran ortaçağı şiir türünde büyük bir atılım göstermiştir, ancak bunun yanında, yine o çağın anlayışına göre, bilimsel ilerlemeler görülmüştür. Kimi ilkel topluluklarda şiir türünde eşsiz denebilecek örnekler verilmişse de bu sürekli değil, çok kısa süreli bir patlama olmaktan öteye geçememiştir. Buna islam öncesi Arap şiirini (Yedi Askı'yı) örnek sayabiliriz. İlkçağ uluslarından günümüze kalan büyük koçaklamalar (destanlar) ilginçtir. Bu ürünlerin ortaya konduğu dönemlerde bilimsel uyanmaların ışıdığını da biliyoruz. Bu örnekler, bize, düşünsel yapıya dayanan başarıların bir odaklı olmadığını gösteriyor.

Toplumların doğal yaşama ortamlarında, çok yavaş da olsa, birtakım değişmeler görülür. Özellikle iletişim araçlarının geliştirildiği dönemlerde karşılıklı etkinliklerin hızı çoğalır, ileri aşamada bulunan toplum geride kalanı, kendi çıkarı doğrultusunda, etkiler. Bu etkinin biri düşünsel, öteki çıkarcılıkla ilgilidir. Denizciliğin gelişmesinden, uzak ülkelerle bağlantı sağlama olanaklarının artmasından sonra Avrupa uluslarının uyguladıkları sömürgecilik yöntemi çıkarcılığın somut örneğidir. Ötekine, düşünsel olana örnek göstermek gerekirse 19.ncu yüzyıl Osmanlı toplumunda görülen batılılaşma eğilimini öne sürebiliriz. Bunun başka bir örneği Mehmed Ali Paşa'nın yönettiği Mısır'da ortaya çıkmıştır. Romanofların yönetimi elegeçirmesinden sonra, özellikle Büyük Petro döneminde, Rusya'da görülen Batıyı örnek alıp yenileşme girişimleri düşünsel yapı gelişmesinin ilginç örneğidir. Oysa Hindistan, Çin ile onlara komşu Doğu ülkelerinde, Afrikada Avrupalı sömürgecilerin yürüttükleri çıkarcı yöntem düşünsel yapıda, Rusya'dakine eşit bir gelişme ortamının doğmasını önlemiştir. Çağımız-

da, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin geri kalmış diye nitelenen ülkelere karşı uyguladığı gizli sömürü yönetimi düşünsel yapıyı olumsuz yönden etkileyerek bir «amerikancılık eğilimi» yaratmıştır. Bunun çok açık bir örneğini ülkemizde görmekteyiz. Özellikle toplumsal yaşamda sürdürülen şu «Amerikada böyledir» eğilimi yaşamın değişik alanlarına aktarılmıştır. Bu eğilimin sonucu olarak yurdumuzda İngiliz diline karşı ölçüsüz bir ilgi uyanmış, varsıl kesimlerde İngilizceden aktarılmış sözcükleri kullanma nerdeyse bir gelenek niteliği kaanmıştır. Bu eğilim, temelde, bir ekinsel egemenliğin bilinçsizce benimsenmesidir, kişilikten yoksun bir düşünsel yapının oluşmasını sağlayan yozlaşmış eylemdir. Osmanlı Devletinin «Tanzimat» adı verilen döneminde, Türk yazınında Fransızca sözcükler geniş bir yer tutuyordu, aydınlar güncel yazı dilinde Fransızca kökenli sözcük kullanmayı bir üstünlük sayıyorlardı nerdeyse. Giyim kuşamdan yemek takımlarına, oda donatımlarına değin birçok yerde Fransıza özenme eylemleri sürüyor, Fransız diliyle öğretim-eğitim uygulayan okullar açılıyordu. Bu eğilim kimi konularda aydınlatıcı, uyarıcı olmuşsa da düşünsel alanda özgün-yaratıcı olamamıştı. Abdulhak Hamid gibi ne doğulu, ne de batılı olabilen yazarlar-ozanlar türemiş, düşünsel yapıda geniş kapsamlı bir yozlaşma başlamıştı. Özgürlük, bağımsızlık, ulus yönetiminde halk etkisi kendini göstermiş, kimi toplum kurumlarında büyük değişiklikler, yenileşmeler olmuştu. Ancak, bu olaylar, özgün bir düşünsel yapı yaratmaya yetmediği gibi yüzyılımızda, geriye dönüş yapan bir Türk toplumunun doğmasına olanak sağladı, Cumhuriyet yönetimiyle gelen yeniliklein karşısında eskiyi savunan bir güç olarak durmanın gererçesini düzenledi. Düşünsel yapıda bilinçsiz çözülme başgösterdi. Bu olaylar yüzünden, Türk toplumu bir tarih varlığı olarak kaldı, ancak tarihini yaratan bir ekinsel birikim kazanma olanağı bulamadı. Daha açıkçaı, Cumhuriyet dönemi dışında, 12 Eylül uygulamalarıyla, tarihsiz bir topluluk niteliğine büründü. Kendini aşabilen bir topluluğun tarihi olabi-

lir dediğimize göre, Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemlerine özlem duymanın tarih yaratan bir eğilim sayılamıyacağı açıktır. Bu yükselme döneminin bile tarih yaratan düşünsel yapısı yoktur. Komşu ülkelerle girişilen savaşlarda sağlanan başarılar ekinsel alanda uyarıcı, üretici olamamış yalnızca büyük birer utku sayılıp yazıya geçirilmiştir. Varna Savaşı, Kosova Savaşı, Niğbolu savaşı, İran Savaşları Osmanlı Devleti'nin kazandığı büyük utkularla sonuçlanmıştır, ancak düşünsel ortamda bu utkularla koşut bir ilerleme görülmüyor. Bu olaylarda tarih kavramı, bir girişimin başarılı sonucunu aktaran, dil varlığı olmaktan öteye geçemiyor. Büyük iskender, Anadolu üzerinden Hindistana değin uzanan savaşlarında pek özgün sayılmasa bile düşünsel yapıya değgin gelişmelere olanak sağlamış, ölümünden sonar üçyüz yıl süren, 19.ncu yüzyılda bilgin Droysen'ın dilinde «Hellencilik» adını alan, bir uygarlık kesiminin öncüsü olmuştur. Bu kesimde başta felsefe olmak üzere bilim, sanat dallarında yenilikler ortaya konmuş, ilerleme aşamalrına geçilmiştir. Özellikle yontu, mimarlık, yapılarda süsleme bg. alanlarda «Hellencilik»in kimliğini gösteren tartışılır başarılar sağlanmış; düşünsel ürünler de böyle bir ekinsel başarının izlerini bulmaya elverişli belgeler yoktur.

Düşünsel yapı açısından bakılırsa Osmanlı Devletininin savaş alanlarında sağladığı utkuların, Muhammed'in düşüncelerini yaymak amacıyla giriştiği eylemlerle özdeş içerikte olduğu görülür. Muhammed'in amacı dinini yaymak, savaşlardan gelir sağlayarak yönettiği toplumu varsıl kılmak, böylece inanca dayalı bir egemenliğin temelini atmaktı. Osmanlı Devleti'nin savaşlarında da bu amaç açıktır. Padişahlar, savaş öncesinde çıkarılan buyrultulara bakılırsa başarıyı din uğruna bir kazanç sayarlardı. Padişah, buyrultusunda: «Biz tanrı adına savaşıyoruz, amacımız islam dinini yeryüzünde egemen kılmaktır» bg. anlamları içeren sözler söylerlerdi. Onlar savaşı din yolunda bir «gaza» diye niteler, kendileri de «gazi» sanını alırlardı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında Ertuğrul Gazi, Osman Gazi,

Orhan Gazi gibi adlar görülmekte, daha sonra gelen, savaşan bütün padişahlar bu sanı almaktaydılar. Dahası, savaşta başarı kazanan öncüler arasında Gazi Murad, Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa bg. «gazi» sanıyla başlayan adlar görülmektedir. Oysa, daha önceleri Türklerde, «gazi» sözcüğü yoktu, onun yerine daha değişik bir anlamda, «alp» sözcüğü geçerliydi. Sözgelişi Alp Ertunga, Alp Tigin, Alp Arslan bg...

Yönetici topluluğun egemenlik anlayışı inanç yolunda savaştan beslenirse düşünsel yapının içeriğini belirleyen ilkenin de özdeş nitelikte olması gerekir. Bu durumda üretim-tüketim odaklarının ılgara dayandığını söylemek sözü uzatmaktır. Nitekim doğu imparatorluklarının üretici değil de ılgarcı oldukları, özgün bir dünyagörüşü geliştiremedikleri biliniyor. Bu tür imparatorluklar yerleşik bir yaşama düzenine alışamamış, Avrupalı uzmanların «Bozkır imparatorluğu» dedikleri konar-göçer güç birikimi olarak kalmıştır. Osmanlı imparatorluğu yerleşik düzene geçmişti, ancak üretici olmaya yanaşmamış, kendi bütünlüğü içinde, kendine özgü, bir «sanayi» kuramamıştır. Bu alanda çalışan uzmanların Hıristiyan, Yahudi ya da «dönme» olmaları üzerinde durulmaya değer. Bu olayın kökeninde düşünsel yapı ayrılığı vardır. Avrupa uluslarında aşırı bir sömürgecilik, ılgarcılık görülür. Buna karşın «sanayi» alanında yaratıcı, üretici olmanın öncülüğünü yapmaktan geri kalmadılar. Bunun nedeni de düşünsel yapının üretici nitelik taşımasıdır. Haçlı Savaşları soyguna, ılgara yönelikti, din bir boyaydı, elegeçirdikleri ülkeleri soymuş, ılgarlamış büyük uygarlık ürünlerini Avrupaya taşımışlardı. Bizans'ın nice yapıtı Avrupa müzelerinde sergilenmektedir. Oysa Osmanlı Devleti kendi ülkesinde olanı yıkarken Avrupalının alıp götürmesine de olanak sağlamıştır.

VI

İÇERİKLERİN OLUŞMASI

Düşünsel yapının çatısını kuran içeriklerdir, içerikleri oluşturan öğeler de yaratı ürünlerini biçimlendiren özgün buluşlardır. Bu nedenle içerik yapıcı özün gelişmesiyle ortaya çıkan anlamsal bir varlıktır. İçeriğin bilinmesini, kavranmasını sağlayan taşıdığı anlamdır. Bu anlamın açık seçik, çelişkili yorumlardan uzak, kendi bütünlüğü içinde uyumlu olması gerekir. Değişik yorumlara yatkın bir içerikte uyum olmadığı gibi, belli bir doğrultuda geliştirici güç de bulunmaz. Bir düşünce ürününde, o ürünü imgeleyen kavramda değişik anlamların bulunması geliştirici özü saptırır, yaratıcı gücünü dağıtır, daha ufak bölümlere ayırır. Bu bölünmeye biz yorum diyoruz. Bir yorum ne denli tutarlı, ne denli sağlam görülürse görülsün tek doğrultulu değildir. Yorumun çokluğunu verimlilikle karıştırma yanılmanın başlangıcıdır. Sağlıklı dizgeye dayanan bir düşüncede yorum olanağı azdır. Bugün, kimse çıkıp düzlem geometri ilkelerine göre bir çokgenin çelişkilere yolaçabilecek yorumlarla yapısını değiştiremez. Oysa bir inanç yapıtında yorumun sınırı yoktur, bu da o yapıtın kesinliğini, güvenirliğini ortadan kaldırır.

İçeriklerin yorumlarla bağlantılı olduğunu söylemek, eski bir alışkanlıktır, düşünme geleneğidir. Bunun da kay-

nağı sınır çizgileri kesinleşmemiş kavramlardır.Düşünürün anlayışına göre uzalıp kısalan, genişleyip daralan kavramlarla sağlıklı bir düşünce ürünü ortaya konamaz. Daha açığı, içeriklerde nicelik geçerli değildir, üretimsel başarı önemlidir. İçerik, korunması gereken bir nesne olamaz, bütün saklayıcı görüşlere karşıt değiştirici özle yüklüdür. Bu yükü taşımayan bir yapı, bireysel boyanın örtüsü altında, kendini sürdürmeye çabalayan karşıt-niteliksel girişimlerin birikimidir. Bu yapıda bilinç ışığı yoktur, düşgele kıvrımların bulanıklığı vardır. Bilinçli bir anlayışla işlenerek üretici duruma getirilen içeriklerde bilgisel özellik bulunuruz. Bu özellik konuya sorunsal tutumla yaklaşmayı gerektirir. Bundan dolayı, ancak sorunsal düşünmeyi bilende bilgisel içerik sözkonusu olabilir. Başkalarının düşüncelerini, bilinçsiz bir alışkanlığın etkisiyle, aktarmak içeriksiz bir eylem olmaktan öteye geçemez. İnanç varlıklarında görülen genel özellik böyledir. İçeriklerin oluşmasında iki etken vardır. Biri geleneksel, öteki düşünseldir. Geleneksel etkende üretici, yaratıcı bir özellik yoktur, düşünsel etken ise boyuna değişken olduğundan sorunsaldır. Dinlerde, değişmezlik kazanan düşünce dizgelerinde içeriklerin çevresinde birer kabuk oluşur, böylece sorunlar kendi gelişim çizgileri üzerinde değil de dizgenin koşullarına göre açıklanır. Bu durumda dizge, başlangıçta ne denli yaratıcı olursa olsun, katılaşır, nerdeyse bir dokunulmazlık kazanır. Böyle bir dizgeyle dine dayalı inançlar arasında önemli ayrım görülmez. Bunun en yaygın örneği, tek kişinin gücüne dayalı yönetimlerde uygulanan eğitim-öğretim izlenceleridir. Okul çağında bulunan bütün gençlere tek doğrultulu, kurallaşmış bir bilgi düzeyinde yaşama alışkanlığı aşılanmak istenir. Böylesi bir toplumda ekin kurumları kışla düzenine göre biçimlendirilir, yönetilir. İçerikler, bir yerden başka bir yere taşışınılan, değiştirilemeyen kapalı kaplara dönüştürülür. Kimi yönetimlerde «ülkü» adı verilen ereksel görüşler böyledir. Bu olay, içeriklerin dondurulmasıdır, gelişmeye dönük eylem sözkonusu değildir. Çağımızın geri kalmış

toplumlarında büyük bir önem taşıyan «ulusçuluk» kavramı böyle bir içeriğin dışlaşmış ürünüdür. Bu ürünün egemen olduğu ortamda felsefe, sanat, düşünsel eylemler belli odaklarca yönlendirilir. Kimi çevrelerde geçerlik kazanan Marksçılık böyledir. Oysa, Karl Marks'ın geliştirmeye çalıştığı dizge başka türlüydü, sonradan tekelci bir yapı kazanmıştır. Bu olay, düşünsel dizgenin din durumuna getirilmesidir. Bir dizge din durumuna getirilince içerikleri kabuklaşmış demektir. Yüzyılımızın başlarında, Einstein'in ortaya attığı kurama karşı, Berlin de sürdürülen Kant'a dayalı tartışmalar bu niteliktedir. Bu tartışmalarda Kantçılar, Einstein'in fizik alanında ileri sürdüğü görelilik kuramını, Kant'ın önsel ilkelerine göre değerlendirmeye girişmişlerdi (Bk. **Albert Einstein, Bilimsel Kişiliği ve Dünyamıza Etkisi,** Leopold İnfeld, 1980, çev. Cemal Yıldırım).

Düşünsel etkende belli bir odakta durma, kurallaşma sözkonusu değildir, içerikler devingen olduğundan sorunlara aranan çözüm biçimleriyle sürekli bir değişme içindedir. Bu değişme gelişimci doğrultudadır. Böyle bir ortamda içerikler dönüşümlüdür, biri ötekinin daha geniş bir alana açılmasını sağlayıp dizgeyi kapalılıktan kurtarır. Değişmeyen kural değişen ilkeye dönüşerek düşünsel etkenin önünü açar. Bu olay geliştirici bir başarıdır, onda içerikler birer görüş niteliği kazanır. Düşünce alanında özellikle felsefede, sorunların açıklanışına yönelik «görüşler» böyle doğar. Yine bu alanda «görüş» boyuna taşınılan değil, öncekine dayanılarak sonrakini yaratan bir içerik niteliği kazanır. Artık bilinen «kabuklaşma» sözkonusu değildir. Daha önceki bölümlerde, yeri geldikçe, elealının durağan düşünce ürünlerini oluşturan bu «kabuklaşmış içerikler»dir. Burada, sözkonusu edilen ise içeriğin bir düşünsel ürün olarak ortaya çıkışıdır.

İçerikler yönlendirici, sınırlandırıcı bir nitelik kazanırsa düşünsel ortamda katılaşma başlar. Özellikle kavramcı yorumlarla biçimlendirilen içerikler, belli bir sürenin geçmesiyle, «ülkü»ye dönüşürken, kimi toplumlarda, «ulusal gö-

rüş» diye yorumlanır. Buna «ulusal değerler» diyenler de vırdır. Oysa değerin «ulusal» olması yanıltıcıdır. Bütün değerler, düşünce dizgelerine göre açıklanan içeriklerdir. «Ulusallık» değerin özünde değil, tanımında görülebilir. Daha önce de söylendiği gibi, bir toplum kendi yaşama düzenine göre, «erdem» kavramını yorumlar, açıklar. Bu olay değerin «ulusal» olduğunu kanıtlamaz, daha dar bir açıdan görüldüğünü dilegetirir. Erdem, bir içerik olarak, yönlendirici diye anlaşılırsa «buyruk» niteliği kazanır, buyurucu bir nesne diye anlaşılır.

Kimi toplumlarda, «değer» kavramı altında toplanan içerikler, yöresel geleneklerin etkisiyle, değişik yorumlara uğratılarak bambaşka bir nitelikte ortaya konur. Sevgi, saygı, bilgelik, yücelik, güzellik, doğruluk, eliaçıklık, yardım, alçakgönüllülük, yiğitlik, ölçülülük bg. kavramlar, yerine göre değer anlamı içerir. Bu kavramlar toplumun niteliğini, düşünsel düzeyini, yaşama anlayışını belirleyen nesnelerdir. Bunların kişi üzerindeki etkinliği eylemlere uygulanışıyla bağlantılıdır. Yalnızca kendi yaptığının doğru, kendi bildiğinin gerçek, kendi tutumunun ölçülü, kendi buyurduğunun erdem olduğunu sanan bir kimse «değer» kavramının kapsamı dışında kalan bir düşünce ortamında yaşıyor demektir. Onun eylemlerinde, davranışlarında «değer» kavramı çok özel bir ölçü niteliğindedir. Kendini gizlemesine karşın, bir «değer odağı» olduğu kanısındadır o. Burada içeriklerin yalnızca özel yorumu sözkonusudur artık; kişi kendi ben'ini bütün ölçülerin üstünde tutarak değişmez kurallar kaynağı diye görmektedir.

Genellikle «değer» diye nitelenen kavramlar yaşamla ilgili uygulamaların dışında kalırsa bir süstakısı olmaktan öte anlam taşımaz. Böylesi bir kişi, kendi ben'inin sınırlandırdığı bir davranış ortamında, bütün değerleri içeriksiz birer kabuk gibi görüyor demektir. Özellikle yönetimle, seçimlerle ilgili çalışmalarda sağlanan başarı değer örtüsü altında gizlenmiş bir kandırmacadır. Bu kandırmaca kişinin

gövdesel yapısıyla da ilgilidir. Toplumlarda, uzun boylu kişilerin yanında, kısa boyluların ivecenliği çok ilginçtir. Ellerine geçen bütün uygun olanaklarda kendini sergileyen, ün kazanmak uğruna çok değişik durumlardan yararlanmayı beceren kimselerin başlıca ereği yüksek görevler almaktır. Böyleleri, çevrelerinde bir saygınlık, bir ilgi yaratmanın yollarını çok iyi bilirler, toplantılara bile bile geç gelirler, boyuna bulundukları görevin arkasına sığınarak toplumda bir «değer» olduklarını açıklamak, ortalığa yaymak isterler. Özellikle kısa boylu kadınlarda bu sık sık görülen bir olaydır. Onlar, toplumda geçerli olan neyse onu edinmeye çalışır, edinince de adının başına bir san olarak yazmaktan kendilerini alamazlar. Çevrenize bakıverin, genellikle uzun boylu, bilimsel emeğiyle san kazanmış, gerçek kişiliğini bulmuş kadınların birinde ağırbaşlılığı sergileyen bir olgunluk, bir alçakgönüllülük görürsünüz. Kısa boylu kadınların ise, boyuna uygun durumlardan, olanaklardan yararlanmaya çalıştıklarına tanık olursunuz. Bunlar yapamadıklarını yapmış gibi göstermekten, başkalarının yardımlarıyla, kayırmalarıyla sağladıkları ayrıcalıklardan yararlanmada eşsizdirler. Sözgelişi, bulunduğu görevden yararlanarak, bir «Dr.» sanı kazanmış kadınla, bilimsel çalışmaları sonucu bu sanı alan kadın arasında büyük bir çelişki görülür. Bilimden yana olan ağırbaşlıdır, ölçülüdür, hep önde bulunmak tutkusundan uzaktır. Oysa, öteki kadın kısadır, bulunduğu toplulukta hep adından sözedilmesini sever, kendi güçsüz kişiliğini görevinin örtüsüyle güçlü gösterme eğilimindedir.

Gövde bakımından yeterince gelişmemiş, uyumsuz, biçimsiz kişilerde gizli bir aşağılık duygusunun etkisiyle önde görünmek onulmaz bir sayrılıktır. Bunun örneklerini bugünkü toplumumuzda görmekteyiz. Bu düzensiz, uyumsuz yaratıklarda öncü olma eğilimi eyleme dönüşünce tiksindirici, güldürücü bir özellik kazanır.

Yukarda anlatılan olayı bütün toplumlarda görebiliriz.

Özellikle kadınlarda boy kısalığı, gövdesel biçimsizlik tutkuların kamçısıdır, yalımlandırıcısıdır. Bu tür kadınların, kendilerini üstün gösterip sergilemek amacıyla, yapmayacakları iş, başvurmayacakları yol yoktur. Özellikle, çıkarı gereği, güçlü gördüğüne sığınmada çok becerili olan böylesi kişiler, sığındıkları kimseyi güçlendirdikleri kanısındadırlar. İmdi, bu bölümde işlenen sorunlarla, bu anlatılan olayların ne ilgisi vardır denebilir. Çok ilgisi vardır. Bu tür kişilerin elinde değerler, içerikler gerçek anlamlarından soyutlanır, çevrede yaratılan etki nedeniyle yeni yorumlar ortaya çıkar, kavramların tanımları değişir, değiştirilir, kayırıcılıkla sağlanan başarı «değer» kavramı altında toplanan nesnelerin eksiksiz uygulanışından doğan bir ürün gibi gösterilir. Daha önceden kınanan, yerilen, alaya alınan bir kimseden çıkar sağlanacağı anlaşılınca, bütün söylenenler unutulur, bir yana atılır, toplumun belleği bile suçlanır, iş bir «yanlış anlaşılmış» örtüsünün altıa çekilmek istenir. Toplumlarda, gövde bakımından yeterince gelişememiş, uyumsuz, ölçüsüz bir yapıda olanların eylemlerinde görülen tutarsızlıklar saymakla bitmez. Onların çevrelerinde toplananlar, kendi özel çıkarları gereği, bu gelişememiş gövdelerden çok iyi yararlanırlar. Bunları söylememizin amacı şudur: Bilimsel-ekinsel içerikli toplumlarda tarih düşünsel bir gelişim çizgisi üzerindedir. Dolayısıyla gelişen-ilerleyen toplumun tarihi vardır. Oysa, yukarda açıklanan kişilerin öndizide yeraldıkları toplumlarda gelişme-ilerleme çarpıtılmış, içeriksiz bir olaydır. İşte böylesi yöneticilerin, yüksek görevlilerin etkileriyle toplum tarihin dışına itilir, tarihi olmayan bir sürü durumuna getirilir. Değerlerin yorumları değişince «güçlü», «etkili», «başarılı», «tuttuğunu koparan» bg. sözcükler geçerlik kazanır, gerçek gücün, başarının, tuttuğunu koparmanın yerini düzmeceler alıverir. Sonunda, bilimsel bakımdan istenmeyen bir içerik anlayışı gündeme gelir, etkinleşir. Bu olay; toplumsal gelişmenin saptırılması nedeniyle, geleceğe yönelik bir ilerilik örtüsü altına saklanan geriye

dönüştür. Daha doğrusu, evcil yavrular arasında beslenen kurt yavrularının güçlenmesini sağlar. Bu yavrular, güçlenince doğaları gereği, öteki evcil yavruları parçalar.

Eğitim doğayı değiştirmez, bir süre üstüne örtü çeker, onu değişmiş gibi gösterir. «kurdun oğlu kurt olur» atasözünün (gerçekte İran ozanı Sadi'nin bir dizesidir) anlamı budur. İşte, toplumlarda, «örnek kişiler» olarak nitelenen, alkışlanan kimselerin etkinlikleri yüzünden değerler düzeninde görülen sapmaların yolaçtığı içeriksizlikler bunlardır. Bunlar birer içi boş kabuktur, dıştan güçlü, katı olmalarına karşın içleri boştur, oyuktur.

İçeriksiz bir kimsenin en belirgin özelliklerinden biri de araç olmaktır. Oysa o bunu bilmez bile, başkalarını kendi yararına araç edindiğini, araç durumuna getirdiğini sanır. Bu tutuma, «bizim felsefemiz budur» diyenler çoktur. Oysa felsefenin karşı çıktığı, yozlaşmış konular diye nitelediği de bu tür nesnelerdir. Konu yozlaşır mı? Konu, kendi bilimsel içeriği dışına çıkarılarak, araç durumuna getirilirse yozlaşır, yozlaştırılır. Sözgelişi fiziğin üzerinde durduğu konuları uygarlığın yürüyüşüne karşıt yönde yorumlamaya kalkarsak, fiziği yıkıma götüren araçların bulucusu diye anlarsak, anlatırsak konular yozlaştırılmış, yozlaşmış demektir. Fiziğin bir bilim olarak amacı yüzbinlerce kişiyi öldürecek araçları yapmak değildir. Bunun gibi «bizim felsefemiz budur» sözleriyle dilegetirilen tutumun da felsefeyle ilgisi yoktur. Felsefe, böyle düşünen bir kimseyi konu edinebilir, ona bir sorun olarak bakabilir, ancak onun kendisi olamaz.

İçerikler bilimsel, düşünsel niteliktedir; felsefe, yaratı türleri bakımından değişik özellikler taşır. Bütün bu özellikler toplumun uygarlık düzeyiyle, bilimsel başarılarıyla bağlantılıdır. Kişinin ürettiği ürünlere göre içeriklerde de bir aşamalaşma düzeni görülür. Sözgelişi ezgiyle ilgili bir ürünün içeriği o alanda sağlanan başarının niteliğine dayanır. Durum resim, yontu, yazın, mimarlık gibi ayrı özellikler taşı-

yan yaratı türlerinde de öyledir. Kişinin bu yaratı türlerinden çıkardığı anlam, o türün içeriğine değgindir. Bu başarı ürünleri karşısında benimsenen tutum içeriğe verilen anlamın imgesidir. Genellikle, başarı ürününe dıştan bakan, onu yaşamın bütünleyici öğelerinden biri değil de süstakısı gibi anlayan kimsede içerik kavramı boştur. Yaşamda süstakısı yoktur, süstakısını kişinin gereksediği bir nesneyi giderme aracı diye anlamalıdır. Süstakısı bir doyumu yerine getirirse içeriği var demektir, doludur, yaşamla bağlantılı bir anlam taşımaktadır. Gelişigüzel kullanılan, kaldırılıp atılan bir süstakısının da içeriği yoktur. İçeriğin değerini en iyi bilenler yaratı bakımından büyük değer taşıdığına inanılan varlıkları saklayanlardır. Sözgelişi Goya'nın bir yapıtını evinin göze batar bir yerine asan kişi, onunla yaşamında bir boşluğu dolduruyor, bir gereksinimini gideriyorsa, o nesnede içerik vardır. O yapıt yerinden indirildiğinde kişide bir boşluk yaratmıyorsa içeriği de yok demektir. Burada içerik anlam gibi görünüyorsa da öyle değildir. Anlam, kişinin yaşamında bir boşluğu doldurmaz, bir nesneyi tanımaya, kavramaya yarar. Oysa tanınan, kavranan bütün nesneler kişisel yaşamda bir yertutmaz. Buna karşın içerikte durum başkadır, içerik yaşamın yanında değil içindedir. Ancak burada sözü geçen yaşam dirimbilimsel nitelikte alınmamalı, kişinin düşünsel yapısıyla bağlantılı görülmeli, sayılmalı. Toplumda sık sık «ben aşksız yaşayamam» diyen kimselerle karşılaşırız. Onlarda «aşk» bir içeriktir, yaşamda belli yeri, ağırlığı vardır. Bu «aşk» boş bir kavramsa, sık sık kaldırılıp atılabiliyorsa içerik değildir artık. Öte yandan «ben şiirsiz yaşayamam», «ben tiyatrosuz yaşayamam», «ben romam okumasam tedirgin olurum» gibi açıklamalarda bulunan bireyleri tanırız. Onların söyledikleri gerçekse, içerikleri de vardır. Kimileri bunları, «yaşamda anlam taşıma» diye nitelerler, bu düşünceye katılmıyoruz. Denizkızı'nın da bir anlamı vardır, ancak yaşamda yeri yoktur, kimse denizkızı'nı görmesem yaşayamam demez, der-

se tinsel bakımdan sağlıklı değildir. Ancak denizkızını yansıtan bir yaratı ürününü evinin bir yerine asarsa, onunla doyuma ulaşırsa içerik sözkonusu olabilir, bu da denizkızından çok onu yansıtan yaratı ürününe dayanır.

İçeriklerin kişisel yaşamda bir «yeri» vardır, onları anlamdan ayıran bu «yer»dir. Peki içeriklerin anlamı yok mu? Vardır kuşkusuz, ancak anlamı olmak, «anlam olmak» değildir. Elma sözcüğünün bir anlamı varsa da, o anlam, elma değildir. Anlam nesnenin imidir, varlık ilkelerinden biridir. Bir nesne, hangi ortamda düşünülürse düşünülsün, anlamıyla vardır. Ancak, anlam nesnenin içeriği değil kabuğudur. Nesneyi bütünleştiren içerik bu kabuğun içindedir. Kabuk katılaşmış, diriliğini yitirmişse içi boşalmış, dolayısıyla içeriği yokolmuştur. Sözgelişi «gönül» sözcüğünün yazın dilinde yaygın bir anlamı vardır, oysa bu anlamın içeriği gündeme getirilince tartışma başlar, kimseye «gönül» kavramının üzerinde anlaşmaya varılabilecek bir içerik benimsetme olanağı yoktur. Birey, bu sözcükten, kendi anlayışına göre bir anlam çıkarır. Gönül sözcüğünün anlamı konusunda bütün bireyler anlaşmaya varırlarsa içerik kesinleşir, daha açık bir nitelik kazanır. İçerik anlamı aşar, soyutluktan kurtarır. İçerik kesinleştikçe yaratı eylemi hızlanır, daha inandırıcı oluverir.

İçeriklerin odaklaştığı yaratı türlerinin en ilginçleri şiir, müzik, resim bg. biçimden bağımsız olarak düşünülebilenlerdir. Çağdaş resim biçimden elden geldiğince uzaklaşmayı, ışık-renk bağlantısına ağırlık vermeyi yeğler. Müzik ise bütün gücünü ses uyumu üzerinde yoğunlaştırır, ayrıntılara varan bütün uyumsal olanaklardan yararlanır. Şiir, sözcüklerle dilbilgisi kurallarının dışına taşarak biçimci yapıdan kurtulmaya bakar. Bu üç yaratı türü üzeirnde düşünüldüğünde biçim, değişmez ölçü, duyusal somutlaşma gibi genellikle göze seslenen durumlardan kopulduğu, yalnızca içerikle yetinilmek istendiği anlaşılır. Oysa eskiden öyle bir durum yoktu. Rönesansöncesi resimde, Röne-

sanssorası resimde işlenen konu, düşlemsel olsa bile doğal niteliklerine, ayrıntılarına değin bağlı kalınıyordu, biçimle bağlantılı boyutlara önem veriliyordu. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarından sonra resimde hızlı bir değişme görüldü, bu değişme yeni bir resim anlayışı getirdi. Ressam, yapıtına kendini de katmayı, kendi ırasını ışık-gölge bağlantısı içinde vermeyi başardı. Artık resim, yalnızca bir «nesnenin resmi» olmaktan çıktı, içeriğinin sınırları genişledi, bir «kişilik sorunu»nu gündeme getirdi. Eski resimde bu özellikler yoktu denemez, ancak yapıtın tabanına oturtulmuş değildi, biçime bağlılığın etkisi seziliyordu. Durum şiirde, ezgide öyle oldu; büyük bir atılım göstererek, eskiden kopmayı, geleneksel anlayış ölçülerini çok gerilere itmeyi başaran sanatçı yepyeni bir tutumla ortaya çıktı, kendini sergiledi. Bu yeniliklerin hepsinde de içeriğin taşıdığı önem görülmektedir.

Bu yeniliklerin hepsi Batı uygarlığında gündeme gelmiştir, Doğu sanatında böyle büyük bir değişme-gelişme görülmüyor. Bugün islam ülkelerinde benimsenen müzik eskilerin dayandığı ölçüleri özenle koruyor; şiirde ölçüden, gelenekçi biçimden kopma, içeriğe ağırlık verme yadırganıyor, «anlam bütünlüğü», «anlam açıklığı» aranıyor. Bunun en açık örneği, günümüzde yapılan camilerdir. Mimar Sinan önemli bir yenilik getirmişti, oysa yirminci yüzyıl cami mimarlığı Mimar Sinan'ın getirdiği yeniliği bile yeterince kavrayamamıştır. Sözgelişi Ankarada Kocatepe camii, İstanbulda şişli camii, öteki yeni yapılan camiler mimarlık anlayışı bakımından, daha çok Mimar Sinan'ı örnek almakta, Selçuklu mimarlığının ayrıntılarına öykünmekte, sözde eski-gelenekçi yapı anlayışını yaşatmayı amaçlamaktadır. Türk müziği denilince Abdulkadir Meragi'nin geliştirdiği söylenen bir çizgi üzerinde yürüme anlaşılıyor, Itri Dede, Sadullah Ağa, Zekai Dede gibi tekke geleneğine bağlı kimseler erişilmez örnekler olarak görülmektedir. Oysa, islamın yasası niteliğini taşıyan «şeriat» müziğe karşıdır.

İçeriklerin ne olduğunu gösterme düşüncesiyle verilen bu örnekler, biçime dayalı ölçülerin ne denli etkili olduğunu, yeni atılımları engellemeye yönelik çevrintiler oluşturduğunu gösteriyor. Bütün sorun, değişmeyen biçimin, ölçünün dışına çıkıp içeriğe ağırlık vermekte, özellikle «anlam»ın yüzyıllarca süren egemenliğini ortadan kaldırmaktadır. Yaratı ürünlerini konu edinen yapıtlar okunduğunda, eskilerin «anlam»a ne denli bağlı kaldıkları, önem verdikleri kolaylıkla kavranır. Anlamı sergileyen öğeye, eskiler, «tanım» derler. Nitekim eski okul kitaplarında, bütün konular birer tanımla ortaya konup açıklanır. Bir örnek verelim: «şiir ruhta bedii heyecan uyandıran mevzun ve mukaffa eserdir / şiir tinde güzellik duygusuna dayalı bir izlenim uyandıran ölçülü, uyaklı yapıttır». İşte öğrencilik yıllarımızda, «edebiyat dersleri» adı altında izlenen öğrencelerde bize belletilen şiir tanımı böyleydi. Bu tanım, öteki yaratı ürünleri konusunda da, ürünün türüne göre, geçerliydi. Bütün ağırlık biçime veriliyordu. Biçim ağırlık kazanınca, içerikten uzak, içeriği arkaya iten bir değişmezlik gündeme geliyor, yaratıda gelenekçilik egemenliğini sürdürüyor. Değişmezliğin egemen olduğu alanda «tarih»in önemi kalmıyor. Daha açığı böyle düşünce ortamında «tarihsizleşme» eğilimi kesinleşiyor. Bu durumda «tarihsizlik», tutarsız bir yorumla, «tarih» niteliğinde sergileniyor.

Doğa bilimlerinde, birtakım «yasalar» vardır, bunlar genelde birer tanımla verilir. Düşme, çekim yasası, ısınan nesnelerin genişleme yasası, dirilerde beslenme-çoğalma yasası, sıvılarla, gazlarla, elektrikle ilgili birçok yasa. Bu yasalar, türlerine göre, tanımları içerir. Oysa öğrenci yasanın kendini değil de tanımını öğrenir, beller, böylece tanım yasa yerine geçer, bellekte kavramlarla sınırlı bir izlenim niteliğinde kalır. Bütün tanımlar da, eski bir geleneğe uyularak, Aristoteles mantığına göre verilir. Artık içerik bir yana itilmiştir, yasaya varlık gücü kazandıran içerik tanımın buyruğu altına girer. Bu durumda çok güldürücü bir olay orta-

ya çıkar: kişi tanımını bildiği konuyu, yasayı doğada ayırdedemez. Çekim yasasını tanımlar da denizde görülen gel--git olayını açıklayamaz, esenyellerin etkisine bağlar. Öte yandan, tarihi yazıyla başlatır, yazıya geçmiş kaynakların kapsamına giren olayların öyküsünü tarih adı altında açıklamaya çalışır, kimi bilginler, araştırıcılar, düşünürler. Burada ilginç olan şudur: yazıya geçen olaylar arasında yüzeysel bağlatı kurma olanağı çoktur. Olay, kendi doğuş ortamında, yazıyla anlatılır. İşte bu anlatılanlar arasında neden-sonuç bağlantısına dayanılarak «tarih» biçimlendirilir. Bu biçimlendirmede egemenlik tanımı kolaylaştıran anlamın elindedir, anlam içeriği dışlamıştır. Oysa, yazıya geçmeyen konulara dayanılarak, belli bir değişim-gelişim çizgisi üzerinde yürünerek de tarih oluşturulabilir. Bu alanda başlıca kaynak ortaya konan uygarlık ürünleridir (yazıdan öncekiler). Uzman araştırıcı, böyle bir görüşe yanaşmaz, işi çalışma alanının ayrılığına, başka bir bilimin yetkisine bırakıverir; «bu işe kazıbilim karışır» diyerek kendini kurtardığını sanır.

Yazıya geçmeyen, yazıyla anlatılmayan uygarlık ürünlerinin içerikleri önemlidir. Kazılardan çıkan bir yemek kabının, su kabının üzerindeki çizgiler, oyalar, süsler anlamın ötesine geçen birer içerik taşır. Bu içeriğin anlaşılması, açıklanışı araştırıcının önüne yeni bir varlık alanı getirir. Yazının sustuğu yerde konuşmaya başlayan bu alan içeriklerin sergilendiği yerdir. Bu buluntularda sözsüz-yazısız bir içerik vardır. İçeriğin başlıca özelliği de budur sözün-yazının dışında, onları gereksemeden varlığını sürdürmek.

İmdi, içeriklere dayanarak, başka bir sorunun açıklanmasına geçelim. Bir toplumun, «felsefe» adı altında toplanabilen düşünsel yaratıları yalnızca içeriklerle verilebilir mi? Bu sorunun olumlu yanıtı, elde bulunacak verilerin niceliğine bağlıdır. Felsefenin soru sormakla başladığı ilkçağdan beri geçerli bir kanıdır. Soru sormanın da yazılı belgeye dayandığı ileri sürülür. Bu düşünceye katılmak da, katıl-

mamak da kolaydır. Bir olay, bir nesne karşısında soru sormak yalnızca yazının tekelinde değildir. Yazıdan önceki dönemlerden kalan, yalnızca çizgilere dayalı betimlemelerle ortaya konan buluntular vardır. Bu buluntuların birçoğu, incelendiğinde, kişinin doğa karşısındaki tutumunu yansıttığı sonucuna varılır. Kişi doğayı hangi gözle görüyor, ondan ne anlıyor, onu ne biçimde düşünüyor gibi durumlar içeriklere dayanır. Ancak bunları anlamak, yazılı kaynaklarda olduğu gibi, okuyucunun işi değildir. O buluntuların kapsadığı betimlerin dilini çözmek ayrı bir uğraşı gerektirir. Kimi uzmanlar, bu betimleyici çizgilerin, süslerin, oyaların yalnızca din inançlarına dayandığını ileri sürüyorlar. Bu doğru olabilir; ancak, inancın içeriğinde felsefe öğelerinin bulunmadığı, bulunamayacağı söylenemez. Çizgisel betimlemelerin davranışları yansıttığı ileri sürülebilirse de davranışların arkasında saklı kişi tutumlarının içreiklerle oluştuğu, biçimlendiği yadsınamaz. Felsefe çok yönlü sorunlar içeren, çok yönlü çözümler sergileyen bir yaratı alanıdır, düşünce evrenidir. Bu evrende kişi kendini, düşüncelerini betimlerle de ortaya koyabilir. Felsefenin bütün sorunlarını çizgisel betimlerle açıklama olanağı yoktkur, ancak temel konularda bir uzlaşmaya varılabilir. Çizgisel betimlemelerle verilen bir olay bilindiği gibi olmayabilir, ancak düşünüldüğünü görmezlikten gelmek de doğru değildir. İmdi Rembrandt'ın düşüncelerini, evrene hangi gözlükle baktığını anlamak için ondan yazılı açıklamalar beklemenin gereği yoktur. Onun düşüncelerini bütün ayrıntılarıyla sergilemek güçse de, doğa karşısındaki tutumunu anlamak güç değildir. Abaelardus'un «De Unitate et Trinitate Divina», «Sic et Non» adlı yapıtlarında sergilediği düşünceleri okuyup kavrayan bir okuyucu gibi, Rembrandt'ın yapıtlarını inecleyen yetenekli bir gözlemci de onun evren anlayışını öğrenebilir. Bu iki durumda ortaya çıkan yalnızca sorunlara yaklaşma biçimidir. Bu biçim kişiden kişiye değişir. İşte bu biçim değişikliğinin özünde içeriğin yoğunlaştığı görülmelidir.

İçerikleri nesnel varlıkların dışında, soyut kavramlar olarak, açıklamak yanılmaya yolaçar, Nesnesi olmayan bir içerik, düşlemsel nitelik taşıdığı sürece, yaratıcı eyleme dönüşemez. Biz, yaratı denince, nesnel varlıklardan kaynaklanan dizgesel ürünlerden yanayız. Düşlemsel alanda ortaya konan yaratı ürünlerinin doğadan kopuşun öğeleri olduğu kanısındayız. Bir düşlemsel yaratı, nesnel varlıklardan birinin açıklanışında, öğe olarak kullanırsa (Platon'un **eidea** kuramında olduğu gibi) içerikesl sapma sözkonusu değildir. Bu sapma yön değiştirme anlamına gelmez; öne alınan sorunun çözümünde, açıklanışında nesnel varlıklara dayanma gereğinden doğar.

Platon, kavramlara dayanarak sorunlara çözüm arayan bir bilgedir. Ancak, onun dayandığı kavramların nesnel bir tabanı vardır. Başka türlü söylemek gerekirse, Platon nesnelden kavramsala varan, sonra nesneli kavramsal olanla açıklamayı yeğleyen bir yöntemi benimsemiştir. Onun «eidea» dediğinin kökeni nesnel, nesnelin açıklanışında bağlandığı yöntem düşünseldir. Onu, öyle bir görüşe vardıran nesnel varlık alanında, ortaya çıkan sorunlardır. Ünlü «mağara» örneği salt düşlemsel diye anlaşılmamalı.

Biçimselliğin ağır bastığı alanda içeriklerin niteliği değişmese bile önemi azalır. Biçim göze seslendiğinden daha inandırıcıdır, geniş kapsamlı düşünmeyi gerektirmiyormuş gibi görünür. Yontu, resim, mimarlık ile biçime, görünüşe dayalı yaratı türlerinde, konunun uzmanı olmayanlar yargılarında çok kolay aldanırlar. Onlara göre, yaratının ereği olan «güzel» yalnızca göze seslenir, derin düşünmeyi gerektirmez. Güzelliği göze sevimli, çekici görünme diye anlayanlar içeriğin önemini kavrayamazlar. Güzellik yalnızca göze seslenen bir nitelik değildir, gözün ötesine geçen birtakım ölçüler de vardır. Bu ölçülerin sağladığı genel düzene uyum diyoruz. İşte, bir yaratı ürünü karşısında, yeterli bilgiyi edinmemiş kimselerin öne sürdükleri savlar, yargılar bilgiyi gerektirmediğine inanılan olayların sonucudur.

Evet, biçimsel yaratılarda göze seslenmenin, görünüşün etkisi, önemi büyüktür; ancak gözün yargıda biricik odak olmadığını da bilmek gerekir. Burada biçim, içeriğin üstüne çekilmiş bir örtü gibidir. Yaratı ürününün gerçek değerini anlayabilmek, o örtüyü başarıyla kaldırmaya dayanır, bu da o konuyla ilgili yeterli bilgiyi gerektirir.

İçeriklerin yeterince anlaşılmasında karşımıza dikilen en yaygın engel biçimsel ölçülerin değişmezliği inancıdır. «Güzel şudur» demeyi alışkanlık edinen, görünüşten öte bir öğe tanıyamayan kimselerde katılaşmış kanılar vardır. Onlara göre genel geçerlik taşıyan ölçünün arkasında geçmişten gelen inançlarla beslenen değişmez ölçüler saklıdır. Sözgelişi, din kurallarına göre örtünmeyi erdem sanan bir kimsenin gözünde, dünyanın en güzel yaratı ürünü sayılan bir çıplak kadın yontusu kötünün kötüsüdür. Din, güzelin ölçülerini, önceden belirlemiştir, onların dışına çıkılınca güzel olmayanın alanına girilir. Bu tür katı yargılar, değişmez kanılar kimi yüksek düzey aydınlarında da görülür. Kendi düşüncesinden başka doğru, kendi dizgesinden başka tutarlı nesne tanımayan nice düşünürler, bilgeler, aydınlar bilinir. Bu tutum içeriğe gereken önemi veremeyişten kaynaklanır. O tür aydınlarda içerik biçimsel bir niteliğe bürünmüş, kabuklaşmıştır, içeriğin anlaşılmasını sağlayan biçim olmuştur artık. İşte katı dizgelerin durumu böyledir.

İçeriklerin oluşmasında başat öğe bilgidir, sonra alışkanlıklar, gelenekler, inançlar, değişik kaynaklı birikimler dizilir. Bilginin başlıca özelliği de üretici, geliştirici olmasıdır. Katılaşmış, kabuklaşmış bilgiler kısa bir sürede değişmez ölçülerin doğmasına olanak sağlar. Bu verimli bir tutum değildir, kişiyi geriye götürür, götürmese bile olduğu yerde çakılıp kalmasına yolaçar. Üretici bilgiye dayanmadan verilen yargıların katılaşmış kurallara dönüşmesi kolaydır. Burada, birisi çıkıp bilginin üretici, gerileticisi olmaz, bilgi bilgidir, diyebilir. Bu bir kandırmacadır. Güneşin yer-

yüzü çevresinde döndüğünü, evrenin tanrısal istence göre yoktan yaratıldığını ileri süren bilgiler de vardır. Kimi kişilerin tanrıyla konuştuklarını, kendilerine göre kanıtlar ileri sürerek, açıklamaya çalışan bilgiler de vardır (daha doğrusu öyle bilgilerle donandıklarını sanan bilginler vardır). Bilginin, kendi ortamında, bilgi olduğu, bu özelliği dolayısıyla yargılanamayacağı doğrudur. Ancak, yaşamın uzağında kaldığından, sorunların çözümüne, aydınlatılmasına yararlı olamayacağından geçerli değildir. Geçerli olmayan bir bilgi de üretici özden yoksundur. Bir konuda, daha önce bilinen, edinilen bilgi daha sonrakinin gelişmesine, pekişmesine yardımcı olamıyorsa, ışık tutamıyorsa yalnızca geçersiz değil, duraklatıcıdır. Böyle bir bilgide içerik taşlaşmıştır.

Tarihin İlkeleri, ülkemizde bugüne değin süregelen çalışma anlayışının dışında kalan, tarihi bir düşünsel sorun olarak görmeyi yeğleyen bir görüşün ürünüdür. Bu çalışmanın amacı tarihin bir "olaylar bilimi" değil de bir "düşünsel öğreti" niteliğinde geliştiğini sergilemektir. Tarih bir "bilim"dir, ancak içerdiği sorunlar, kapsadığı varlık alanı kendi dışında değil içindedir. Bu nedenle, tarih konu edindiği olaylar dolayısıyla değil içinde geliştiği "bilinç akışı"yla "bilim"dir. Yazar "Tarihin İlkeleri"nde bilinç akışının egemenliğini vurgularken doğrudan doğruya insandan yola çıkıyor, ancak düşünen insanın, düşünce alanında üreten insanın bir tarihi olabileceği sorunu üzerinde duruyor; tarihi "geçmişin bilimi" değil de "düşünen insanın bilimi" anlamında görüyor. Eyuboğlu'nun bu çalışmasına göre ancak özgün ürünler ortaya koyan, düşünsel alanda üretici-yaratıcı olan ulusların tarihi vardır. Okuyucuya sunduğumuz bu çalışmada, yazar, "tarih varlığı" ile "tarih konusu" olmayı birbirinden ayırıyor, yeni bir düşünce sorunu ortaya koyarak tarih kavramının içeriğini açıklamayı deniyor.

ISBN 975-468-032-9